

Кўз олдимга инсонларни келтирдим. “Миясиз” яшаётганлар кўп эди, бироқ барибир миялари бор эди уларнинг. Хеч ишлатилмаган “яп-янги” миялари!..

Мен алжирай бошлагандим. Энди ётиб ухлашим лозим...

Мехмонхонадан кундузги соат ўн бирлар атрофида чиқдим. Энг аввал уйга бориб болаларимни кўришни ўйладим. Ичимга чирок ёкса ёришмас даражада гамгин эдим. Бу холатда болаларимга кўринишни истамасдим. Шу боис аввал дўхтирга боришни маъкул кўрдим.

Кечагига нисбатан анча сокин холатда эдим. Дўхтиримнинг сўзларини диққат билан тингладим. Миямдаги шиш пешона тарафимда экан. Шиш ўта калтис ерда жойлашганидан, уни оператсия қилиш имконсиз эмиш. Хаттоки Оврўпа ва Америка тиббиёти ҳам бу муаммо қаршисида ожиз экан.

Мен Оврўпагайм, Америкагайм бормадим.

Аввал Истанбулга, у ердан Анкарага ўтдим. Бир ҳафта ичида мутахассислар ёрдамида рентген суратларини чикарттирдим. Барча профессорларнинг хулосаси Закийбекники билан деярли бир хил эди...

Шундай қилиб, бир ҳафта давом этган югур-югурларимдан кейинги фарқ, қолган олти ой умримдан яна бир ҳафтанинг қамайгани эди!..

* * *

Измирга қайтгач, соч-соқолимни тартибга келтирттирдим-да, бир даста гул олиб уйга йўл олдим. Оиламдагиларни касаллигимдан воқиф қилишни истамасдим. Закийбекни ҳам бу хусусда оғохлантириб қўйгандим. Эшик олдида келганимда эса юрагимнинг хаяжондан потирлаб ураётганини янада каттиқроқ хис қилдим. Ўзимни қўлга олишга уриниб бир муддат туриб қолдим, сўнг кўнгирикни босдим. Эшикни Ширин очди.

– Ассалому алайкум!..

“Ассалому алайкум” дегач, “Хуш келибсиз, хаётим!..” дея секингина шивирлади.

Жилмайдим. Кўлимдаги гулларни узатар эканман, “Хуш кўрдик!” дедим.

Гулларни олаётиб кўзлари қувончдан порлаб кетди. У орамиздаги бундай илик муносабатлардан беҳад севинарди. Ва буни меҳр-мухаббат ифшоиси дея қабул қиларди. Хақиқатда ҳам шундай эди. Аёлимга бўлган севгимни шоирона ширин сўзлар билан ифодалашни урдадай олмаганимдан, менга ҳам гуллар воситасида изҳор қилиш осонроқ эди.

Энди кечки овқатни ейиш учун тўпланиб ўтиришган экан. Биринчи бўлиб ўғлим Қутсал пешвоз чиқди. “Ассалому алайкум, полвон!” дедим. “Ваалайкум-ассалом, дадажон!” дея қўлимни ўпди. У билан шундай саломлашни ёктираман. Ўғлимда боболаримиздан мерос қолган урф-одатларимизни кўришни истардим.

– Ассалому алайкум, дадажон! Хуш келибсиз!

Бу майин овоз кизим Асмоники эди. Суюкли онажонимнинг исмларини кўйгандик унга. “Хуш кўрдик султоним!” дея бағримга босдим уни. Уйимизнинг султони эди у.

– Хўш қандайсан, султон?– эркаладим.

Жавоб бермади. Ширингина жилмайиб, мени ўпиб кўйди.

Биргаликда овкатланиш хонасига кирдик.

Бир-икки лукма ейиш билан кифояландим-да, болаларимни кузата бошладим. Илгари болаларимга караганимда келажакка оид нарсалар хақида хаёл сурардим.

Суюкли кизим катта бўлса, онасидек, хатто онасидан-да окила бека бўлади. Уни ўзим турмушга узатиб, бенихоят гўзал, шинам уй олиб бермокчи эдим. Бир кучогимда набирамни олиб, иккинчи кўлимда кизимни кучганча сайрга чиқишни орзу қилгандим!..

Арслон ўғлим Кутсални эса, билимли, тарбияли ишбилармон қилиб етиштирмакчи эдим. Барча ишларимни унга топширганимдан кейин, улкан бир яхта қурдириб, дунё бўйлаб икки-уч йиллик саёхатга чиқмокчи эдим!.. Бирок, барчаси тугаганди!..

Болаларимга қарар эканман, олти ойдан нарёгини кўра олмасдим!..

Олти ой сўнгидаги манзара эса, менинг орзуларимни остин-устун қилиб юборган эди.

“Юрагим пора-пора бўлди!..” деганларнинг ахволи менимча худди шундай бўлса керак, қалбим вайрон бўлган эди. Рўпарамда овкатланаётган икки фарзандимни эмас, оталаридан эрта айрилган саккиз ва ўн бир ёшдаги етимларни кўрардим!..

Галати бўлиб кетдим. Бўғзимга аччиқ бир нарса тикилиб қолгандек туюлди. Бутун юзимга харорат ёйилган, ич-ичимдан тошиб келаётган қайноқ бир нарса кўзларимни тўлдираётганини хис қилдим.

Йиглаётгандим!.. Оғзимни бекитганча дархол ўрнимдан турдим.

“Негадир кўнглим беҳузур бўляпти”, дея ўзимни ваннахонага урдим. Эшиқни бекитишим баробарида кўз ёшларим селдек қуюлди. Неча йиллардир йиги не эканини унутган менигдек бахтиёр инсон тўйиб-тўйиб йиглардим... Овозимни босишга нечоғлиқ уринмай, ўкраб-ўкраб йиглардим... Ташқарига эшиттирмаслик максидида ваннадаги жўмрақларни охиригача очиб юбордим. Тепадан фавворадек отилиб тушаётган сувнинг остига қийимларим билан қирар эканман, нима қилаётганимни фахмлашдан ожиз эдим...

Шиддат билан оқаётган сув кўз ёшларимга қоришиб юзимни юварди.

Менга нима бўлди, не кўйга тушдим?..

Ха, ваннада икки буқланиб ўтирганча сел бўлиб йиглаётган бу одам — кўпчилик унга хасад қиладиган ва унинг ўрнида бўлишни истаган бир жаноб, катта ишбилармон киши бўлган — Салжукбей эдим!..

Машинамда Гозийамирга, яъни фабрикага қараб йўл олдим. Энди нима қилишим кераклиги хақида хали бир қарорга қелмагандим. Бундай қарорга қелганимга қадар худди ҳеч нарса бўлмагандек, эски яшаш тарзимни, одатий бўлган ишларимни давом эттирмакчи эдим.

Албатта бу ташқи кўринишим эди!..

Ички дунёда эса, аллақачон қиёмат қўпган, қиёматдан кейинги суқунат ҳукмрон эди гўё!..

Истасам ҳам, истамасам ҳам тўхтовсиз ўлим ва ўлишим хақида ўйлар эдим! Хамма нарсага ана шу ўлим тушунчаси билан ёндашар, ҳар бир нарсани ўлим тушунчасидан қелиб чиқиб мушоҳада қилар эдим. Фабрикага боргач, ўзимдаги бу ўзгаришни янада аниқ хис қилдим. Гўё бошқа бировнинг фабрикасига киргандек эдим! Атрофимга боқарканман, иш хусусида ҳеч қачон бундай бегам, бепарво бўлганимни эслай олмайман.

Хеч нарса кизиктирмай кўйганди. Етти минг беш юз кишига мўлжалланган Белчика буюртмаси икки кун ўтган бўлишига карамай, хануз тайёр эмасди. Сабабини ҳам сўраб ўтирмасдан “хечкиси йўк”, дедим.

Кўл остимдагиларнинг хайрати кўзларида намоён эди! Илгари бундай ҳолатда хаттоки сабабли бўлса ҳам ўта талабчанлигим туфайли ходимларимни жазосиз колдирмасдим. Фабрикада узок вақт айланиб юрдим. Илгари ишчилардан кўра килинган ишларга кўпроқ эътибор берардим. Энди эса мени иш эмас, ишчилар кўпроқ кизиктирар, уларни якинроқдан танишга ҳаракат килардим. Хеч бири бошқасига ўхшамас, ҳар бири бир олам эди. Сўнгги ўн йил ичида инсонлардан анча узок яшаганимни хис килдим.

“Элликта ишчи, юзта ишчи олинг”, дердим ходимлар билан шугулланадиган ёрдамчимга. Бунга гапирар эканман, кўз ўнгимда фақатгина бир гуруҳ жонзотлар намоён бўларди.

“Мен учун ишлайдиган ҳамда мен туфайли кун кечирадиган бир гуруҳ инсонлар!”

Холбуки, ҳар бири ўзга бир олам эди уларнинг!..

Ишчиларимга нисбатан кишилик назари билан эмас, рухият эътибори ила қарарканман, зехнимнинг ўзга-ўзга инсон типлари билан тўлганини хис килдим. Ҳам фабрикани айланар, ҳам ўз-ўзимга “Ишчилар жуда кўп экан-ку!” дердим.

Ишлаётган бир ишчидан сўрадим:

- Ким учун ишляпсан?

У бир муддат нима дейишини билмай ҳаяжонланиб турди-да, сохтақорона бир кулгу билан “Сиз учун, жаноб!..” дея жавоб берди.

Беномус ёлгончи!.. Айтган сўзи тўғри эди бироқ, ўзи ёлгончи эди. Унинг жавобини эшитган бир неча ишчилар ҳам кулимсирашди. Юзида кулгу акс этмаган биргина ишчига кўзим тушаркан, унинг ёнига бориб сўрадим:

- Исминг нима?

Ўйлаб ҳам ўтирмасдан жавоб берди:

- Ишчи.

Унинг бу жавоби менинг кулгимни кистаган эди. Айни саволни унга ҳам бердим:

- Сен ким учун ишляпсан?

Бағоят хотиржам ва жиддий киёфада жавоб берди:

- Оилам учун!..

Бу жавоб менга ниҳоятда маъкул келганидан бир озгина ўйланиб турдим-да, бошимни кимирлатганча “Жуда соз” дедим.

Пастдан юкори қаватга чиқарканман, ўринбосарим халлослаганча ёнимга келди ва:

- Жаноб, “Юлдуз” гуруҳининг вакиллари келишди, сиз билан кўришмоқчи эканликларини билдиришяпти. Янги сезонга оид шартнома тузишни маслаҳатлашишмоқчи экан,— деди.

Янги сезонгача саккиз ой бор эди!.. Янги сезон бошланган вақтда мен икки ойлик маййит бўламан, мен билан қандай килиб шартнома тузишлари мумкин?! Кўлимни силкиганча “Кўявер”, дедим. Ўринбосарим ханг-манг бўлиб колди. Сал ўзига келгач:

- Жаноб, ўзингизга маълум, бу гуруҳнинг кўрсаткичи жуда юкори,— деди дудукланиб.

- Биламан, сенга кўявер дедим-ку,— дедим бепарво охангда.

- Улар билан учрашмайсизми?

- Насиб килса, янги сезонда!..

Бироқ, насиб килишидан хеч ҳам умидим йўк эди. Эшикка йўналарканман, кўшиб кўйдим:

- Бу ҳафта ишчиларга ҳадя сифатида кўшимча маош таркатинг.

Унинг эси огиб қолаёзди. Чунки, кўшимча маош ҳақида унча-мунча бошлик гапириш у ёқда

турсин, хаёлидан ўтказишни ҳам хохламайди. Ишчиларга бериладиган кўшимча маош хисобига махсулотнинг таннархи ошиши аниқ эди. Эркин ракобат бор ерда таннархни ошириш эса, ақлга сигадиغان иш эмасди.

Ташкарига чикдим. Хайдовчим машина ёнида кутиб турарди. Машинага ўтирмадим. Бир оз бог айланмокчи эдим. Аввал коровулнинг ити ёнига бордим. Копогон экани кўришиб турса-да, ажойиб итга ўхшарди. Уч-тўрт йил олдинги воқеа ёдимга тушди. Дала ховлимиз богида бир итимиз бўларди. Етти-саккиз ойлик бўлган итга бежиригина уя курдиргандик. Итга бир неча бор овкат бераётиб, бог девори оша кирк-кирк беш ёшлардаги кишининг биз томонга диққат билан караб турганига кўзим тушди.

Итга караб турармиди ёки пиширилган гўштгами, билолмадим. Эртаси куни яна айна манзарага гувоҳ бўлдим. Унинг ёнига бориб, “Тинчликми?” дея сўрадим. Бошини секингина ёнига эгганча “Шундай ўзим...” деди. Сўнгра ийманибгина:

- Жаноб, шу итнинг ўрнига мени боғласангиз, тун бўйи то тонгга қадар кўрикчилик киламан. Зарра қадар хавф сезишим билан овоз бераман...– деди.

Хайрат ичра унга қарадим. Кўзларимдан кўзини олиб кочди. Хижолати ортганидан бўйнини букди. Сўнг паст овозда илова қилди:

- Хохласангиз, хураман ҳам...

Шундагина унинг ҳазиллашаётганини тушуниб қолдим. Каҳ-каҳ уриб қуларқанман, ҳазилга ҳазил билан жавоб бергим келди:

- Итнинг уясида жой йўқ, бироқ, товукхонадан топилади. Тухум кўя оласизми?– дедим. У қулгидан икки букилиб қолади, дея тахмин қилгандим. Лекин, у ҳасрат тўла кўзлари менга бир бор тикилди-ю, ортига бурилганча илдамлаб кетди...

Ха... Хар бир инсон ўзга бир олам.

Фабриканинг орқа тарафига келганимда кўзим энг аввал масжидга тушди. Ўн кун олдин икки ракат намоз ўқигандим унда. Яна Аллохни эсладим. Кейинги ўн кун ичида қачон Аллохни эсласам, дарров фикримни бошқа тарафга буришга ҳаракат қилар, Аллохни эслашни истамасдим.

Аллохдан ҳафамидим? Рост, ҳафа бўлгандим!.. Гарчи, “Куён тогдан ранжибди аммо, тоғ бундан беҳабар эмиш”, деган иборани билсам-да, барибир Аллохга қарши исён, норозиликка ўхшаган туйғулар ич-ичимда мавжуд эди. Очигини айтсам, бошимга тушган бу дардни ҳеч шубҳасиз, Аллохдан деб билардим. Бу Аллохнинг бир тақдири эди!..

Яхши, бироқ нимага айнан шиш, бошқа бир ҳасталик эмас?

Ва нимага айнан мен? Ўз жонига қасд қилган, ёхуд ўзини ўлдиришни истаган қанчадан-қанча одамлар қолиб, нега айнан мен?

Имонсиз, амалсиз шунча инсонлар бўла туриб, нега мен?.. Рамазонларда рўза тутмаганмидим!.. Таробех намозларига бормаганмидим!.. Фақирларга ёрдам бермаганмидим!.. Ақлимни таниганимдан бери қайси жума намозини қолдиргандим!.. Ва қаршимда турган шу масжидни ҳам динимнинг, имонимнинг амри билан қурдирмаганмидим!.. У холда, нега-нега энди мен?

Бу саволлар остида эзилдим. Маънос нигоҳларимни яна масжидга тикдим. Беҳудага масжид қурдирган эканман, деган фикр ўтди миямдан!.. Ўша лаҳзада бу фикрни тўғри ҳам, нотўғри ҳам деёлмадим. Аммо, бу хато эди!.. Қайсидир сабаб билан бир кун барибир ўламан. Бир масжид қурдириш ва унда икки ракат намоз ўқиш, пушаймон бўладиган иш эмасди. Охират ҳаётида, ҳисоб қунида ўзимизга фойда берадиган амаллар эди булар. Шуларни ўйларқанман, таҳорат олишга ва шу масжидда яна икки ракат намоз ўқишга қарор қилдим. Таҳоратга тайёрланарқанман, ичимдан бир овоз: “Гурурсизлик қиялсан.

Бошкаларга ўхшаб, сен ҳам ожизлик қияпсан!..” деди.

Жавоб бермадим. Балки тўғридир... Бир пайтлар кимсан Салжукбей бўлган мендек одамнинг энди оддий одамлардан ҳеч қандай фарқи қолмагани. Ортиқ бу ҳақда ўйлашни истамадим. Ҳам “Хар ишда бир ҳикмат бордир”, дейдилар. Балки, бу ҳасталикда ҳам мен учун бир хайр бордир...

Бу сўзимга ўзимнинг ҳам ишонгим келмасди. Ўлимда қандай ҳам хайр бўлсин?

Хулёнинг олдига бордим.

Кейинги кунлар ичида ўйлаб кўриб, у билан ажрашишга қарор қилгандим. Ўлмасимдан олдин унга бир нарсалар қолдириб, кейин “умр дафтаримнинг бу саҳифаси”ни ёпишни иштардим.

Мени ҳаяжон ичра очик чехра билан кутиб олди. Тўғриси, ҳамиша шундай кутиб оларди! Ишларим бор эканини, узок қолмаслигимни айтдим. Эътирозли нигоҳлар билан қаради, аммо бир сўз демади. Гапиргани билан ҳеч нарса ўзгармаслигини яхши биларди. Чунки, қаерда, қанча қолишимга ўзим қарор берардим. Чой дамлаб қелишини сўрадим. Чой ичарканмиз, ўн беш-йигирма дақиқа у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирдик. Сўнгра, охисталик билан ажрашишимиз кераклигини айтдим.

Аввал хайрат, сўнгра кўз ёшлар... Ҳақиқатдан йигларди, бироқ, нима учун йиглаётгани менга қоронғу эди. Хулёдан фарзандим йўқлигидан илк бора севиндим.

- Нега бундай қарорга қелдингиз, Ширин опа шуни хохлаяптими?..

- Йўқ, бу гапни қаердан олдинг? Ахир у сени билмайди-ку!

Ширин ростдан ҳам билмасди. Билмадим, негадир унга айтмагандим... Зотан, Хулё билан турмуш қурганимизга икки йил бўлганди. Никохимизни ўқиган имом домла билан гувоҳлик қилган бир нечта яқинларимиз биларди, холос. Бошқа ҳеч кимга айтмаган, айтишни истамагандим.

Никохимизни эсладим. Шаръан уйланганим боис, шаръан ажрашишимиз лозим эди. Унга қарадим-да, “Сенинг жавобингни бердим!” дедим. Бу сўзни бир марта айтиш керакмиди, ёки икки марта, аниқ билмасдим. Хар эҳтимолга қарши яна бир бора такрорладим:

- Сенга жавоб!

Кўз ёшларини артаркан, сўради:

- Бу нима деганингиз, нега менга жавоб бўларкан?– деди.

- Биз шаръий никоҳ билан турмуш қурганимиз. Ана шу никоҳ ҳозирги айтган сўзларим билан бузилади. Энди менинг хотиним эмассан,– дедим.

Бироқ, гапларимга аҳамият бермасдан, дераза оша олисларга тикилганча ҳаёлга чўмди. Менимча, бирга ўтказган онларимизни эслаётган эди. Иккимиз ҳам бу муносабатларимиз муҳаббатга эмас, ўзаро манфаатдорлик асосига қурилган эканини билардик.

Бу қайғули ажралиш онларининг узок давом этишига тоқатим йўқ эди. Чўнтагимдан сотиш ваколатномаси билан бирга банкда унинг номига очдирган ҳисоб дафтарини олдим-да, узатдим ва:

- Шу уй билан мана бу ҳисоб дафтари сенга,– дедим.

Бир муддат жим қолди. Ҳафалиги бир оз тарқандек эди. Сўнгра бўғик овозда “Кераги йўқ”, деди. Қўлимдагиларни стол устига қўярканман, “Мен шуни хохламан.

Бир-биримизга кўп ҳаққимиз ўтди”, дедим.

- Нима, бу тўловми? Бирга ўтказган яхши кунларимизнинг бадалими?– сўради.

Қўлимнинг орқаси билан юзига уриб юборгим қелди. Фоҳишаларнинг гапини гапирган эди. Ўзимни қўлга олишга ҳаракат қилдим. Газабланганимни билди. Ақлини

йигиштиришга уринаркан, "Кечиринг, нима деганимни билмай колдим!.." деди. Сўнгра бир фурсат тин олгач давом этди:

- Ростдан хаммаси тугадими?..
- Ха...
- Бирок, сабабини хамон айтмадингиз!..
- Ха деб, такрорлайверма. Мени биласан!..

Хаммасини тушунгандек, бошини кимирлатди.

Кетишга тайёрланарканман, "Энди хечам кўришмаймизми?" деди. Бошимни сарак-сарак килиб, "Йўк!" дедим. Эшикни очиб, четга ўтди. Мендан яна нимадир сўрамокчи, аммо нима эканини билмаётганга ўхшарди.

- Бундан кейинги хаётим хакида... бирор маслахат бермайсизми?..— деди.
- Мутлако ўласан! Шуни эътиборга олиб яша!..— жавоб бердим.

Юз ифодаси бир онда ўзгарди. Кўзларимга кўркув билан каради. Ким билсин, қандай хаёлга борди. Уни ўлдиришим ёхуд ўлдиртиришим мумкинлигини ўйлади, назаримда.

- Тушунмадим?.. Нега бундай хукм чиқаряпсиз!..— деди калтирабгина.
- Бу хукмни мен чиқарганим йўк, — кўрсатгич бармогим билан юкорига ишорат қилдим-да,— яшатадиган хам, ўлдирадиган хам У!— дея жавоб бердим.

"Алсанжок" кўчаларида эдим.

Хулё хакида бошка ўйлашни истамасдим. Ортимдан эшикни бекитгандан кейин, ҳеч шубҳасиз дархол ҳисоб дафтари кўздан кечирган ва унда ёзилган маблағни кўрар-кўрмас, барча изтиробларини унутган бўлиши керак. "Аллох хидоят берсин. Яратганнинг Ўзи ёрдам берсин!.." дея пичирладим.

Лекин, лекин менинг айбим нима эди!.. Барча эркаклар етишишни истайдиган Хулёдек гўзал аёлдан уч-тўрт оғизгина сўз билан видолашгандим!.. Майли, нима бўлса-бўлди. Бир оз афсус чекдим, аммо каттик кайгурмадим. Чунки, бу гўзал аёлга нисбатан юрагимда ҳеч қандай туйғу, ришта қолмагани. Бир нарсани янада яхшироқ англаб етдимки, дунёда бир қанча нарсалар саломатлик туфайли, ўлимни унутишлик билан бошқача маъно касб қилади. Бирок, ўлим билан рўпара келиш, ўлим ҳақ эканини англаб етиш, улкан бир ўчиргич янглиг барча маъноларни ўчириб ташлайди!..

Шундайки, сўнгра ҳеч нарса қолмайди! Конуний Султон Сулаймон нақадар тўғри айтган: "Йўк эрур давлат жаҳонда, Бир нафас сихат киби..."

Ёки сал бошқачароқмиди, унутдим...

- Амаки, йўл беринг, ўтайлик!..

Оркамга ўгирилдим. Икки кўли билан иккита кизни кучиб олган йигитча йўл бўшатишимни сўрар эди. Кизлардан бирини кўйворса, бемалол ўтиб кета оларди. Бирок, бундай нияти йўқлиги кўришиб турарди. Ёнидаги кизларни кўрсатиб:

- Уларни кўйворсанг, қочиб кетадими?— дедим.

Кизлар қулди. Йигит эса паст кетмаслик максатида:

- Уйдаги хонимчанга ақл ўргатасан. Йўлдан қочасанми, ёки ёрдамлашиб кўяйми?— деди.

Аввал жаҳлим чиққандай бўлди. Сўнгра қулдим. "Мен сенга бундан хам осонроқ йўлини ўргатаман", дедим-да, кўйнимдан руҳсат билан олиб юрадиган тўппончамни чиқариб:

- Шу қурол билан мени от-да, сўнг устимдан ўтиб кетавер!— дедим.

Кизлар тўппончага кўзлари тушиши билан дод солиб қочиб кетишди.

Йигит кўрка-писа ортига одимлар экан, бир кўлини кўтарганча:

– Кечиринг, ўтинаман кечиринг!..– дерди.

Хафа бўлдим.

Бундай килмаслигим керак эди. Четрокка ўтиб йўл берсайдим, балки яхширок бўлармиди.

Йўлимда давом этдим.

Бир пайтлар мен ҳам шу йигитга ўхшардим. Аммо бизнинг замонимиздаги ёшлар катта ёшдагиларга хурмат ва одоб билан муносабатда бўлишарди. Баъзи катталарга тегажоклик килиб, улар билан айтишиб колардик. Аммо hozиргилар ўзларини бизга тенг деб билган ахмок ёшлардир.

“Севинч” кандолат дўконига келгандим.

Ўтирайми, ўтирмайми деб турганимда шомга азон айтила бошлади. Азон овози етмиш-саксон метрча нарёкдаги “Алсанжок” масжидидан келаётганди.

Бир пас харакатсиз турдим!..

Ўзимга-ўзим “Бориб бир шом намозини ўқисаммикин” дедим. Ўз фикримдан ўзим ётсирадими!.. Менга нима бўляпти, ўлимдан кўрканимдан диндорга айланяпманми? Бу туйгу, бу фикр менга хуш келмади. Яхшиси уйга кетаколай.

-Хой такси!..

Орадан икки хафта ўтди.

Мен хали ҳам бир карорга келолмагандим. Аклимга биринчи бўлиб, дунё бўйлаб саёхатга чикаман-да, ер юзининг нариги чеккасигача бораман, деган фикр келди. Жумладан, доктор Закийбек ҳам худди шундай яшашимни тавсия килганди. Ох, жоним садка бўлсин! Шунакаям бемаъни фикр бўладими?! Ўлими якин эканини билган кайси одам бемалол яшай олсин! Тонгда осилишини билган махкум, тунни рохат-фарогатда ўтказиши мумкинми? Катлга хукм килинган махкумларнинг сўнгги истаклари сўралганда, баъзилари гўштли овкат беришларини илтимос килармиш!..

Фа субхоналлох!..

Улар ё, аклдан озган, ёхуд дахшатдан ўзларини йўкотиб кўйган бўлишлари керак. Бир неча соатдан кейин ўлишини билатуриб, у овкатни кандай килиб чайнай олади, бу лукмани кандай ютаоладилар?!.

Дунё бўйлаб саёхат килиш тушунчаси жуда тез фурсатда жозибасини йўкотди. Бегона юртларда, нотаниш инсонлар орасида ўлиб кетишни истамасдим. Шунингдек, бошкаларга ўхшаб Миср пирамидалари ёки Амазонка ўрмонларини ёхуд Багам ороллари эмас, болаларимни кўришни, кўпрок уларнинг ёнида бўлишни хоҳлардим.

Мен учун дунёдаги энг азиз икки нарса, Асмо билан Кутсал эди.

Жуда кичик бўлгани учунми, ниҳоятда ширин бўлгани учунми билмайман, кизимни каттикрок яхши кўрардим. “Ох менинг султони!” дедим ичимда.

Хўш, мен энди нима килишим керак эди? Хеч нарса бўлмагандек, ишга борар ва хеч нарса билмагандек уйга келардим. Бирок, хеч нарса бўлмагани йўк эди-ку!

Хамма нарса, хамма нарса ўзгарган эди. Атрофга карадим, мол-мулкимни, бутун бойлигимни кўз олдимга келтирдим. Барча тўплаганларимнинг бозор киймати кеча канча бўлса, бугун ҳам худди шу кийматини йўкотмагандек эди, бирок, бир хил эмасди!

Хаммасида бир маънавий ўзгариш содир бўлганди, гўё. Илгарилари “Мен, мен”, деганимда, ич-ичимда “тип-тирик” бўлган шу бойлигим, давлатимни касд килардим. Ва менлигим шу бойлигим билан бутунлашгандек, обрў-эътибор козонгандек туюларди.

Энди-чи? Энди эса, хаммаси чаппасига айланиб кетган, йўк-йўк, ўлиб битганди!.. Ич оламимда мол-мулким, давлатимнинг жонлилигидан асар хам колмаганди. Энди, “Мен, мен” деганимда касд килган нарсам кичрайиб-кичрайиб, ўлимга махкум ожиз, паришон инсон холига келганди!..

Ўзгарган мен эдим! Менинг ўзим ўзгарган ва мен билан бирга хамма нарса ўзгарган эди! Салгина вақт олдин мен ястанганча ўтирган кимматбахо курси хамон ўша-ўша эди, бироқ унда ўтирган киши ўзгарганди.

Курсидагининг кўзлари очилган эди!

Курсида ўтирган Салжукбей, узок йиллардир каттик ишонч билан боғланган ва уни абадий дея ўйлаган курсининг денгиз узра сузаётган икки бўлак ёғочдан бошка нарса эмаслигини, у билан бирга ўзи хам дунё денгизида чайкалиб турганини энди фарқлаб етганди!

Биргина тўлкинга дош беролмайдиган, биттагина тўфон олиб кетадиган курси эди бу! Зеро, зигирнинг уругича келадиган кичик бир тўлкин кўзга ташланган ва сония сайин йириклашиб, унга томон тобора якинлашаётган эди!..

Ха... Зигирнинг уругича келадиган бу кичик шиш хамма нарсани остин-устун килиб юборганди!

Кўлларимга, оёқларимга қарарканман, улар кўзимга гўшт парчаси бўлиб эмас, гўё тупрокдек кўринарди. Хозир тирик бўлган, кимирлаб турган кўлим, бир йилдан сўнг тупрок бўлар эди!.. Юзимни ва кўзларимни эса, ўйлашни, хаёл килишнияма истамайман! Мовий кўзларим зехнимда мовийлигича қолишини хохлайман!.. Гарчи, бунинг иложи бўлмаса-да.

Огир бир юкнинг остидан чиқиб кетолмасдим. Бутун жисмим билан тупрок бўлишимни биламан ва мен билан бирга бус-бутун бир инсонни ерга қўмган кичкина шишим хам тупрок бўлади!..

Шиш... Хатто номи хам хунук! Худди “Ўлиш” дегандек эшитилади!..

Шу онда у миямда эмас, кўлимда, ховучимда бўлса эди, козик тишларимла парчалаб, озик тишларимда янчиб, сўнгра ерга туфлаб ташлардим-да, оёқларим остига олиб эзган бўлардим!.. Кафтимда ушлашим, сиқиб сувини чиқаришим мумкин бўлган кичик бир нарса хамма нарсани ўзгартириб юборганди!

Кизик, шу дарддан қутулолсам, олдингидек саломатлигим қайтса, яна аввалги холимга қайтармидим? Дунё яна кўзимга олдинги жозибасида кўринармиди? Бу савол мени ўйлантириб қўйди! Хақиқатдан нима қилган бўлардим?

Эхх... Хаётим аввалгидек давом этишига ишонмайман. Негаки, мен ўлим нима эканини бир оз бўлса-да, англаб етгандим. Олти ойлик умрим балки, олти йил, балки ўн олти йилга узайиши мумкин, бироқ натижа ўша-ўша!..

Нега бу хақиқатни аввалроқ англамаган эканман-а? Ёки илгари ўлишимни билмаганмидим?

Билардим, фақат ўлимнинг нима эканини англаёлмаган эдим... Бу хақиқатни тушунадиган ҳолатда эмасдим.

Холбуки, онамни хам, отамни хам ўзим қўмган эдим!.. Отамни кабрага олиб кетаётиб, қалбдан отам учун гам чекар, ақлим эса, фабрикага келган охириги буюртманинг таннарини ҳисоблаш билан банд эди!.. Кабристондан қайтаётганимда эса, барча ҳисоб-китобларни битириб олгандим!..

Каердан хам билибман? У пайтлар ўлимни оддий, табиий бир ҳолат дея қабул қилардим.

Хамма “Ўлганнинг ортидан ўлинмайди”, дерди. Бу хакикатдан ҳам жуда тўгри эди, колганлар ўлган билан бирга кўмилмайди-ку!
Э, вох!.. Мен накадар бадбахт одам бўлган эканман...

Ўлганнинг кетидан ўлинмайди, биров ундан олинадиган бирор сабоқ, ибрат нахотки бўлмаса? Отам сингари ўзим ҳам албатта бир кун келиб ўлажагимни англаб, ўлимнинг мутлако ҳақ эканини эътибордан кочирмаган холда яшасам, бир канча маззуларда баднафсимга насихат килсам, бўлмасмиди?

Бечора онажоним!..

Бечора отажоним!..

Энди ўйлаб кўрсам, ичига карамасдан, балки карашни хохламасдан бир чуқурга кўзимни юмганча, ташлаб юборган, кўзимни юмиб кўмиб юбораверган эканман, уларни!.. На ўлимнинг не эканини тушунганман, на ўлишимни англаганман...

Кабристонни ва ундаги кабрларни бошқаларга тааллуқли дея хаёл килган эканман.

Минглаб кабрларнинг ёнидан бир кун келиб менинг ҳам кабрим жой олишини, мен ҳам бир чуқурни тўлдиришим мутлако хакикат эканини ўйлаб ҳам кўрмаган эканман!..

Олаётган ҳар бир нафасим, босаётган ҳар бир кадамим мени ўз чуқуримга томон олиб кетаётганини эътибордан кочириб яшабман.

Ўлим, мен билган, аммо англаёлмаган, қандай маъно касб этишини ҳис қилолмаган бир хакикат экан!.. Буни шу онга қадар заррача бўлсин, фаххламагандим... Оловнинг не эканини билатуриб, ҳароратини ҳис қилмаслик, балки уни билатуриб, совук дея хаёл қилишдек ахлоқлик, ақлсизлик ичра эканман.

Худди шу инсонлар сингари:

“Албатта бир кун ўламиз”, дейишларига қарамай, ҳали ўлимларига жуда узок вақт бор, ҳали узок яшаймиз дея хотиржам юрган;

шу хотиржамлик соясида ўлимни мутлако унутган;

бирни икки, иккини тўрт, тўртни саккиз қилиш пайида юрган;

ўлимсизлик дарахтининг ягона меваси ўларок кўрганлари пулни нима қилиб бўлса ҳам қўлга киритиш максидида, бойиган сари(!) бойишга жаҳд қилган;

Аллоҳни мижозларининг чеклари билан эслаб, “Иншааллоҳ, натижаси бўлади.

Иншааллоҳ...” зикрини қилган;

Шамолдай шовуллаб, шоша-пиша уёқдан-бу ёкка юрган шу инсонлар сингари!..

Хаётни ейиш-ичиш ва факатгина яхши яшашдан иборат деб билган бу гафлатга гарқ бўлган инсонлар ҳеч шубҳасиз, ўлимнинг нима эканидан мутлако беҳабар эди.

Ана шу гафлат уйқусида бўлганлардан бири мен эдим ва уйқудан уйғониб кетгандим.

Уйғонгандим, биров гафлатим мудроқларидан ҳали бутунлай ҳалос бўлолмаганимдан, тасодифан бошидан зарба еган кишидек ўзимга қелолмасдим!..

Кеча бир муддат телевизор томоша қилдим. “2000 йилда Дунё” номли бир кўрсатув бор эди. Мени қизиқтирмади. 2000 йилдан ва 2000 йилдаги дунёдан менга нима фойда?!

Бошқа каналда Фенербагчининг чемпионлиги ҳақида гапирилаётган эди. Бу ҳафтадаги матчдаям голиб чиқса, чемпионликни қўлга киритармиш! Неча йиллардан буён

Фенербагчининг ашаддий фанати бўлишимга қарамай, бу хабар мени қизиқтиролмади.

Менга деса, хаваскорлар билан ўйнамайдим, деган фикр ўтди, хаёлимдан. Телевизорни ўчирдим.

Бу орада қизим ёнимга қелди. Хомуш кўринарди. Сабабини сўрасам, “Дадажон, икки

кундан буён бошим огрияпти”, дея жавоб берди. Турган еримда котиб колдим! Икки кундир боши огриётганмиш!.. “Негадир вахимага тушдим”, деёлмайман, чунки нега эканини яхши биламан. Дархол доктор чакирдим. Текширувдан сўнг, бир нечта дори ёзиб берди ва хасталик у кадар жиддий эмаслигини айтди.

– Доктор! Огрикнинг сабаби нима? – сўрадим, хар хил хаёллардан кутилолмай.

– Жаноб, бош огришининг кўплаб сабаблари бор. Кизимиз бир оз шамоллабди, шунга огриган бўлиши мумкин,— деди.

Ростдан ҳам бош огригининг минглаб сабаби бўлиши мумкин эди. Аммо менинг аклимга келгани, мени кўрkitгани ягона, биттагина сабаб эди.

Докторнинг сўзларидан кейин анча енгил тортгандай бўлдим. Ўзимни кўлга олишга уринарканман, “Бошимдаги шишнинг менда эмас, кизимда бўлишини хохлаймидим?” дея ўйладим. Бу хаёлдан титраган юрагим каъридан бир фарёд юксалди:

“Аллох асрасин!..” Бу фарёд юрагимдан тилимга кўчди “Аллох асрасин!..” Кизимни, султонимни махкам бағримга босдим!.. Шишимни пешонамга, кизимни кучогимга олганча, ич-ичимдан Тангри Таолога дуолар килдим...

Кўнглим тўлиб кетди. Калбимни юшатган нарса меҳр-шафкат туйгуси эди. Отанинг, онанинг фарзандига нисбатан хис киладиган энг кучли икки туйгудан биттаси бўлган раҳмдиллик эди бу!..

Хакикатдан ҳам болаларимизни хатто ўзимиздан ҳам каттиқроқ яхши кўраимиз, уларга ўзимиздан кўра кўпроқ ачинамиз... Ва бу туйгулар хакикатдан ҳам гўзал эди.

Севги ва меҳр-шафкат!

Яхши, аммо бизларга ана шу меҳр-мухаббат туйгусини берган Аллох-Таоло бизни севмайдими, бизга бизчалик раҳми келмайдими?! Агар хакикатдан ҳам бизни севса, бизга марҳамат кўрсатса, у холда пешонамдаги шу дард, балони нега берди менга? Ахир мен эндигина ўттиз етти ёшдаман-ку! Ўлиб кетсам, икки норасида болам етим бўлиб колмайдими? Суюкли аёлимни бева, ширин-шакар фарзандларимни етим килиб кўядиган бу Илохий тақдир, хакикатдан ҳам марҳаматли тақдирми?

Агар мен бўлганимда эди, агар менда раҳмдиллик туйгусидан бир озгина бўлганда эди!..

Тўхтадим! Тўхтаб колдим... Ўйлай бошладим!.. Хў-ў-ш, мен бўлганимда, нима килган бўлардим, мен?! Бу ер абадий қолинадиган дунёми? Ёки, яхши билан ёмон ажратилиб, яхшилар роҳатга етиштириладиган Жаннатми? Охиратдаги Жаннатни дунёга кўчириб, дунёни абадий манзил килармидим?! Булар нақадар ахлоқона хаёллар эди!

Хамма нарсани биладиган, хар ишни ирода-идора киладиган ёлғиз Аллохнинг Ўзи!

У холда, нега Унинг хоҳишига карши чикиб, норози бўляпман? Нега Унинг тақдиридан хафа бўлиб, исён кляпман? Имон келтирганим, хакикатдан ишонганим Аллох-Таоло бизларга абадий дунё хаётини ваъда килган. Ваъда килиб, Ўз ваъдасидан кайтганмидики, мен Ундан хафа бўлсам!

Албатта йўк! Зотан Раббимиз бизга бу дунёнинг абадий эмаслигини, хамма инсон албатта бир кун келиб ўлажагини билдирмаганмиди?! Шубҳасиз, билдирган эди, бироқ билган борми? Билган билан англаган борми?

Шу инсонларга каранг!.. Оламларнинг Парвардигори уларни яратиб кўйиб, барчасига “Албатта ўласиз”, дея буюрмоқда, бироқ тинглайдиган одам йўк! Чунки, одамларга Аллохнинг буйругидан кўра дўхтирларнинг гапи тезроқ таъсир килади, гарчи уларнинг сўзлари хато бўлса ҳам! Мабодо бир дўхтир бир кишига “Яқинда ўласан!” деса, у хаста ўша захоти салкам ўлаёзади!

Ва ана ўшандагина англайдилар, тушуниб етадилар ўлимнинг нима эканини!

Ўйлаяпман, беморлар ва шифохоналар хакида фикр юритяпман. Хасталар ҳамда хастахонада улар ётадиган ўринларни кўз олдимга келтиряпман! Ётогига узалганча, дардининг изтиробидан кийналаётган инсонларнинг ахволларини тушунишга уриняпман. Уларни канчалик англасам, шунчалик ачинапман, бу бечора хасталарнинг холига. Чеккан изтиробларидан чарчаган кўзларла шифокорга термулиб, ундан биттагина мусбат сўз эшитиш илинжида бутун вужуди кулокка айланиб, ўзларига берилган дорини гўё обихаёт ичаётгандек ихлос билан ичаётган бу бечоралар нима килса-килсинлар, Илохий тақдирни ўзгартиришга кучлари етмайдиган ўлим махкумлари эди улар!

Албатта, факат уларгина эмас, барча-барча инсонлар уларникига ўхшаш дардлар, изтироблар кўйнида айни окибат сари одимламоқдалар.

Хеч нарса бўлмагандек, хеч нарса бўлмайдигандек яшашда давом этаётган бу инсонлар хаста бўлганда чекиладиган изтиробларни, ўлгандан кейинги азобларни билганларида эди, шубхасиз дунёга келишни истамаган бўлишарди. Чунки, шу инсонларга етишадиган, шу инсонларга етишиши мумкин бўлган шундай азоблар бор эдики, хатто кирк йил сафо ичра яшаш ҳам бу изтиробларни чекишга арзимас эди!.. Дунё хаётида кирк дақиқа сафо сурмай туриб, шундай дардларга гирифтор бўлган минглаб инсон, миллионларча бечора бор эди.

У холда бу дунёга нега, нега келдик?!

Мусулмонларнинг, барча мусулмон инсонларнинг бу саволга берадиган жавоблари маълум! Бу дунё хаётини бир имтихон ери деб биладиган барча мусулмонлар “Биз бу дунё хаётига Жаннатни кўлга киритиш учун келдик”, дейишади.

Тўхтадим, жим бўлиб колдим, ўзимни йўкотаёздим!..

Аммо мен бу сўзни, бу жавобни нега ўзимга эмас, мендан ташкари мусулмонларга нисбатан кўлладим? Холбуки, мен ҳам мусулмон эдим, мен ҳам худди шу жавобни, худди шундай катъийлик билан беришим керак эди! Ёки мен бунга ишонмайманми?

Ўзимни тафтиш килдим. Аллохнинг борлигига қандай ишонсам, хеч шубхасизки, Аллохнинг ваъдаси бўлган ушбу сўзга ҳам худди шундай ишонаман. Бирок, ишонганим билан унга керагича ахамият бермасдим. Дунёга нима учун келдик, деган саволга берадиган ё бешинчи, ё ўнинчи жавобим эди бу.

Жуда соз, у холда олдинги тўртинчи ёхуд тўққизинчи жавоб қайсилар эди? Ортикча кийналмасдан топдим бу саволнинг жавобини: бари пулга, хаммаси моддиятга, барчаси нафсий орзуларга оид нарсалар эди.

Кулдим. Уч-тўрт кунгина олдин мутлако тўғри дея мармарга ўйилган ёзувдек, калбимга чуқур килиб ёзиб олганим жавоблар, ўлим хакикатининг энгилгина битта шабадасида ўчиб кетган эди!.. Накадар бемаъни, канчалар беҳуда жавоблар экан, улар. Ўлимнинг совук шамолида ўчиб кетмайдиган биргина жавоб бу “Жаннатни кўлга киритиш учун!..” бўлса керак.

Бу тўғри жавобмиди?

Жаннатга эришиш, унга кириш учун шунчалик изтиробларга, азобларга арзирмикин?!

Ёшлигимдан бери Жаннат хакидаги эшитган, билганларимни ўйлаб кўрдим.

Шундай бир хаёт ростдан ҳам бормикин? Албатта бор!

Бу дунёни ҳамда шундай улкан коинотни яратишга кодир бўлган Аллох таоло шубхасиз Жаннатдек манзилни ҳам яратишга кодирдир! Биз яшаётган дунё хаёти канчалик

хакикат бўлса, Жаннат хаёти ҳам шундай хакикат. Чунки, хар икки дунёни яратган Раббимиз барча мусулмон бандаларига Жаннатни ваъда килган.

Жаннат хаёти!..

У абадий бўлган хаёт. У ерда на дард бор, нада бирор кайгу. Ва у хаётда на шиш деган бало бор, нада ўлим! Хар гўзал нарсанинг энг гўзал шаклини ўз ичига олган бу хаёт, ҳеч шубхасиз хакикий бахтиёрлик, чинакам саодат хаёти эди!

Шуларни ўйларканман, анча енгил тортганимни, бу тушунчалар таъсирида холатим ўзгарганини хис килдим. Шу вақтгача мусулмон эканимни бунчалик ахамиятли деб ўйламаган, мусулмон эканимдан бу қадар севинмаган эдим.

Мен мусулмон эдим!..

Абадий жаннат хаёти билан муждаланган мусулмонлардан биттаси мен эдим! Гўё жаннат хакида эндигина эшитгандек, хозиргина жаннат хушхабарини олгандек эдим!.. Калбимнинг хузурга тўлганини, юрагимнинг севинчдан титраганини хис килдим! Абадий жаннат хаёти!..

Ха, факат ва факат унинг учун яшаш мумкин, факат ва факат унинг учун ўлиш мумкин эди!..

Кейинги уч кун давомида ўтган хаётимнинг хисобини килдим. Гуноҳларим билан, савобларим билан бутунича хаётимни кўз олдидан ўтказишга ҳаракат килдим. Авваллари ўтмишимга караган вақтимда энг қувончли дамларимни, фахрланишга арзийдиган онларимни, бажарган катта-катта ишларимни, амалга оширган улкан лойиҳаларимни кўрардим. Энди эса, бунақа дунёвий ишларимдан эмас, ўқиган намозларимдан, берган садақаларимдан севиняпман. Кечмишимга қарарканман, ўтказган хаётимда қийматга эга бўлган бирор марварид ёхуд ёқут донасидек кўряпман бу амалларимни. Жума намозларини асло қолдирмагандим, рамазон рўзасини ҳам деярли тутардим, таробех намозларига борар, шу кунгача жуда кўп фақирларга ёрдам бергандим, имоним бор, ҳеч қачон жунуб холимда юрмагандим, чўчка гўштини хаттоки оғзимга яқин қелтирмагандим, баъзи ёшларни уйлантирган, бир нечта масжид иншооти учун темир ва цемент қаби ашёларни олиб берган, иккита масжид қурдирган, шунга ўхшаш яна қанча ишлар қилгандим...

Алхамдулиллах!.. Раҳматли отамни муҳаббат билан хотирладим. Қилган барча хайрли ишларимни унинг насиҳатлари, йўл-йўриқлари билан амалга оширгандим. Раҳматли онажоним ҳам хаётликлариде ҳаққимга қанчалар дуолар қилган, қим билсин...

Ўтмишимга қараганимда албатта кўришни истамаганим, пушаймон бўлганим амаллар ҳам бор эди... Хаётим саҳифасидан уларни ўчириб ташлаш учун, нималар, нималар беришга тайёр эмасдим! Илгари Аллоҳ ҳамма гуноҳларни истаса, кечиради, дея ўйлардим. Энди эса, ўзим ҳам сабабини билмайдиган шубҳа ва тараддуд ичидаман!..

Ажабо, Аллоҳ шунча гуноҳимни афв қилармикин?..

Мени ташвишга солган бу шубҳалардан қутилиш мақсадида бир қанча имомлар, олимлар билан учрашдим. Уларга бир яқин танишимнинг ҳаста эканини, беш-олти ойдан кейин ўлиши мумкинлигини айтдим. Имонли инсон бўлган бу танишимнинг бир қанча диний амалларни бажарганлигини, лекин гуноҳлари ҳам талайгина эканини билдирганимдан сўнг, Аллоҳ таоло унинг гуноҳларини кечирishi мумкинми, дея сўрадим.

Аллоҳ рози бўлсин, улардан!.. Менга шундай гўзал жавоблар беришдики, сал бўлмаса, ўша одам ўзим эканимни айтиб юборай, дедим. Улар менга ўша “танишим”нинг хайрли

ишларида ёрдамчи бўлишимни тавсия қилишаркан, Аллохдан асло умид кесилмаслиги лозимлигини “унга” етказишимни билдиришди... Мен албатта бу насихатларни ўрнига қўйишимни айтиб, хайрлашдим.

Анча енгиллашгандим!..

Ўлим ва охират хақидаги китобларни сотиб олдим. Уларни бир неча марта диққат билан мутолаа қилдим. Бу китобларни олдин ўқиганимда ҳеч шубҳасизки, бу қадар англаёлмаган, ҳозиргидек таъсирланмаган бўлардим.

Мавзуга оид ояти қарималар, ҳадиси шарифлар мени ростдан ҳам тўлкинлантирди, қалбимни титратди...

Ғарчи, ўлим тушунчасини ҳамон ёқтирмасдим, аммо бу тушунча мени олдингидек қўрқувга солмай қўйганди. Ўлимдан қочишнинг иложи йўқ эди, барча инсонлар албатта ўлажақди. Менинг ана шу инсонлардан ягона фарқим, ўлимим хақида олдинроқ хабар олганим ва тез орада ўлишимни билганим эди. Яхши, аммо бу қандай фарқ эди? Бир кишининг ўз ўлими хақида хабар олиши, қачон ўлишини аниқ билиши унинг учун бирор қийматга эгамиди?

Ўлимнинг не эканини билган ҳолда, ўлимни қўрган ҳолатда ўлимга қараб юриш яхшими, йўқса, ўлимдан беҳабар яшаркан, бир лаҳзада унга рўпара қелиши?

Бу саволга аниқ бир жавоб тополмайман! Масалага охират назари билан қарарканман, ўлимнинг не эканини билган ҳолда, ўлим ҳақ эканини эътибордан қочирмаган ҳолатда яшашнинг охиратдаги оқибати албатта яхши бўлади, деган қаноатдаман. Чунки, биз ёқтирмасак-да, ўлимга, ўлимдан кейинги ҳаётга томон бир-бир босиб бормокда эдик. Шу боис кун сайин, дақиқалар, сониялар сайин яқинлашиб бораётганимиз ўлимимиздан хабардор бўлиш, унга тайёрланиш, ўлимнинг қанчалига тасодифан тушгандан кўра яхшироқ бўлса керак...

Бирок, инсонлар бунга қандай оладиларми, ўлим хабарини кўтара олишармикин?

Серкатнов шохқўчалар бўйлаб номаълум сел янглиг оқиб кетаётган шу одамларнинг барчаси, ҳеч шубҳасиз, ҳаммаси ўлиши аниқ. Уларнинг орасида албатта мендан аввал ўладиган қим қанча инсон бор эди. Агар ана шу қачон ўлишларини билмайдиган кишиларга қай пайт ўлишлари билдирилганда нима қилишарди? Ёки барча одамларга баъзи хайвонлар сингари, маълум бир йилгача умр берилганда, ўлишларига бир неча йил, бир неча ой ва ё кун қолганда, нима қилган бўлардилар?

Бунга қандай қидашарди, демайман! Чунки, қандай олишмасди!..

Қўлларидан баъзи моллари олиб қўйилган вақтда жазавага тушадиган, ўзини у ёқдан-бу ёққа урадиган неча инсонлар, қўлларидан ҳаётлари олиб қўйилганда ҳеч шубҳасизки, қанақам телба, хақиқий жиннига айланган бўларди!..

Дунёга, бойликка хирс қўйган қанча инсонга уч йилдан кейин ўласан эмас, ўттиз уч йилдан сўнг ўласан, дейилса, ўзгаришга ҳаракат қилар, ўлимига ўн йил қолганда дунёдан этагини силқиган бўларди!

Хайратланарли эмасми! Ўлишларини, мутлақо ўлишларини билган бу инсонларга, фақат қачон ўлишлари билдирилсагина, ҳамма нарса, дунёдаги ҳамма нарса бирдан ўзгаради. Чунки, ўлимни билиб, ўлимни қўриб яшаш, йўлбарслар кезиб юрадиган ўрмонда сайр қилишдек бир гап эди!..

Ҳар лаҳзада устингизга ташланиши мумкин бўлган йўлбарсларни била туриб, худди ҳеч қандай ҳавф-хатар йўқдек, гулҳанда гўшт пиширишингиз, ўйин-кулгу қилишингиз мумкинми?! Албатта йўқ! У ҳолда, бу инсонлар ўлимдан беҳабар экан, ўлим рамзи бўлган

йўлбарсларни кўрмаганлари муддатча, хатар йўкдек гоят хотиржам, кайгусиз яшай оладилар, хаттоки бўйинларига кўнгирок осиб ўйинга тушишлари ҳам мумкин!
Сўнгра, сўнгра эса биргина йўлбарс бўкириши ва ортидан бир неча лахзалик типирчилаш билан кабр сари сафар!..

Албатта, ўлим бу қадар оддий ва осон кечмайди! Айтилган бир неча лахзалик типирчилаш, ҳеч шубҳасиз, бир неча умрларга тенгдек туюлади ўлаётган кишига!..
Билмадим, ўлим онини тушуна оласизми, англай биласизми, унинг дахшатини!..
Мен уч-тўрт ҳафта олдин эшитганим ва секин-секин хазм қилишга уринганим ўлим ҳақиқати билан бир лахзада юзма-юз келишингиз!..

Ақлингизни таниганингиздан буён ичида яшаганингиз, бирга юриб, биргаликда югурганингиз тирик, тип-тирик вужудингизнинг бир онда тиргаги кулагандек, ерга йикилиши!.. Неча йиллардир ишлаган юрагингизнинг индамасдан тўхтаб қолиши, шу онга қадар темирчи сопқонидек тинимсиз нафас олиб-нафас чиқарган ўпкаларингизнинг бошқа нафас олмай қолиши!.. Ўзингизни йўқотиб, дахшатли кичкирикдек ёйилган ваҳима ичра қолишингиз!..

Сиз ичида яшаган гўшт йигиндисининг ўлиши билан, ўзингиз ҳам ўлим топишингизни билиб, дахшатга тушишингиз ва вужудингизга қараб: “Ўлма, ўл-ма, ўл-ма-а-!..” дея унсиз кичкирингиз!..

Юрагингизни ишлатишга, ўпкангизни нафас олдиришга уринингиз!..

Харакатсиз қолган вужуд, тинчиб қолган жасад ичра паришон жонингизнинг, тонналарча оғирлик остида эзилган, эзилган сайин оғирлашган тиканли бомбадек, бўғзингизга тикилиб қолганини ҳис қилишингиз!..

Шу онгача кўркувни ва кўркинчли нарсаларни ташқаридан излаган кўзларингизнинг, ичкаридаги дахшатдан ташқарига отилиб чиқишга уриниши!..

Хозиргача кўп ишлатганингиз “Ўлим” калимасини, шу пайтгача асло қўлламаганингиз бир маъно теранлиги ила “Ўлишим тайин!..” дея тан олишингиз!.. Чараклаб очилган кўзларингиз билан атрофингизга боқиб, сиз ўлиб кетаркансиз, ҳеч нарса бўлмагандек давом этаётган ҳаёти дунёнинг қанчалар бевафо эканини англашингиз!..

Жуда узун деб ҳисоблаганингиз бутун ҳаётингизни бир лахзада кўз олдингиздан ўтказишингиз!..

Тугилишимдан, улгайишимдан, яшашимдан, асосий мақсад, ўлишим экан деган фикрга қилишингиз ва “Шу учун тугилдимми, шу учун улгайдимми, шу учун ишлаб, шунинг учун яшадимми?..” каби саволларни ҳомуш бир сукут билан жавобсиз қолдиришингиз!..

Очилган кўзларингиздан пардаларнинг кўтарилиши ва қаршингизда жон олгувчи фариштани кўришингиз!.. Жонни, жон беришни унутиб, дахшатли бир хайрат билан кўркув ичра ўлим фаришталарини қузатишингиз!..

Шу пайтгача миллиардлаб инсоннинг руҳини қабз этган фаришталарнинг, чексиз соқинлик ила қудрат қўлларини сиз томон узатишлари!..

Қочишни истаб, қочолмаганингиз, хаттоки жойингиздан бир қадам кимирлаёлмаганингиз ўша онда икки бармоқ орасида қолган бечора қумолидек ожиз эканингизни англаб етишингиз!..

Қилт этолмасдан, “Шошманг, нима қиляпсиз!..” деёлмасдан, кўркувдан қалт-қалт титраганча бўғзингизга тикилиб қолган жонингизнинг сугуриб чиқарилиши!..

...Ва ўлишингиз, ўлимнинг нима эканини ўлаётибгина англашингиз!..

Сўнгра, сўнгра чексиз бир сукунат!..

Ерда ётган жасадингизга карайсиз!..

Тириклингизда “Менинг кўлим, менинг оёгим, менинг бошим...” дея ўзингизга нисбат берганингиз бу гўшт тўпламининг сиздан айри, сиздан фаркли бир нарса эканини эндигина фарклар етмокдасиз!..

Уловини йўкотган суворийга ўхшайсиз!..

Неча йиллардир миниб юрган, у ёқдан-бу ёқка югуртирган отингиз энди ўлди!..

“Мен, мен...” деркан, каст килган нарсангиз, аслида бу от эмас, отни бошкариб юрган суворий эканини фахмлайсиз, шунда!

Сизга омонат килиб берилган шу отнинг, сизга омонат килиб берилган жасаднинг Яратувчиси келади аклингизга!

“Алло-о-ох!..” дейсиз шунда дахшат ичра...

Сизларга шу вужудни берган Аллохнинг ушбу омонатига тегишли буйрук ва кайтарикларини эслайсиз, ана шу онда! “Дунё хаётида нима килишим керак эди, мен нима килдим?..” деган савол оташтош янглиг гурсиллаб тушади устингизга...

Эзилиб кетасиз! Бирор харакат килолмайсиз, хатто килт этолмайсиз бу саволнинг остида!..

Холбуки, сиз жавобини биладиган, жуда яхши биладиган бир саволдир бу! Бирок, жим туришни, яхсиси унинг остида жимгина эзилишни афзал кўрасиз! Чунки, тилингизнинг учида турган жавоб, хаттоки тилингизниям уялтирадиган жавобдир!

Яна бир фарёд юксалади менлигингиздан:

“Алло-о-о-ох!..”

Сўралган ва сўралмаган барча саволларнинг хамма жавоблари яширинган ана шу “Аллох” дейишингизда! Менлигингиздан юксалган бу фарёд, минг афсуски, кўнглингизни хушнуд килган севгилига етишиш севинчини эмас, Одил ва Каххор бўлган бир хисоб сўровчи билан юзлашишнинг дахшатини акс эттиради!.. Дунё хаётида факат соясини, мавхум соясини кўрганингиз кўркувнинг, аник-тиник хакикати билан, очик дахшати билан юзма-юз келасиз!

Вахимага тушасиз... Бу дахшатларнинг барчасидан кочишингиз, коча олишингиз, ўзингиздан кочишингизга, коча олишингизга боглик!

Бирок, кани эди бунинг иложи бўлса!

Сизга сиздан узок, сизга Ундан якин ҳеч нарса йўк, атрофингизда!..

Ўзингизни чорасизликнинг тиканли чохиға ташлаб юбораколасиз! Пушаймонлик туйгуси оловда эриган бир маъдан янглиг ока бошлайди ичингизга... Ўзингизни парчалаш истагида парча-парча бўлиб кетасиз!

Ва жасадингизнинг тепасига тўпланган инсонларга карайсиз!.. Сизга минг йилдек узок туюлган шу бир дакикалик муддат ичида сизга караб, сизнинг холатингизни кузатиб турган кишиларнинг, жагингизни боглаётиб, “Рахматли индамасдан, кандай тинчгина жон берди-я!..” деганларини эшитасиз!..

Бошкаларнинг ўлиmidан ўлимнинг не эканини таниган бу инсонларнинг ўлимга канчалар бегона, ундан канчалар йирокда эканини илк бора англайсиз!

Ха... ўлиш мутлако бошка бир нарса эди!

Ўлим билан хамма нарса эмас, факат бир нарса тугарди!.. Ва ана шу бир нарсанинг тугаши билан хамма нарса янгидан бошланар эди!..

Охирги пайтлар фабрикага боришни унчалик истамасдим. Жуда зарурий холларда борар, иш ривожини ўрганиб, керакли кўрсатмаларни берганимдан сўнг кайтардим. Бир карашда мен фаолиятим суратини деярли тўхтатаёзган эдим. Бирок, фабрика тинимсиз ишларди, ишларди-ю, югуришдан тўхтаб, огир одимларла юраётган инсонга ўхшарди. “Етар!” дердим ўз-ўзимга.

Шу зайл ишлаши хам менга кўпдек туюларди. Ўлимли дунёда жуда кўп ишлаб, ортикча бойишнинг нима кераги бор? Холбуки, бир ой олдин бошқача ўйлардим. Енгилгина кулдим. Дунёнинг ўткинчи эканини, ўлимли дунё эканини тушуниб етгандим!

Фабрикадан вақтли кайтиб, галати бир хошиш билан кабрстонга келдим. Кабрстон эшигида бир оз туриб колдим, сўнг ичкарига кирдим. Якин кунларда тобутда келтирилишим аник бўлган кабрстонга хозирча оёқларимда юриб келгандим...

Бу ер кабрстон эди, бу ер хамма келадиган сўнгги манзил эди!

Кабрстонни огир-огир кадамлар билан айланишни бошладим. Атрофимга бенихоя хайрат билан карар, хамма нарсани кўришга, хамма нарсани тушунишга харакат килардим. Илгари ишхона ёки фабрика куриш учун мўлжаллаган ерга келиб, унинг хамма тарафини ўрганиб чикардим. Энди эса, тамоман бошқача фикрлар ичра бошка нарсаларни ўрганиш билан банд эдим!..

Кабрстон жим-жит ер эди!..

Кабрлар оралаб юрарканман, кабрдагиларни ўйларканман, тирик эканимни илк бора фарклайётганга ўхшардим. Тириклик хайратланарли хол эди. Бирор тепаликнинг худди тирикдек юраётганини ёхуд сакраётганини кўрсак хайратдан ёка ушлаб коламиз. Сув, тупрок ва тепалик сингари моддалардан иборат бўлган инсоннинг юришини, югуришини, гапиришини эса, ўрганиб кетганимизданми, табиий хол дея кабул киламиз. Фикр танбаллиги билан эснаб, “Жони бор юради, жони бор югуради, жони бор гапиради..” деб кўя коламиз.

Жуда яхши, лекин ана шу жоннинг ўзи нима? Тириклик нима? Хар кандай бир тепаликка жон киритишга уринсак, жон бериш у ёқда турсин, ўша бермокчи бўлганимиз жоннинг нима эканини, канака нарсалигини биламизми?

Их!..

Балки бу саволнинг жавобини биз тириклар эмас, жонидан айрилган ўликлар, маййитлар яхши билишарди. Баъзи нарсаларнинг нима экани, борлигида эмас, балки йўқолгандан сўнг ойдинлашади. Кабрстонни хамон огир одимларимла кезарканман, кабрларни ва кабрдагиларни ўйлашда давом этардим. На мен улардан, на улар мендан йирок эмасдилар! Ўлимга якин турган бир инсон сифатида кабрдагиларнинг ахволини яхшироқ тушунар, яна хам яхшироқ хис килардим. Ва бир муддат ўтгач, кабрдагиларнинг нигохлари билан ташкарига, тирикларнинг нигохлари билан кабрстонга боқдим. Хайхот!..

Хайратдан сесканиб кетдим. Бир-биридан канчалар фаркли, канчалар айри карашлар эди, улар!

Караганини кўраётган, кўрганларини англай олаётган нигохлар шубхасиз кабрдагиларники эди! Жуда аник, ниҳоятда тиник карашлар эди! Ташкаридан кабрстонга, кабр ичидагиларга караган инсонлар кўриш лозим бўлганини эмас, кўришни хошлаганларини кўрардилар! Баъзилари кабрстондаги дарахтларни, баъзиси мрамар тошларни, баъзилари эса кабр устидаги тупрокни кўришарди. Ўзини теран ўйлаётганини хис килган баъзи бирлари эса кабр ичига кириб, кафанланган маййитни кўришарди!

Бу яхши, бироқ кафанни очиб, унинг ичидагига карашимиз лозим эмасми?
Гўшлари чириб кетган у калла суягининг нимасидан кўркамиз? Бошимизга бармогимиз билан урган пайтимизда “так-так” дея эшитилган овозлар бизнинг ҳам айна оқибатга махкум, худди шундай курук бошга сохиб эканимизни эслатмаяптими?! Гўшларидан айрилган у курук калла суягида ёлгонлардан тозаланган аччиқ бир хақиқатни кўрмаймизми?! Бош суягидаги кўз чуқурларига ўз кўзларимизни кўйиб, бир лахза нариги дунёга, ундан ҳам йироқларга нега карамаяпмиз?!.

Хамма ерга кўз ташларкан, босаётган тупрогимизга караркан, борган ерларимизни яхшилаб кўришни истарканмиз, қабрларга, қабр ичидагиларга нега карамаймиз?!
Кун сайин, дакикалар сайин яқинлашиб бораётганимиз у манзилдан нега юзимизни ўгирамиз, нима учун қабристонлардан йироқроқ юрамиз! Агар юзимизни дунёга бурсак, унда абадий қоламиз, қабристонга умуман яқинлашмаймиз, ўлим нима эканини билмай бахтиёр яшаймиз, дея ўйлаймизми?!.

Бу саволга ҳам қабрдагилар жавоб беришади:

“Ха, шундай деб ўйлайсиз! Биз ҳам худди шундай ўйлар эдик!..”

Бу жуда тўғри жавоб эди! Зотан, қабристонда ҳеч ким ёлгон гапирмайди! Хамма нарса, хамма рост гапиради, бу ерда... Бу ер хақиқатан ҳам бошқа бир олам эди! Хамма нарса, сукутда, тириклар оламидаги гала-говур овозлар йўқ!.. Бу ерда хамма нарса шундай соқинлик билан, шундай сассизлик билан англантилади!

Ибратомуз бир сукунат, сермаъно жимжитлик ҳукмрон қабристонда...

Бу қабристонни тўлдирган минглаб инсонлар ҳеч шубҳасиз, бир пайтлар кўча-кўйларни, бозорларни тўлдириб, у ёқдан-бу ёққа елиб-югурган одамлар эди! Бу ерга келиб ярим соат ўтирар-ўтирмас, сикилиб-зериккан, нима қилишларини билмасдан, тезроқ қабристонни тарқ этишга шошилган шу инсонлар, узок йиллардан бери мана шу қабрларида айна шаклда, айна сукунат ичра жимгина ётишарди.

Қабрларга қараганча, такрор-такрор ўйлай бошладим: “Ажабо, бу ерда ётган майитларнинг ҳеч қандай ташвиши, гам-қайғуси йўқмикин? Шунини ўйларканман, ҳар бир қабрга бирма-бир қарадим. Саволларимнинг жавобларини яна шу қабр остида ётганлардан эшитишни истардим!

Йўқ, ундай эмас! Худо ҳаққи, асло! Уларнинг ҳеч бири гамсиз, қайғусиз эмасди!

Қабрдагиларнинг барчаси, қиёматга қурилган соат, махшарга тортилган қамон сингари эди!..

Барчаси нафасини ютганча, кимир этмасдан, ўша онни – қайта тириладиган лахзаларини қутиб ётишарди!..

Юзлари ва нигоҳлари бир-бириникидан фарқ қиларди! Қайси бирининг сўнги табассуми, қайсинисининг охириги пушаймонлиги, яна киминингдир энг сўнги томчи ёши кўзларида қотиб қолган эди!!!

Барчаси ана шундай ҳолатда қутишмоқда эди, Махшар кунини!..

Ажабо, менинг юзим, менинг сўнги кўринишим қандай бўлар экан?

Юзимда энг охири қайси маъно, нигоҳларимда қандай ифода муҳрланар экан?!..

Кўркиб кетдим, ваҳимага тушдим... Ўлимдан эмас, ўлимдан кейинги вазиятдан кўркаётган эдим...

Аллоҳни ўйладим, бошим эгилиб, бўйним букилиб қолди... Оёқларимдан мадор кетиб, бир қабрнинг шундоқ ёнгинасига ўтириб қолдим. Қанчалик ожиз, қанчалар чорасиз эканимни

хис килдим... Худди йўргакда кўл-оёги боғланган бечора бир гўдакдек йиглай бошладим... Билган ҳамма нарсамни; барча инсонларни, барча жумлаларни, барча сўзларни унутган эдим. Хотирамда ёлғиз биттагина жумла сакланиб қолган ва бутун борлигим шу жумлага маҳкам ёпишган эди: “Аллоҳим, менга ёрдам бер!..”

Тинимсиз ушбу жумлани такрорлардим: “Аллоҳим, менга ёрдам бер, Аллоҳим, менга ёрдам бер!..”

Шу пайтгача Аллоҳга жуда кўп дуо қилгандим, аммо, ўзимни Аллоҳга, Аллоҳни ўзимга бу қадар яқин хис қилмагандим!.. Гўё ҳар бир аъзом, ҳар бир хужайрам алоҳида -алоҳида кўлларга айланган-у, мен ана шу мингларча кўлларим билан Аллоҳга узалганча, тинмасдан Унга ёлвораётгандим ва бу дуодан тўхташни, Аллоҳдан йироқлашишни асло истамасдим: “Аллоҳим, менга ёрдам бер!..”

– Ёрдам керакми?

Чўчиб тушдим! Эшитилган бу овоздан жойимга михланиб қолдим. Бу овоз ердан эшитилдими, кўкданми, билмай қолдим... Ётган еримдан атрофимга қарадим. Ўнг тарафимда саккиз-ўн метрлар узокликда бир киши турарди. Унга хайрат билан қараётганимни кўргач, секингина “Ассалому алайкум!” деди.

Бу қирк ёшлардаги соқолли бир киши эди. Бир муддат жим бўлиб қолдим. Нима қилишимни, нима дейишимни билмасдим. Ўрнимдан туриб, секингина қийим-бошимни қокдим. У кишига қараб “Ваалайкум-ассалом!” дедим-да, тўғри қабристон эшигига қараб юра бошладим...

Юрагим сикилганди... Ҳеч истамаганим бир пайтда, истамаганим бир шаклда қаршимда пайдо бўлган бу жонзот, жонимни сиккан эди!..

Ичкилик ичишни ташлаган, беш вақт намоз ўқишни бошлаган эдим. Аввал бошида бундан кўнглим тўлмади юрди. Буларнинг барчасини ўлишимни билганим учун, ўлимдан кўрқганим учун қиялман, деган ҳаёл менга тинчлик бермасди. Менга асло ёқмаган бу ҳаёлдан қутулиш мақсадида анча вақт у билан ичимда қурашиб юрдим.

Бирок, уни енга олмадим... Негаки, аслида ҳақиқатдан ҳам шундай эди!.. Ўлишимни билганим учун арок ичишни ташлаган, ўлимим яқин қолгани боис, беш вақт намоз ўқишни бошлагандим. Кейинчалик буни тан олдим. Ҳам бу ҳақиқатни қандай қилиб инкор қила олардим?! Зотан, Аллоҳ таоло барча инсонларга ўлишларини билдирган, барча инсонлар ҳар дақиқа ўлимга тайёр туришларини истаган эди! Ўлишини билган ҳолда ибодат қилиш, барча мусулмон бажариши лозим бўлган амал эди, зеро...

Мана шуларни ўйлаб, мени безовта қилган, мени васвасага солган шайтоний ҳаёллардан қутулдим. Шайтони лаъин нима қилиб бўлмасин, инсонни йўлдан уришга ҳаракат қиларди! Шайтоннинг таъсирида қолиб ибодатни тарк қилган инсонлар, бошлари ва бурунлари қўтарилиб, гўдайки қолган, шунингдек, қабрларига ҳам гўдайганча қирадиган инсонлар бўлса керак.

Аллоҳга беадад шукрлар бўлсинки, ўшандай бандаларидан қилиб қўймади!..

Бирок, тўғриси айтиладиган бўлсам, беш вақт намоз ўқиш нафсимга бу қадар оғир келади деб ўйламагандим. Қадардан билибман, бу иш чеккадан қарагандагидек осон эмас экан!.. Намоз ўқиётган пайтларимда ичим сикилганини, сабабини ўзим ҳам билмайдиган бир оғирлик остида қолганимни хис қиламан. Салом бериб, намоздан чиққач, анча вақт сувнинг остида қолиб, кейин сув устига чиққан одамдек чуқур бир “оҳх...” тортаман.

Ҳолбуки, жума намозларида ҳеч қачон бунақа оғир аҳволга тушганимни эслаб олмайман. Гарчи шу онгача ўқиган жума намозларида Аллоҳдан кўра кўпроқ инсонларни, ўзим

ичида яшаган жамоани кўпроқ эътиборга олардим. Ўзим учун танлаган бир “имиж”им бор эди. Ўз тарихига эга, миллатчи ҳамда мухофазакор имиж эди бу. Ўзимни ана шу имижим билан танитар, унинг йўқолишини истамасдим. Жумладан, жума намозларига боришим ҳам айнан шу имижимнинг мажбурий бир хусусияти эди. Аллохга ишонардим, имоним бор эди, бироқ ёлғиз Аллох учун намоз ўқимасдим...

Хозир эса, ахвол тамоман фаркли!.. Энди на имижимни, на жамоанинг бошка ҳукмларини инобатга оламан. Ўзимни устидаги либоси ёниб кетган инсондек кўряпман. Неча йиллардан буён асраб келган имижимни белгилаган шу кийимларимни шоша-пиша эгнимдан ечиб отарканман, на жамоани кўз олдимга келтираман, на улар мени ялонгоч холатда кўриб қолишларини!..

Буларнинг ҳеч бири мени кизиктирмайди!

Энди мен учун ягона аҳамиятга лойик бир борлик—Аллох таоло!

Мен Аллохнинг кулиман ва шу куллик нимани такозо қилса, барчасини бажаришга мукаллафман! Бор-йўғи шу! Бундан бошка ҳеч нарса мен учун афзал эмас! Нафсим хохламаса ҳам, ибодатлар шум нафсимга огирлик қилса ҳам, бошка мусулмонлар сингари намоз ўқишга, бошка мусулмонлардек харомлардан қочишга ҳаракат қиламан!..

Бундан ташқари, бошка мусулмонлардан менинг нима фарқим бор? Бой ва бообрў эканимми? Қасал бўлмасимдан олдин шундай деб ўйлардим. Тарозининг бир тарафига мингта ишчини, иккинчи тарафига ўзимни қўйсам, албатта мен огир келаман, дея фахрланардим! Минг ишчини қўл остида ишлатган, мингта ишчини моддий жихатдан таъминлаган бир инсон, албатта улардан огир қелиши, улардан анча юқори туриши табиий хол эди!

Бироқ, хасталик хабари қелиши билан ҳаммаси ўзгарди!..

Аллох билан юзма-юз келган, Унга қайтишим муҳаккак эканини бир лаҳзада англагандим!.. Шу тушунча сабаб таниганим ягона ва энг муҳим ҳақиқат, халқ аҳамият берадиган бойлик ҳамда обрў-эътибор сингари нарсаларга барча мулкнинг, бутун қоинотнинг соҳиби бўлган Аллох таолонинг қиймат бермаслиги эди! Шу боис ҳам халқ наздидаги эътиборим Ҳақ наздида яқун топган эди.

Ҳақ наздида ягона қимматли нарса куллик эди!.. Кулликнинг кадрилини жойига қўйиш эди!

..

Яна ҳам аниқроқ эътироф қилиш лозим бўлса, Ҳақ наздидаги тарозининг бир тарафига менга ўхшаган бир бошлиқни, иккинчи тарафига Аллохга гўзал куллик қилган бир ишчини қўйсалар, ҳеч шубҳасиз, ана шу ишчи огир келган бўларди! Шундай экан, дунёвий обрў-эътибор билан қибрланишга, гурурланишга асло ҳожат йўқ эди! Нафсимга қанчалик огир келмасин, Аллохга лойик куллик қилишга, ҳатто беш минг машаққат билан бўлса ҳам, беш вақт намозни ўқишга ҳаракат қиламан! Маҳкам тутганим бу маънавий арқонни асло, асло қўйвориш ниятим йўқ!..

Кейинги кунларда бош огригим бир оз кучайди.

Бу огрикларнинг сабабини билмаган кунларимда фақатгина огрикни ҳис қилар ва улардан тезроқ қутилишни истардим. Энди эса бу огриклар улкан бир дарахтнинг қичик тиканларидек кўринарди кўзларимга.

Шифокорим Закийбек эса, ахвол қанчалик умидсиз бўлмасин, тиббий муолажани бошлашимни истарди. Муолажанинг бошка тарафлама таъсирларини ўйлаб, бунга рози бўлмадим. Баъзи яқинларимга бир оғайнимнинг ҳаста эканини айтгандим. Гиёҳлардан

дори тайёрлайдиган бир кишини тавсия қилишди. Уларнинг айтишича, табибнинг дорисидан кўпчилик тузалган экан. Таваккал қилиб, шу табибга бордим. Миямнинг рентген суратларини кўрсатиб, ахволни тушунтирдим. У киши менга Аллохдан умид узмаслик кераклигини, берган гиёхларини маълум тартиб билан ичишим зарурлигини билдирди. Менга ҳам айнан мана шу тавсия маъкул келганди. Чунки, жуда оз бўлса ҳам, мени умидлантирадиган бирор чорани қўллашни истардим. Бундан ташқари бу гиёхларнинг бошқа кимёвий дориларга ўхшаб, зарарли томони йўқ эди. Табибнинг айтганига биноан, гиёхларни ича бошладим.

Табиат бағридан йигилган бу гиёхлар дорихонадан олинган дориларга нисбатан яхшироқ кўринганди, кўзларимга. Соғайишим учун агар бир мўъжиза лозим бўлса, бу мўъжиза одамларнинг кўли билан тайёрланган дориларда эмас, Аллох томонидан яратилган ушбу ўсимликларда мавжуд бўлиши керак эди.

Фабрикада кечадиган вақтимнинг кўп қисмини асосан китоб ўқишлик билан ўтказардим. Бу ерда ўзим учун мўъжизагина бир кутубхона ташкил қилдим. Турли мавзулардаги кизикарли китобларни сотиб олдим. Энг менга манзур бўлган китоблар эса, тасаввуфий ривоятларни англатган китоблар эди. Бу дунёга не буюк зотлар келиб-кетмаганди! Барчаларининг бир-бирдан гўзал кароматлари бор эди. Ўзларини зиёрат қилиш учун келган одамлар билан бир оғиз гаплашмай туриб, уларнинг нима максатда келишганини билишар ва эҳтиёжларини қондиришарди. Ана шундай хол ахли бўлган бир киши билан учрашишни, унга юрагимдаги дардларимни айтишни ҳамда унинг ҳақиқатдан баҳс этган суҳбатини тинглашни истардим.

Бундай инсонлар, пайгамбаримиз Мухаммад Мустафо (с.а.в.)нинг “Ўлмасдан олдин ўлингиз” деган тавсияларига амал қилиб, ҳар кун ўлимнинг нима эканини тафаккур қилиб, ўлимни эслаб яшайдиган кишилар эди. Ўлаётган бир одамнинг ахволини ҳар ҳолда улар яхшироқ тушунишарди.

Ажабо, бизнинг давримизда ҳам шундай шайхлар, муршидлар бормикин?

Шундай ўйлар билан ўтирарканман, хаёлимга бирдан Исмоил келди. Дўқондаги истарали сотувчи! Барча унга хавас билан қарайдиган қелишган йигит. “Алсанжок”нинг шиддатли сафобахш мухитидан ўзини тортиб ололган эди. Тунги клублардаги қизлардан кўра масжиддаги кекса кишиларнинг суҳбатини афзал билган бу хушсурат йигит, самимий ҳаракатлари билан ҳам атрофидагиларни ҳам мени хайратда қолдирган эди!..

Лекин, у пайтда Исмоилнинг бу ҳаракатлари менга негадир эриш туюлганди, ёшлиқ гаштини сурмайдими, дея ўйлагандим, тўғрироғи...

Исмоилни тарикатга қирган деб эшитгандим. Бу қанчалик тўғри эканини билмайман. Суҳбати ширин бўлган бу йигит билан қаерда кўришиб қолсак, ҳар доим узок гаплашар, ҳазиллашиб турардик. Унга: “Нима гаплар, замонавий ақидапараст?” дердим. Бирок, бу ҳазилимдан ҳеч ҳафа бўлмасди. Менга жамиятнинг бузилганидан, тизимнинг адолатсизлигидан, ахлокий меъёрларга путур етганидан сўзлар, ва: “Аввал инсон, кейин мусулмон бўлишимиз керак”, дерди.

Албатта, унинг гапларига кўпам эътибор бермасдим!..

Жамиятда ўрнини тополмаган бундай қимсалар албатта жамиятга лой чаплайдилар. Мен буни муваффақиятсизлик натижаси сифатида кўрардим. Шунинг учун насихат қилиши ва насихатига қулоқ солиниши керак бўлган киши, Исмоил эмас мен эдим. Чунки узок йиллар давом этган сотувчиликдан кейин, қанча машаққат билан қичқирок бир дўқон очган омадли инсон Исмоил эмас, мен – ақанг қарагай эдим. Сўзига қулоқ

солиниши керак бўлган бирор бир киши бўлса, мендан бошка ким хам бўлиши мумкин!..

Исмоил хакида яна ўйладим...

Хеч хам иккиланмасдан “Аллохга касамки, мендан аклли экан!”– дедим ўзимга ўзим. Ёшлигидан нафсини жиловлаш муваффақияти олдида бир нечта фабрика эгаси бўлган менингдек кишининг муваффақияти арзимас бир нарса эди.

Нима хам дердим, халоли бўлсин!

Соат бир ярим...

Пешин намозини ўқигандан кейин Кўноқка бориб, Исмоилни – ўзимизнинг замонавий “акидапараст”ни бир кўрай!..

Ярим соатдан бери Исмоилнинг ёнидаман. Мени самимий хурмат билан кутиб олди. Ўтирдик, чой келтиришди. Аввал бир оз ўтган-кетгандан, ўтиб кетган танишларимизни эслаб, эски хотиралардан гаплашдик. Уларнинг баъзилари диндан, ибодатдан йироқ холда яшаган ва ўша ахволда дунёни тарк этишганди!.. Исмоил “Кўлимиздан нима хам келарди...” дегандек, надомат билан елкасини кисди. Юзидаги маъносифодадан имонсиз кетганларга ачинаётгани кўриниб турарди. “Улар билан кўп марта гаплашдим, билганларимни англадим. Бирок, тушунишмади, тушунишни ишташмади...” деди синик бир овозда.

Сўнгра менга каради. Нигохидан “Сенинг ахволинг кандай?” деган саволни уқдим.

Секингина беш вақт намоз ўқишни бошлаганимни айтдим.

Юзларида, кўзларида, нигохларида бир нарса “ярк!” этиб кетгандек бўлди. Кувончдан ўрнидан сакраб туриб кетди. “Кел, бир бағримга босай!” дея севинганча мени кучоклаб олди.

Мен ўзимни йўқотиб кўйдим. Бир киши ўзга биров учун кандай килиб, шу даражада кайгуриши, кувониши мумкин? Холбуки, намоз бошлаганимдан хаттоки, ўзим хам бу кадар севинмагандим... Бирок, Исмоилнинг бу самимиятини кўриб, мамнун бўлдим.

– Кандай килиб?

– Нима кандай килиб?

– Намозни кандай бошладинг?

Унинг саволини тушунгандим. Исмоил намоз ўқишимга кандай воқеа сабаб бўлганини, нима туртки берганини сўраётган эди. Нима деб жавоб беришни билмай иккиланиб колдим. Чунки, ахволимни хеч кимга айтиш, ташвишимга яқинларимни шерик килиш истагим йўқ эди.

– Бир яқин оғайнимнинг миясида шиш пайдо бўлган экан. Жуда киска умри қолибди. Шу нарса менга каттик таъсир қилди...

Исмоил пастки лабини тишлаганча бошини чайкади:

– Неча ёшда?

– Деярли... деярли мен билан тенг...

– Нима хам деймиз, Салжук!.. Бу ўлимли, ўткинчи дунё!.. Аллох тақдир қилган ҳамма нарсада хайр бор, бейдилар!.. Иншаоллох, балки дўстинг учун шу хасталиги бирор хайрга васила бўлар!..

Бошим билан тасдиқ ишорасини килиб, “Иншаоллох” дедим.

– Исмоилбек!

Мижозлар чакиришаётганди. Исмоил яна битта чой келтиришларини сўраркан, мендан узр сўраб, ўрнидан турди. Келган мижозлар бир оила аъзолари эди. Улар менимча, куёв

учун тўй либосини олишмоқчи эди.

Мен куёв дея тахмин килган йигит бир нечта кўйлакни кийиб кўрди, биров, ҳеч бирини ёқтирмади. Унга қараб турарканман, “Сўнги либосинг кафан бўлади, эй йигит!..” дедим ичимда. Кафан кийдирилаётганда ҳеч бир майит инжиклик килолмайди. Хозир кўриб турганимдек, “Менга буниси ёқмади! Ранги шунақа, кўриниши бунақа бўлсин!..” дейишолмайди.

Шу пайт дўконга чўлок бир киши кириб келди!

У ўрта ёшларда бўлиб, сокол кўйган, бир оз бечорахол кўринишга эга эди. Бир-икки қадам ташлади-да, тўхтаб, атрофига қаради. Исмоилнинг харидорлар билан гаплашаётганини кўргач, мен томонга бурилди. Нима қилишга қарор бергандек, чўлокланганча мен тарафга кела бошлади.

Тиланчи бўлса керак. Юзидаги сокин ифода билан ёнимга яқинлашди. Бир муддат тараддудланиб турганимдан сўнг чўнтагимни қавлаб пул олдим-да, унга узатдим. Тўхтади, пулга қараб турди-да “Аллоҳ қабул қилсин”, деганча уни олди. Кейин Исмоил турган тарафга қараб, унга ёрдамлашаётган сотувчи кизни чақирди:

– Осмон хоним!

Ёнимизга келган киз табассум билан:

– Хуш келибсиз, Саид домла! – деди.

“Хуш кўрдик”, дегандан сўнг қўлидаги пулни узатди-да:

– Кизим, мана буни бир фақирга беринг, илтимос!– деди.

– Ассалому алайкум, устоз! Хуш келибсиз!

Бу овоз Исмоилники эди. Исмоилга жилмайганча бошини кимирлатгач, уларни хайрат билан кузатиб турган менга қараб “Ассалому-алайкум!” деганча ёнимдаги курсига ўтирди.

Ўзимни аранг қўлга олиб, “Ваалайкум-ассалом!..” дедим ва дархол илова қилдим:

– Кечирасиз!..

Кўзларимга майин бир табассум билан қараб:

– Астағфируллоҳ!.. Аллоҳ учун садақа бериш, магфиратга, афвга василадир.

Иншаоллоҳ кечириласиз!..– деди.

Бу сўзларнинг маъносини тўла тушунмаган бўлсам-да, “Иншаоллоҳ” дедим. Бутун диққатимни жамлаб, бу галати кишини кўздан кечирдим. Бу киши Исмоилдан кийим олиб киймаганлиги, ёхуд уни Исмоил кийинтирмаганлиги кўриниб турарди. Кийимлари бир оз эски эди, биров топ-тоза эди. Соч-соқолининг учдан бир қисми оқарганди. Юзи сокин, жиддий ва ўта сермаъно кўринишда эди.

Яхшилаб эътибор бердим. Сотувчи киз “домла”, Исмоил “устоз” дея атаган бу киши негадир менга жуда таниш кўринарди!

Худди уни қаердадир кўргандек эдим. Нигоҳимни бошқа ёққа қаратганча, эслашга ҳаракат қилдим. Биров, эслай олмадим!

Балки, бир пайтлар кўлимда ишлагандир, ёки бирор масжидда кўргандирман. Барибир эмасми!

– Исми Салжук.

– Танишганимдан хурсандман, меники Саид.

Харидорларни дўкон эшигидан кузатган Исмоил ёнимизга келди. “Устоз, яна бир бор хуш келибсиз!” деганча қўлларини сикди. Ёнимизга ўтиргандан кейин бизларни таништирди.

У кишини Куръон илмига эга ва билганларига амал қилувчи мухтарам бир инсон

эканлигини билдирди. Мени эса эски таниши, дўсти эканимни айтди. Кандай килиб беш вақт намозни бошлаганимни айтишни ҳам унутмади.

У киши менга шундай нигоҳ билан карадики, бу нигоҳлар жуда ўткир ва катъий бўлиб, унда чуқур маъно ва савол яширинган эди. Бокишларидаги саволга жавоб бердим:

– Исмоил айтгандек, огайнимнинг ахволини кўргач, барчамиз эртами-кечми барибир ўлишимиз мухаккак эканлигини тушундим...

– Кизик!

– Нима кизик, ўлишимизни англашимми?

– Йўк! Огайнингизнинг хасталигидан шундай ибрат олишингиз! ..

Бир оз довдираб колдим:

– Тушунмадим?

– Хозирги инсонлар бошка бировнинг хатто ўлимини кўриб ҳам ҳеч қандай сабоқ олмас экан, сизнинг ҳаракатларингиздан хайратда колдим!

Нима ҳам дея олардим? Гапирилаётган “огайним” менинг ўзим, деб айта олармидим?..

Масалани бошка тарафга буриш максодида: “Сиз бошкаларнинг ахволидан сабоқ олмайсизми?” дея сўрадим.

– Ўзгаларнинг ахволини кўриб, керагича ибрат олганимда эди, бошкалардан анча фарқли инсон бўлган бўлардим.

Унга карадим. “Бошкаларга умуман ўхшамайсиз”, демокчи бўлдим, бироқ индамадим.

Сухбатимизни жимгина тинглаб ўтирган Исмоилга ўгирилдим:

– Исмоил, Шохинбей яхши юрибдими?

Шохинбей Исмоилнинг эски хўжайини бўлиб, ниҳоятда очкўз, баднафс тадбиркор эди.

Исмоил кулимсираб жавоб берди:

– Кексалик ҳамда хасталиклар Шохинбейнинг қанотларини синдирди. Хозир сурункали парҳез қилишга мажбур. Камгина овқатга қаноат қилиб яшамокда.

Мен ҳам енгилгина қулиб қўйдим. Балки мендан ҳам бой бўлган Шохинбейнинг ахволи,

Исмоилга ҳам, менга ҳам қулгили туюлгандир. Шунда гўзал бир сўзни хотирладим.

Инсонлар бошдан кечирган трагедия, у ҳақда ўйлаган қишлоқларни қулдириб, ҳис қилган

қишлоқларни йиглатаркан!.. Гарчи, Шохинбейнинг ахволига қулган бўлсам-да, ичимда қомуш бўлганимни яширмайман.

– Исмоил, ҳеч нарса саломатликнинг ўрнини босолмайди! Қонуний Султон

Сулаймоннинг сатрлари бор эди-ку, нима эди?

Исмоил бир оз ўйлагандан сўнг, Саид домлага қаради. Устози жавоб берди:

“Халқ ичинда мўътабар ҳеч нарса йўқ, давлат қиби

Бўлмагай давлат жаҳонда, бир нафас сиххат қиби...”

Домлага қараганча “Ҳа, худди шу”, дедим ва қўшиб қўйдим:

– Ниҳоятда гўзал сатрлар эмасми?

– Нимаси гўзал?– деди совуқкина қилиб.

“Бефаҳм” деб юборишимга салгина қолди. Ўзимни аранг ушлаб қолдим.

– Албатта маъноси.

– Маъноси қандай? Нима, нафас қийматли-ю, давлат кадрсизми?!

Бу одам ё мени имтиҳон қилаётган, ёки сабримни синаётганди. Жаҳлим чикаётганини билдирмасдан жавоб бердим:

– Бир нафаслик соғлиқ, сиххат, албатта минг давлатдан кўра қимматли!

Берган жавобимни гўё эшитмагандек, эшитса ҳам аҳамият бермагандек юзимга қаради.

Балки бу одамнинг калби тозадир. Жилмайганча “Тушунмадингизми?” дедим.

Табассумимга табассум билан жавоб бермади. Сокин бир овозда “Тушунмадим, сиз ҳам тушундингиз, деб айтолмайман” дегандан сўнг кўшиб кўйди:

– Бугун дунёда сихатли холатда, сог-саломат шаклда нафас олаётган миллиардларча инсон бор. Менга айтинг-чи, кайси бирининг олган нафаси, кайси давлатдан кадрли?! Жим бўлиб колдим, ўйга толдим, хаяжонландим!..

Бу гоят мантикли эътироз эди! Неча йиллардан буён, канча асрлардан бери ҳамма тўғри деб билган, маъкуллаб келган сўзга шундай эътироз билдирган бу кишига нима деб жавоб беришимни билмадим. Энг яхшиси, саволга савол билан жавоб бериш эди:

– У холда бу сўз кандай маънога эга?

– Менимча бу сўзнинг тайин бир маъноси йўқ. Маънога эга эмас, маънога мухтож бир сўз!

– Кандай?

– ...Вактни кийматли ёки бекадр киладиган нарса, бу ўша вақтнинг кандай ўтказилишидир, уни сарфлаш шаклидир. Яъни вақт–умр кандай, нима амаллар билан ўтказилганига кўра бахоланади.

– Унинг айтаётган гаплари тўғри эди. Буни тасдиқлаётганимни ифодаловчи нигоҳлар билан унга карадим. Сўзида давом этди:

– Хар кандай бир нарсага бадал килиб берган вақтимиз, ўша нарсадан кўра кимматлироқ эмас. Чунки, хақиқатдан ҳам кадрли бўлганида биз бу олди-сотдига рози бўлмаган бўлардик. Шу боис, давлатни, мол-дунёни ҳамда мансаб-макомни кўлга киритиш учун сарфланган вақт, харж килинган нарсалардан кўра кадрсиз холатга туширилган. Унинг айтаётган сўзлари мени теранроқ фикрлашга ундарди. Мен унинг хулосасини эшитишни истаб “Алқисса?” дедим.

– Хулоса шуки, давлатга сохиб бўлишдан ҳам муҳим, энг кимматли бўлган нафас, мол-дунёдан кўра кадрли бир гоя, яна-да кимматлироқ мақсад сари берилган сўнги нафасдир.

– Яъни?

Хеч нарса демасдан Исмоилга каради. Бу саволга унинг жавоб беришини истарди.

Исмоил менга кулимсираб караганча:

– Бунинг жавобини сен ҳам ўргангансан. Аллохни рози этиш учун, Унинг ризоси истикоматида яшаш,– деди. Унинг табассумига жавобан жилмайганча “Тўғри” дедим ва кўшимча килдим:

– Исмоил, мен буни бир оз кечроқ ўргандим. Шунисига ҳам Аллохга беадад шукр!.. Буни билмайдиганлар, ҳамон ўрганолмаганлар жуда кўп!..

– Ўша огайнинг биладими?

– Кайси огайним?

– Халиги хаста ўртогинг-чи!

Исмоилнинг бу саволидан бир оз довдираб колдим. Хаста деб айтган ўша ўртогимни, яъни ўзимни кандай таништиришни билмай иккиланиб колдим.

Унинг ўзим эканлигидан келиб чиқадиган бўлсам, ўзим кандай бўлсам, уни ҳам худди шундай таништиришим керак:

– Яқинда у ҳам беш вақт намоз ўқишни бошлади. Зотан, кичик ёшидан буён жума намозларини колдирмасдан ўқийди. Савобталаб яхши бир ўртоқ...

Илгарилари суҳбатлашган кишиларимдек, “Э, шунаками? Машааллох, боракаллох!..”

дейишларини кутардим. Аммо хеч нарса дейишмади. Кувончини яширмасдан Исмоил

Саид домлага каради. Юзида ҳеч қандай ўзгариш кўринмаган домла менга ўгирилиб, сўради:

– Ислумни билладими?

Бошида саволни нотўғри англадимми, деган ҳаёлда бир лаҳза ўйланиб қолдим. Йў-ў-ўк, тўғри тушунган эдим! Мендан унинг диндан хабари борми, дея сўраётганди! Шунакаям бемаъни савол бўладими? Унга айтадиганимни айтсаммикан, ёки индамасдан ўрнимдан туриб кетворсаммикан, деб ўйладим. Саид исмли бу одамга такрор қарадим. Гоят сокинлик билан менинг жавобимни кутиб турарди. Жим туrolмасдим:

– Бу нима деганингиз? Сизга унинг беш вақт намоз ўқиётганини айтдим, шекилли! Ёки эшитмадингизми?!

– Эшитдим.

Бу ярамас менинг жигимга тегаётганди!

– У холда нега “Ислумни билладими?” деб сўраяпсиз? Беш вақт намоз ўқиган одам билмаслиги мумкинми?

Исмоил ҳам, Саид исмли бу нусха ҳам менга бир хилда қараб туришарди. Нигоҳларида на бир хайрат, на бир ҳаяжон бор эди. Ташқаридан қаралса, гўё улар мени тушуниб туришарди, аммо, аммо мен уларни англамаётгандим!

Жавобни яна ўша Саид деганлари берди:

– Намоз албатта, динимизнинг буйруқларидан бири. Бирок, Ислумга қиришнинг биринчи, илк шарты намоз эмас. Хар қандай бир инсон намоз ўқиб бошлагани билан, Ислум динини билган, Ислумга қирган ҳисобланмайди.

– Сиз намоз ўқийдиганлар мусулмон эмас, демокчимисиз?

– Йў-ў-ўк! Мен бундай демокчи эмасман. Хар бир мусулмон албатта намоз ўқийди. Бирок, минг афсуски, бугунги кунда ҳамма намоз ўқиётган кишини мусулмон дея қабул қила олмаймиз!..

– Барибир ҳеч нарса тушунмадим!

Мана диққат қилинг! Ислум дини янги қелган пайтларда намоз диннинг шиори эди. Ўша вақтларда намоз ўқиётган бир кишини қўрилганда, унинг мусулмон эканига шаҳодат қелтириш мумкин эди. Чунки, у даврларда мушриклар ҳам, қофирлар ҳам намоздан йироқ эди. Ислумнинг бошларида намоз ўқиган кишилар фақат ва фақат мусулмон эди. Бирок, ҳозир бундай эмас. Ҳозирги вақтда мушриклар ҳам намоз ўқийди. Албатта, буни намоз дейиш мумкин бўлса!..

– Бир дақиқа шошманг!.. Мушриклар қандай қилиб намоз ўқишлари мумкин? Ахир Аллоҳга ишонмаган киши қандай қилиб, масжидга борсин, нима учун намоз ўқисин?!

– Мушриклар Аллоҳни инқор қилиб “Аллоҳ йўқ” дейишмайди. Аллоҳга ишонишади, фақат Аллоҳга шерик қўшишади!..

Масжиддаги маърузаларда Аллоҳга ишонмайдиган, Аллоҳни инқор қиладиган қофирларни қўп эшитардим. Аммо, Аллоҳга шерик қўшадиган мушрикларни ҳечам эшитмаган эканман.

Одамзот нақадар галати махлук!

Баъзилари инқор қилиб, Аллоҳнинг ягона Яратувчи эканини қабул этмаскан, баъзилари эса, Унга шерик қўшиб, Аллоҳнинг яққа-ю ягона Зотини иккита-учтага чиқаришармиш!..

Астағфируллоҳ! Бирок, намоз ўқийдиган кишилар ичида шундай ботил ишонч эгалари бормикан?

– Ҳам намоз ўқиб, ҳам Аллоҳ иккита-учта дейдиганлар борми?

– Аллох иккита-учта дейиш, якка бўлган Зотида Аллохга шерик кўшишдир. Масалан, “Аллохнинг хотини, боласи бор” дея Аллохга шерик кўшадиган христианларда шундай ширк бордир. Халки мусулмон бўлган ўлкаларда ширкнинг бунака кўриниши учрамайди. Бу ўлкаларда мавжуд бўлган ширк шундан иборатки, улар Аллохнинг Зотида эмас, Унинг сифатларига ҳамда ҳукмларига нисбатан шерик кўшишади. Чин дилдан “Аллох бирдир, У якка ва ягона” дейдиган бир канча киши бу ифодаси билан Аллохни Зотида битта деб қабул қилишларига карамай, минг афсуски, ижтимоий ҳаётларидаги кўплаб йўналишда, эътиқодининг кўплаб ўринларида Аллохнинг сифат ва ҳукмларида Унга шерик кўшадилар.

Бошим “шишиб” кетганди! Бирок, айтилган сўзларнинг магзини чақишни, маъносини англашни хоҳлардим:

– Хозир гапирганларингизни яна бир марта кайтаринг, илтимос!..

Эътироз билдирмади. Гапирганларини яна бир бор яна-да тушунарлироқ қилиб такрорлади. Нималарнидир тушунгандай бўлдим, бироқ керагича англадим деб айтолмайман. Факат шу нарсани биламанки, бу одам айтаётган сўзлар ниҳоятда муҳим эди, ҳар бир мусулмон билиши зарур бўлган нарсалар эди. Унинг гапларидан янги бир нарса ўрганиш билан бирга, олдиндан билган нарсаларимнинг ҳам ўзгарганини ҳис қилгандек эдим. Эътиборимни тортган бу киши билан кўпроқ, узокроқ суҳбатлашишни истардим:

– Бу ҳақда менимча, бемалолроқ ўтириб суҳбатлашганимиз яхши. Мехмонимиз бўласизми?

Ўйланганча юзимга каради-да жавоб берди:

– Мен кишлокка қайтишим керак.

Исмоил гапга аралашди:

– Устоз Тўрвалига карашли кишлокда яшайди.

Тўрвали Измир-Ойдин йўлида бўлиб, Измирга келиб-кетаётганда Гозийамир устидан ўтиларди.

– Янги фабрикамиз Гозийамирда. Эртага Измирга кайтсангиз, кириб ўтишингиз мумкин,– дедим.

Бир муддат ўйлади. Кейин жавоб берди.:

– Иншаоллох, соат ўнлар атрофида.

Мен ҳам, “Худо хоҳласа”, дедим-да, фабриканинг қаерда эканини тушунтирдим. Сўнгра руҳсат сўраб, кетишга чоғландим. Хайрлашдик. Исмоил мени эшикка кузатиб чиқди.

Ундан сўрамасдан кетолмадим:

– Исмоил, бу қандай киши?

У кулимсиради:

– Бу саволни эртага ўзинг жавоблайсан. Бирок, унинг сўзларини диққат билан тингла!..

Бошимни кимирлатганча “Яхши” дея ишора қилдим ва кўшиб кўйдим:

– Яхши кол!..

Соат тўққизларда фабрикага келдим.

Кеча Саид домла билан бўлган суҳбатимизнинг маъносини чақишга ҳаракат қилган, нима қилишим лозимлигини анча ўйлагандим. Исломиё мавзуларда етарлича билим ва тушунчага эга эмасдим.

Бошида бирор устоз ёки шайхни суҳбатимизга чақиришни ўйладим. Чақирсам, қелиши мумкин бўлган домлалар бор эди. Саид домла билан қиладиган суҳбатимизни шу домла

хам эшитишини, мохиятига эътибор беришини истардим. Кейин фикримдан кайтдим. Устозларни бир-бири оркали имтихон килишдек туюларди бу харакатим. Айникса, Саид домлага нисбатан одобсизлик бўларди. Энг яхшиси, суҳбатни магнит тасмасига ёзиб олиб, кейин бирор шайх билан бирга эшитиб, мулохаза юритиш эди.

Ха, мана шу энг маъкул фикр.

Уйдан олиб келган магнитофонимни иш столимнинг биринчи тортмасига кўйиб, ёзув тугмасини босиб кўйдим. Кейин хонамнинг хар тарафида юрганча гапириб кўрдим. Тасмани бошига олганча, овозимни эшитиб кўрдим. Жуда яхши, овозимни ниҳоятда тиник ёзганди. Магнитофонни тортмада тайёр килиб кўйганча, домлани кута бошладим. Соат бештакам ўнда фабрикага келди.

Пастга тушиб, уни биринчи каватнинг эшигида кутиб олдим. Бирга юкорига чикдик. Ён-верига унчалик ахамият бермасди. Аввалги пайт бўлганда, унга фабриканинг хамма тарафини кўрсатган, таъбир жойиз бўлса, бир оз “нафас олдирган” бўлардим. Хозир эса, бундай ниятим йўк. Чунки, бу улкан бинонинг мен учун хам ҳеч қандай ахамиятли, кизикарли ери қолмаган эди!..

Саид домла бир оз оксокланиб юрарди. Чап оёғи озгина калтамини, кийшиқрокмини, билолмадим. Чўлокланиб, лекин охиста қадамлар билан хонамга кирди. Унга қулай бир ўринни кўрсатдим. Ўтирди.

– Нима ичасиз?

– Чой.

– Аччик бўлсинми?

Кулимсиради:

– Фарқи йўк.

Телефон тугмасини босганча, чой буюрдим. Дархол мавзуни давом эттиришни хоҳлардим. Магнитофон тугмасини секингина босиб кўйдим-да, илк саволимни бердим:

– Кечаги суҳбатдаги сўзларингизни ўйладим. Фақат биттагина тушунолмаганим хусус бор. Сиз хар бир мусулмон намоз ўқийди, бироқ хар намоз ўқиган одам мусулмон эмас, дедингиз. Мен англай олмаган жихат, кеча сиз келмасингиздан аввал Исмоилга яқинда намоз ўқишни бошлаганимни айтгандим. Ўша пайтдаги Исмоилнинг қувончини бир кўрсангиз эди! Намоз ўқиш модомики, Исломинг шиори эмас экан, у ҳолда Исмоил нега бунчалик севинди?

– Аллоҳ ёқтирмайдиган хар қандай ёмон амалларни тарқ килиб, намозни бошлаш ҳеч шубҳасиз, хар қандай бир инсоннинг чин қўнгилдан Аллоҳга йўналиши, Исломи талаб қилиши демақдир.

Исмоилни севинтирган жихат, сизнинг шу талабингиз бўлса керак.

Унинг бу изоҳида мантиқ бордек туюлди. Демак, Исмоилни севинтирган нарса менинг Исломга қиришим эмас, динга йўналишим, Исломи талаб қилишим экан! Албатта, Исломга қирган-қирмаганлигим борасидаги шарҳ, ана шунинг шарҳи эди. Менинг эса, бу мавзуда ҳеч қандай шубҳам йўк эди. Мен аклимни таниганимдан буён Ислом динида эдим. Баъзи камчиликларимга, баъзи хатоларимга қарамасдан, ҳеч шубҳасиз мусулмон эдим.

– Мен тушунолмаган яна бир нарса бор. Кечаги суҳбатимиз давомида беш вақт намоз ўқийдиган ўртоғим хақида, у Исломи биладими, дея сўрадингиз. Кейин эса, Аллоҳга ширк келтириш хақида гапирдингиз. Сиз билган бу нарсаларни албатта, масжиддаги имомларимиз ҳам, воъизларимиз ҳам билишади. Беш вақт намоз ўқийдиган ўша

огайнимни масжидга бормаган, бирор марта хам хутба ва маъруза эшитмаган, деб ўйладингизми?

Бир муддат жим бўлиб колди. Назаримда юзи сал гамгин кўриниш олганди. Энди огиз жуфтлаган эди хамки, чой келтиришди.

Яна тўхтади. Чойларимизни олдик. Чойига икки қошик шакар солгач, курсисига суяниброк ўтирди ва кўзларимга тикилганча сўзини бошлади:

– Кеча биз жуда кискагина тўхталган ширк масаласини барча имомларнинг, ёхуд воъизларнинг билиш-билмаслигидан хабарим йўк. Мен билган ягона нарса, баъзи истиснолардан ташкари, кўплаб масжидларда бу хакикатнинг тушунтирилмаслигидир. Шундай экан, хар кандай бир кишининг намозни бошлагандан сўнг масжидга бориши, динга оид хамма нарсани, айникса, ширкка тааллуқли мавзуда тўлиқ тушунчага эга бўлди, дегани эмас!

О-ла-а! Бу одам олдин мусулмонларни айблаётган бўлса, энди масжидларни ва ундаги имомлару воъизларни айблаётган эди! Аллохга ширк кўшишдек мухим мавзулар хусусида масжидларда гапирилмас эмиш!

Бир нафас ўйга толдим.

Булар бир фирка, гурух бўлса керак! Масжидларда ўргатилмайди деган масалалари балки ўзларига оид масалалар, ўзларининг ташвиқотлари бўлиши мумкин! Ўз фиркаларига, гурухларига кирмаган кишиларни “кофир” деб атайдиганлар бор деб эшитгандим. Худди шундай бир фирка бўлса керак булар!

– Сизнинг фиркангизнинг номи кандай?– дея сўрадим.

Кулимсираганча жавоб берди:

– Бизнинг ҳеч кандай гурух ёки фиркамиз йўк!..

– Жуда соз, унда сизларни кимлар деб аташади?

– Исломдан хабари бўлганлар бизни факат мусулмон, дея атайди. Билмаганлар эса, турли номларни бизга ёпиштиришади. Масалан, “акидапараст” ёхуд “фанатик”лар сингари...

Ха, мен шундай номларни эшитгандим. Демак, акидапарастлар худди мана шулар! Чойдан бир хўплади-да, менга юзланди. Кискагина бу суҳбатдан кейин безовта бўлиб, тараддудга тушганимни гўё сезгандек эди.

– Кўнглингизга бирор ёмон фикр келган кўринади?

– ...Шундай десам хам бўлади. Сизлар хақкингизда турли миш-мишлар юради...

Кулимсиради.

– Бўлиши мумкин. Халкни олқишлаб, улар оккан окимда окканимизда, балки биз хақимизда яхши гаплар гапиришган, макташган бўлармиди. Бизлар эса, факат Хакни эътиборга олдик, Хак томон бўлдик...

– Хак деганда нимани назарда тутяпсиз?

– Авало Куръони Карим, кейин ундаги ҳукмлар. Сўнгра эса, Пайгамбаримиз (с.а.в.) нинг суннатлари.

– Мана энди тўгри гапирдингиз. Зеро бутун мусулмонларнинг фикри ана шундай.

– Ўзларини Исломда деб билган хар бир кишининг Куръон ва суннат хақида гапиришини биламиз. Агар сўзлаётган сўзларига амал қилиб яшасалар, албатта орамизда ҳеч кандай фарқ колмайди.

– Хамма сизга ўхшаб, акидапараст бўлиши керакми?

– Йўк, факат мусулмон!

Бу кишининг мусулмон деган сўзни айтиш оханги менга умуман ёкмаётганди. Бу калимани

шундай бир маънода гапирардики, бу маънодан ташкарида колганларнинг барчаси кофир эди гўё!

Жим бўлиб колдим. Нима дейишимни билмасдим. У хам сўзлашдан тўхтади. Менга шундай бир нигоҳ билан карадики, кўзларида кайгуга ўхшаш бир маъно бор эди.

– Салжукбей! Мен бу ерга сиз билан тортишиш учун, сизни ранжитиш ёки дилингизга озор бериш учун келганим йўк!.. Аллохнинг лутфи билан кўришиб турганимиздек, имон келтирганимиз хакикатлар бор. Бир мусулмон сифатида гоят кадрлаганим бу илохий хакикатларни сизга тушунтиришни, сиз билан ўртоқлашишни истадим. Бу ерга келишдан ягона мақсадим шу, холос.

Чин кўнгилдан айтган бу самимий сўзлари менга ниҳоятда ёқди. Балки, айб ўзимдадир. Балки, унинг сўзларини охиригача диккат билан тинглаганим яхшироқмиди?.. Унинг кўнглини кўтариш мақсадида:

– Зеро, мен хам сизни худди шунинг учун чакиргандим. Факат, масжидлар хақидаги сўзларингизга кўшилмайман. Истисно тарикасида гапирганингиз билан, кўп масжидларда бундай муҳим мавзуларга аҳамият берилмаслигини, ўргатилмаслигини айтдингиз. Холбуки, барча масжидларимизда Исломнинг хаттоки энг кичик мавзуларига хам хассослик билан ёндошилади.

– Мен масжидларда диннинг кичик масалалари ўргатилмайди, демадим. Булар ўргатилади. Бир канча масжидларда эътибор берилмайдиган хусус, билишимиз энг муҳим бўлган тавҳид ҳамда ширк масаласи.

– Булар ўргатилмаётганини каердан биласиз?

Бу киши ниҳоятда сабрли инсон эканидан, эътирозларимни гоят сокинлик билан эшитиб ўтирарди.

– Канча вақтдан буён масжидга борасиз?

– Кичкиналигимдан буён.

– Албатта шунча йил давомида бир канча имомлар ҳамда воъизларнинг маърузаларини эшитгансиз.

– Шундай.

– Энди айтадиган сўзларимга диккат билан кулок солинг. Куръони Каримга имон келтирган барча домлалар, барча олимлар Расулуллохни (с.а.в.) ўзларига ўрناк деб билишлари, у кишининг суннатларига амал қилишлари керак. Чунки, олимлар Пайгамбаримизнинг ворисларидир. Пайгамбарлар яшамаган, ёхуд бошка пайгамбар келмайдиган даврларда пайгамбарларнинг насихатларини, даъватларини инсонларга етказиш, ана шу пайгамбар ворислари бўлган олимларнинг бурчидир. Ана энди сизга бир савол, Расулуллохнинг (с.а.в.) ва барча пайгамбарларнинг энг муҳим даъватлари қайси эди, биласизми?

Бир оз ўйлаб колдим. Масжидларда эшитганларимни эсладим. Жавоб нақд эди:

– Аллохга куллик қилишга чакириш.

– Жуда тўғри, бироқ бу тўлик жавоб эмас!..

– Нега?

– Ярми йўқ, жавобингизнинг.

– Тушунолмадим?

– Мана тингланг. Аллох Таоло Куръони Каримнинг Нахл сурасида барча пайгамбарларнинг юборилиш гоёларини икки асосга боғлаган. Инсонларни тоғутдан ва тоғутга кулликдан кутқариб, Аллохга куллик қилишга даъват этиш. Энди менга

айтинг-чи, кичик ёшдан буён тинглаган маъруза ва хутбаларда тогутнинг нима эканини, ва ундан кандай сакланиш лозимлигини ўргандингизми?

...Тогут! Бу сўзни умримда биринчи бор эшитаётган эдим! Балки, туркча маъносини билишим мумкиндир, лекин, нима эканини барибир тушунолмайман.

– Тогут нима дегани?

Жим бўлиб колди. Нигохларида яна гам бор эди. Ана шу махзунлик билан жавоб берди:

– Тогут, инсонларни Аллохдан ва Аллохга кулликдан узоклаштириб, ўзига куллик килишга чакирадиган хамма нарса... Шакли замон ва маконга караб ўзгариши мумкин. Инсонларнинг каршисида баъзан бут, баъзан Фиръавн, баъзида бир диндор шахс, баъзан бир партия, баъзида эса, бир давлат тарзида намоён бўлиши мумкин!..

Хайратим ортганди!

– Бизнинг ўлкада кандай кўриниши бор?

– Минг афсуски, хамма тури, хатто ортиги билан!..

Бошимни дераза томонга бурганча, нигохимни олисларга тикдим... Бу одам тогутдан сўзлаётганди!

Барча пайгамбарлар инсонларин тогутга куллик килишдан кайтариш ва ёлғиз Аллохга куллик килишга даъват килиш учун юборилган!.. Бу тушунарли, лекин тогут нима?..

Тогут, инсонларни Аллохга кулликдан кайтариб, ўзига кул бўлишларига даъват киладиган нарса эмиш!.. Ўлкамизда бир канча тури бор эмиш!..

Ташкаридагиларни ўйлардим,

жамиятни ўйлардим,

тарикатларни ўйлардим,

давлатни ўйлардим, аммо, канча ўйламайин, ҳеч кандай тогутни кўрмасдим!.. Бу диёрда инсонларни Аллохга куллик килишдан кайтарадиган нима ҳам бўлиши мумкин?

Хохлаган киши истаган масжидида намоз ўқий олади!

Хохлаган пайтда рўза тутиб, курбонлик сўя олади!

Хўш, ундай бўлса, инсонларни Аллохга ибодат килишдан тўсадиган нарса каерда?

Шу хаёл билан Саид домлага карадим:

– Айтган хамма гапларингизни тушундим, аммо сиз айтган ўша тўсикни ҳеч каерда кўрмайман. Бу ўлкада инсонларни Аллохга куллик килишдан нима ҳам кайтариши мумкин? Хохлаган киши истаган масжидида намоз ўқиб, рўзасини тута билса. Ким тўскинлик килиши мумкин?

Мени гоят яхши тушунгандек, бошини кимирлатди.

– Гапларингиз тўгри. Бунга ўхшаш нарсаларга унча монеълик килинмайди. Бирок, масалани бир оз кенгрок тушунинг. Тогутнинг инсонларни Аллохга ибодат килишдан кайтариши икки турлидир. Биринчиси тажовуз ҳамда зўрлашдан иборат. Одамларни кийнаб, “Аллохга куллик килмайсан!” дея мажбурлашади. Бунга тарихдан жуда кўп мисоллар келтириш мумкин. Масалан, асхоби ухдуд, имонларидан кайтмаган барча мўъминларни оловли чукурга ташлаган. Бу тогутнинг биринчи кўринишидир. Иккинчиси эса, биринчисидан кўра юмшокрок, лекин, ўта тахликалидир. Тогутнинг бу тури биринчисидагидек, инсонларга “Аллохга куллик килманглар!” дея зўравонлик килмайди. Уларни сиз айтганингиздек, намоз ўқиш ва рўза тутиш каби баъзи ибодатларига тўскинлик килмайди. Инсонлардан факатгина битта, ягона кутган нарсаси бор... Жим бўлиб колди. Балки, бир оз тин олмокчи бўлгандир, бирок мен кутолмасдим.

Кизиксиниб сўрадим:

– У нима экан?

– Хам Аллохга, хам ўзига куллик килишлари!.. Чунки уларнинг ақл ўргатувчиси, васваса элчиси бўлган шайтони лаъин жуда яхши биладики, Аллох билан бирга бошка бир нарсага куллик килган инсон, мутлако ва мутлако Аллохга куллик килган, ибодат килган бўлмайди!.. Аллохга куллик килишнинг асоси тавхиддир! Чунки, Аллохга куллик факат ва факат Аллохнинг якка Ўзига килинган кулликдир. Оламларнинг Рабби бўлган Жаноби Хак, Ўзи билан бирга бошка бир нарсага килинган кулликка асло ва асло рози бўлмайди! Ва бундай кулликни кабул килмайди.

Саид домла мухим дея таъкидлаётган нарса факат ва факат Аллохнинг Ўзигагина куллик килиш эди. Аллох кабул киладиган куллик, ана шундай куллик эмиш! Бунга кимнинг кандай эътирози бўлиши мумкин?..

– Фарзандингиз борми?

– Ха, бир ўгил ва бир киз.

– Аллохнинг йўлида юрувчилардан килсин! Энди ўглингизни олайлик. Агар ўглингиз сизни ота демаса, сизнинг отаси эканингизни инкор килса, жахлингиз чикадими, йўкми? Шунакаям бемаъни савол бўладими?

– Албатта жахлим чикади!

– Аллохга куллик килишни инкор килганларни хам шунга ўхшатиш мумкин. Сал олдинрок айтганимдек, тогутнинг биринчи кўриниши, илк даъвати худди мана шудир. Инкор килдириш. Иккинчи шакли эса, сизни “Ота” деб аташдан воз кечмаган ўглингизнинг бошкаларни хам “Ота” дейишига ўхшайди. Мана шундай холатда сиз кандай йўл тутган бўлардингиз? Ўглингиз баъзи бир кишиларни хам “Ота” деб турса, сизни “Ота” дейишининг бирор ахамияти, маъноси борми?

Кизик ўхшатиш эди бу.

Ўйга толдим. Ўглимнинг мени “Ота” деб тан олмаслиги, менинг отаси эканимни инкор килиши билан мен билан бирга яна кимларнидир “Ота” дейиши деярли бир-бирига якин тушунча эди!..

Мухим бўлган нарса, менинг ота эканимни инкор килмаслиги ва факат мени “Ота” деб аташи эди.

Мендан жавоб кутаётган Саид домлага “Йўк!” деган маънода бошимни кимирлатганча:

– Хеч кандай маъниси йўк! – дедим. У давом этди:

– Аллох билан бирга бошка нарсаларга хам куллик киладиган кишиларнинг ахволи, отаси билан бирга бошка кишиларни хам “Ота” деб атайдиганларнинг холатига ўхшайди. Фарзандингиз устида факат оталик хаккингиз бўлгани холда, бундай холатни кандай кабул килмаётган бўлсангиз, инсонларининг устида Илохлик хакки бўлган, уларни яратган, одамзодни яшатган Аллох таоло хам Ўзи билан бирга бошка нарсаларга куллик, ибодат килинишига асло рози бўлмайди!

Кулимсирадим.

Факат Аллохга куллик килиш масаласини канчалик гўзал мисол билан тушунтирган эди!

– Миннатдорман!

Нигохларида хурсандчилик акс этди. Мамнун бир овозда:

– Тушунганингиз учун мен сизга рахмат дейишим лозим.

Ха, мен англаб етгандим... Аллох билан бирга бошка хеч нарсага куллик килмаслик керак. Хам Аллохга, хам тогутга куллик киладиганлар, Аллохга эмас, тогутга сизинган кимсалар эди!

Тогут!

Яна рўпара келдим, шу сўзга!..

Лекин, ҳамон ана шу тогунинг ким ёки нима эканини, каерда эканини, инсонларни кандай килиб ўзига сизинишга чакиришини билолмай хайрон эдим.

– Бу ўлкада тогунинг нима эканини, кимлардан иборатлигини тушунолмаёпман? Бошини “Бўлди”, дегандек кимирлатганча:

– Иншаоллох буни тушуниб оласиз, – деди. Сўнгра ўрнидан турди. Кетишга чоғланганини кўриб турсам-да, асло кетказгим келмаётганди.

– Хожатхонангиз каерда?

Хурсанд бўлиб кетганимдан дархол оёкка турдим:

– Мархамат.

Унга хожатхонани кўрсатганимдан кейин хонамга кайтдим. Магнитофон эсимга тушди. Дархол ёзиш тугмасини босдим. Кассета халиям тугамаган экан. Хар эхтимолга карши бошка янги кассета кўйдим. Сўнгра ўтирганча Саид домланинг сўзларини мулохаза кила бошладим.

Менга янги, яп-янги нарсаларни билдирган бу одамга нисбатан хурмат туйгуси уйгонганди калбимда. Уни ёктириб колгандим.

Ўн дакикалардан кейин кириб келди.

Юзи ҳамда сочлари хўл эди. Тахорат килганлиги билиниб турарди. Унга дархол бир сочик узатдим. Оларкан, раҳмат айтди. Курсимга ўтирарканман, яна секингина магнитофон тугмасини босиб кўйдим. Бу яширинча харакатим ўзимга ҳам ёкмаётганди, бироқ, на илож?.. Аллох кечирсин!..

– Тогут хакида бахс юритаётгандик.

– Ха, хар бир мусулмон сакланиши лозим бўлган тогут хакида гаплашаётган эдик ва сиз ўлкамизда мавжуд бўлган тогутларни танитишимни сўрагандингиз.

– Шундай.

– Бизнинг бошка чой хаккимиз йўкми?

– Кечирасиз, умуман хаёлимдан кўтарилибди!..

Дархол иккита чой буюрдим. Соатга карадим. Пешин кираёзганди. Телефон тугмасини такрор босдим:

– Мехмоним билан шу ерда овкатланаман. Тайёргарлик кўринг.

Саид домлага караганча сўрадим:

– Ейдиган ҳеч кандай пархез овкатингиз йўкми?

– Пархезда эмасман, лекин иштахам йўқроқ. Мен учун овора бўлманг.

– Ие, бу нима деганингиз, овораси бор эканми!

Шу онда чой келтиришди. Хизматдаги ходимимга миннатдорчилик билдирганча, чойини олди. Чойига икки кошик шакар солди ва аралаштиргач, курсига суяниб ўтириб олди. Кўзларимга тикилганча гапиришни бошлади:

– Салжукбей! Дин ва Илох тушунчаларининг кандай маънони билдиришини англаб етган вақтингиз, шубхасиз тогунинг ҳам нима эканини, ким эканини мутлако тушуниб оласиз. Мен аввало дин сўзига тўхталаман. Дин нима? Дин деган пайтимиз нимани тушунмогимиз керак?

Бир лахза жим бўлиб колди!.. Жавоб беришимни эмас, ўйлаб кўришимни истаётгандек эди. Холбуки, ўйланадиган нима ҳам бор эди! Хаммамиз биладиган нарса эмасми? Дин деган пайтимиз барчамиз нимани назарда тутишимиз маълум-ку. Аллохни рози килиш учун У буюрган баъзи ибодатларни бажаришимиз, ичкилик-арок ҳамда чўчка гўшти

сингари харом бўлган нарсалардан сакланишимиз. Бу жавобни билсам-да, ҳеч нарса демадим. Жавобини унинг ўзидан кутаётгандим.

Дин, бир яшаш шаклидир. Ислом дини баъзи кишилар ўйлаганларидек, йигирма тўрт соатимизнинг муайян вақтларигагина эмас, яшаган бутун йигирма тўрт соатимизга тегишли бўлган, ойдинлатган, умримизнинг ҳар бир дақиқасини тафтиш қилган, тартибга солган бир дунёкараш, бир ҳаёт тарзидир.

Жумладан, динимизнинг асл манбаси бўлган Куръони Каримга карасак, унда бутун ҳаётимизни камраган, ҳаётимизни тўлигича тафтиш қилган ҳукмларнинг, қонунларнинг борлигини кўрамиз. Чунки, мана шу Диндир! Чунки, дин кенг доирадаги ҳаёт тарзидир. Шундай экан, дин деган вақтимизда шуни билмоғимиз керак.

Ҳар дин бир дунёкараш, бир ҳаёт тарзи бўлганидек, ҳар дунёкараш, ҳар бир ҳаёт тарзи ҳам бир диндир! Бутпарастлик бир диндир, мажусийлик бир диндир, инсонларга маълум бир ҳаёт тарзини инъом қилган ҳар бир гоё, ҳар бир тузум бир диндир.

Унинг сўзларини жон қулогим билан тинглардим. Айтганларини тушунишга ҳаракат қилар ва англаб эдим.

– Ер юзида асосан икки хил дин кенг тарқалган. Ҳақ дин ва ботил динлар. Башариятдан манба олган барча гоёлар, барча динлар ботилдир. Бир қанча ботил динлар бор бўлишига қарамай, битта, фақат биттагина ҳақ дин бордир.

Мушоҳада қилиб ўтирмасдан гапга аралашдим:

– Ислом!..

Сўзини бўлгандим, бироқ жаҳли чикмади. Бир муддат кўзларимга тикилиб турди-да, сўради:

– Нега Ислом?

Тавба қилдим, саволни қаранг! Бу одам мени яна тараддудлантириб қўйганди.

– Нега деганингиз нимаси? Ислом дини инсоният тарафидан ўйлаб топилган дин эмас. Аллоҳ тарафидан юборилган ҳақ диндир.

– Жуда тўғри. Бироқ, изохлашингиз лозим бўлган бир масала бор. Мусовийлик ҳам, Исовийлик – христианлик ҳам самовий яъни Илохий манбага эга бўлган динлардир. Шундай экан, нега мусовийлик ёхуд христианлик демасдан, Ислом дини деганингиз? Нима дейишимни билмай ўйланиб қолдим. Бу тўғри эътироз эди. мусовийлик ҳам, христианлик ҳам Илохий манбаларга таянган динлар эди. Бироқ, бир дақиқа!.. Аммо улар динларини бузишган эди!

– У динлар ҳам Аллоҳ тарафидан юборилган, аммо одамлар ундаги Илохий ҳукмларни ўзгартиришган, динни бузишган!..

Майин табассум билан бошини охиста қимирлатди. Сўзларимни тасдиқлаётганди.

– Ҳа. Манбаси Илохий бўлгани билан, инсонлар томонидан ўзгартирилган, баъзи ҳукмлари ўчирилиб, баъзи янги ҳукмлар киритилган динлар ҳам ботилдир!

Бир оз жим турганидан сўнг сўради:

– Ҳўш, мусулмонман деган инсонлар ҳам динларида йўқ баъзи нарсаларни киритиб, Аллоҳ буюрган баъзи бир амалларни тарқ қилсалар ва номини Ислом деб атасалар, бу дин ҳақ дин бўладими?

Нима дейишим мумкин? Жавоби маълум...

– Бўлмади...

– Ҳа, бўлмади. Буларни айтишимнинг сабаби, Ислом динини ҳақ дин қилган унсур, бу диннинг фақатгина самовий бўлиши, ёхуд номининг Ислом дейилиши эмас.

Шундай экан, биз яшаётган дунёмизда оти Ислом деб аталган хар кандай динга, номи Ислом деб аталган хар кандай хаёт тарзига хак диндир, деёлмаймиз. Чунки, номи Ислом бўлишига карамай, инсонлар тарафидан киритилган янгиликлар хамда йўл кўйилган камчилик ва хатолар, атайлаб ёки билмасдан динни бузиш каби холатлар мавжуд бўлган дин, асл эътибори билан Хак дин бўлган Ислом дини эмасдир! Манбаси Илохий бўлишига карамай, инсонлар томонидан бидъат, хурофотлар киритилиб, бузилган диннинг мусовийлик ёхуд христианлик динидан хеч кандай фарки йўқдир.

Бир муддат тин олгач, давом этди:

– Аллох Таоло наздида ягона Хак дин бўлган Ислом, Куръон ва суннат чегарасидаги Исломдир. Чунки, хак бўлган дин, Хак ўлчовларига кўра яшалган диндир. Мен хайратда колгандим! Биламан деб хисоблаган масаламда канчалик билимсиз эканимдан хайратланаётгандим. Дин сўзининг нечоғлик кенг ва теран маъноси бор экан! Менинг шу пайтгача мавжуд бўлган дин хакидаги тушунчамни кандай баҳолаш мумкин?.. Шу пайтгача номи Исломдан иборат хамма нарсани хак дея кабул килардим. Холбуки, хак бўлган Ислом, Саид домла таъкидлаганидек, Хак ўлчовларига содик бўлган Ислом экан! Унинг сўзлари ниҳоятда тўғри эмасми? Номи Ислом бўлишига карамай, ўзгартирилган, бузиб кўрсатилган бир диннинг мусовийлик ёхуд христианликдан нима фарки бор? Бидъатлар киритилиб, Аллохнинг хак хукмлари чиқариб ташланган христианликни ботил деймиз-у, айни шаклда бузиб кўрсатишга уринилган динни оти Ислом экан деб, хак дея оламизми?

Яхши, бироқ Ислом дини шундай бидъатлар билан бузилганми? Ислом дини эътиқоидида эканини билдирган мусулмонлар хам мусовийлар ёки христианлар сингари динларини бузишганми?

– Ислом динини хам ўзгартиришганми? У хам бузилган ботил динми?

Дархол кўлини кўтарганча менга “Жим!” дегандек ишора килди. Кўзларидаги маъно кескин ўзгарган эди!

– Аллох асрасин, асло! Ислом динини бундай тахликадан Аллохнинг Ўзи асрасин! Бугунги кунда дунёда хак бўлган Исломни, хак бўлган ўлчовларига асосан яшаётган милёнлаб мусулмонлар бор! Бу мусулмонлар тобе бўлган дин, хеч шубҳасиз, хак бўлган Исломдир. Факат, номи Ислом аталишига карамай, баъзи фиркалар, баъзи гурухлар, баъзи бир тарикатлар тарафидан бузилган дин, хак бўлган Ислом эмасдир! Мен факатгина мана шуни айтмоқчи, билдирмоқчи эдим, холос.

Масалани англагандим.

Дунёда хак бўлган ягона дин Ислом эди. Аммо, номи Ислом дея аталган хамма дин хам хак дин эмасди. “Тушундим”, дегандек, бошимни кимирлатдим.

– Дин мавзусида шу киска маълумот хозирча етади. Мухим бўлган нарса, диннинг нима эканини билишимиз, хак ва ботил динларнинг асосий мохиятини тушунмоғимиздир. Асло унутмаслигингиз керак бўлган хусус, хак бўлган дин, хак ўлчовларига содик бўлган дин эканлигидир. Шу боис, хак бўлган Ислом, Куръон ва суннат чегарасида таърифланган хамда айни чегарада яшалган Исломдир.

Миннатдорчилигим акс этган кўзларимла унга боқарканман, “Хаммаси тушунарли, устоз!” дедим. Уни биринчи бор устоз, деб атаётган эдим. Бу сўзимдан хеч кандай хижолат чекмадим. Бу инсон хақиқатдан хам мухтарам бир киши эди ва устозим хисобланарди.

Телефон жиринглади. Гўшакни кўтардим.

Котибам кимнидир уламокчи эканини билдирди. “Улама, бандман”, дея гўшакни кўйдим. Сўнгра Саид домлага караб, “Мархамат, давом этинг”, дея илтимос килдим.

– Энди эса, Илох тушунчаси устида бир оз мулохаза юритамиз. Илох ўзи нима?

Озгина тин олгач, давом этди:

– Илох, Буюк дея Унга сигиниладиган, ёрдам сўраладиган хамда Ўзига ибодат килинадиган Маъбуд, Тангри демакдир.

Ахир бу мен олдиндан биладиган таъриф билан бир хил-ку! Зотан мен хам Илох деганда худди шундай тушунчага эга эдим. “Ха” дегандек, бошимни кимирлатдим.

Сўзини давом эттирди:

– Шундай килиб, Исломнинг яъни динга киришнинг энг биринчи ва энг мухим шарти, ягона Илох Аллох эканини билиш ва тасдиқлаш, факат Унгагина куллик килишдир.

Хусусан, шаходат калимасида келтирилган тавхид сўзининг маъноси мана шудир. “Ла илаха иллаллох” яъни, Аллохдан бошка илох йўқдир, факат Аллох бордир.

Бу хам гоят тушунарли ва аник бўлган нарса эди. Барча мусулмонлар илох ўларок факатгина Аллохни кабул килишади. Саид домлага караб, “Буни хам тушундим” дедим.

Жим бўлиб колди. Кўзларимга ўйчан-ўйчан тикиларкан, “Шошилманг, хали етарлича тушундингиз, деб ўйламайман”, деди. Эътироз билдирмадим. Факатгина кулимсираб кўйдим. Бирок унинг нигоҳлардаги жиддият ўзгармади.

– Энди сиздан бир нарсани сўрамоқчиман. Аллохдан бошка илох йўқ экан, у холда нега Раббимиз бизларни тавхид калимасини билишимиз учун каттик кистовга олмоқда, тавхидга чакирмоқда?

– Англамадим?

– Мана эшитинг, сизга бир мисол келтираман: Сал аввалроқ ўглингиздан бахс этгандик. Сиз бирор марта ўглингизга “Ўғлим, сенинг мендан бошка отанг йўқ. Сенинг отанг факат менман”, дедингизми?

– Йўқ!

– Албатта айтмагансиз. Чунки, бундай дейишингизнинг ҳеч қандай хожати бўлмаган. Бир муддат жим колгач, давом этди:

– Яхши, сиз ўглингизнинг ягона отаси бўлганингиз холда бунга эҳтиёж туймасдан, башариятнинг ягона Илохи бўлган Аллох Таоло нега бундай сўзни айтишни лозим деб билди? Нима сабаб, кайта-кайта “Сизнинг Мендан ўзга Илохингиз йўқ. Сизларнинг ягона Раббингиз факат Менман!” деган хакикатни эслатмоқда?

Бу савол каршисида жим бўлиб колдим.

– Хаяжонланманг, масала сиз ўйлаганчалик чигал эмас. Энди тасаввур килинг, ўглингизга: “Ўғлим, сенинг мендан бошка отанг йўқ” деб қачон айтишингиз мумкин? Ёхуд қандай вазиятда бундай таъкидга эҳтиёж туясиз?

Жуда кизик савол эди бу!

Мен қачон ўғлимга “Сенинг мендан бошка отанг йўқ!” дейишим мумкин? Жавоб топишга қийналмадим. Агар баъзи кимсалар ўғлимга унинг отаси эканликларини айтиб, ёлгон иддаоларда бўлишса, тухмат килишса, ана ўша пайтда уларнинг сўзларини инкор килиш учун бунга эҳтиёж туяман.

– Қачонки, ёлгончи кимсалар ўғлимга унинг отаси эканликларини иддао килишса, ўшанда, – дедим.

Кулимсиради.

– Жуда оддий! Хусусан, тавхид калимасига чакирилишимизнинг хикмати хам худди шу. Аллохдан бошка илох йўқ, аммо, бу дунё хаётида бизга ўзини “илох” дея кўрсатишга

уринадиган, илохлик даъвосини килаётган нарсалар жуда кўп!

Парвардигоримиз эса, бизларнинг “Ла илаха” дейишимизни ва бу сўзнинг очик хакикати ўларок бизларга илохлик иддаосида бўлган бу сингари сохта илохларни инкор қилишимизни истамоқда.

Хаммасини энди тушуниб етгандим. “Ла илаха” дейиш билан бор бўлган ягона Аллохни эмас, илохлик даъвосида бўлган барча сохта илохларни рад қилишимиз керак экан! Энди мен учун англашилмаган ягона нарса, сохта илохларнинг ким ёки нималардан иборатлиги эди!

Расулulloх (с.а.в.) замонларида бутлар бор эди. Инсонлар бутларга сизинишарди. Бирок бундай бутларнинг барчаси тарихда қолиб қетганди. Балки, Африкада бутларга сизинадиган баъзи кавмлар бўлиши мумкин. Бирок уларнинг бизга, бизнинг жамиятимизга қандай алоқаси бор? Бизнинг ўлкамизда бунақа бутлар ҳам, бутпарастлар ҳам йўқ-ку!

– Биз яшаётган ўлкада уни илох дея сизинишимизни истаган, илохлик иддаосида бўлган сохта илохлар борми?

– Қудратли Тангримизнинг Илохлик ҳаққини ўзида қўрган ҳар киши, ҳар маъмурият, ёхуд ҳар жамият инсонларга нисбатан илохликни иддао қилмоқда.

Тўғриси айтсам, умуман ҳеч нарса тушунмагандим!

– Англаёлмадим?

– Раббимизнинг барча инсонларга оид Илохлик ҳаққини тушунган пайтингиз буни ҳам тушуниб оласиз.

Узоқ сукут ичра кўзларимга тикилди.

Бу нигоҳлар ниҳоятда жиддий ва таъсирчан эди. Гўё менга юқоридан, жуда баландлардан қараётгандек туюларди. Нега бундай қараётганини англаёлмасдим!..

Ўшандай ҳолатда сўзини давом эттирди:

– Раҳмон ва Раҳим бўлган Раббимиз, бизларни бу дунёда ўз билганимизча яшашимиз учун яратмаган. Эвазига ё Жаннат, Ё Жаҳаннам бериладиган имтихон дунёсидир бу! Бу имтихоннинг ўлчовлари, аниқроғи чегараси эса, баъзи кимсалар ўйлаганидек, ёхуд айтганларидек, муайян вақтларда намоз ўқиш ва муайян вақтларда рўза тутишдан иборат эмас! Яна ҳам очикроқ ифодаладиган бўлсак, Аллоҳ таоло, бу инсонларга “Муайян вақтларда намоз ўқинг, бундан ташқари вақтларда хоҳлаган ишингизни қилаверинг”, дея эркинлик бермаган, инсонларни ўз билганларига ташлаб қўймаган! Чунки, Ислоҳ динига қўра Аллоҳга қуллик, муайян вақтларни эмас, бутун бир ҳаётни қамраган, инсон умрини тўлалигича ўз ичига олган қулликдир. Шу боисдан меҳрибон Парвардигоримиз биз инсонларга фақат намозга, фақат рўзага тегишли ҳукмларни эмас, бутун ҳаётимизга, турмушимизга оид ҳукмларни нозил қилган. Жумладан Қуръони Қаримни очиб ўқиган ҳар инсон, истикомат яъни яшаш тарзи билан боғлиқ бу ҳукмларни қўради.

Бир лаҳза тин олгандан сўнг, кўзларимга қизиксиниб қараганча сўради:

– Инсонларни йўқдан яратган, хилма-хил неъматлари билан яшатиб қўйган Аллоҳнинг, инсонлар ҳаётига доир, уларнинг қандай яшаётганига тегишли ҳукмлар қўйишга ҳаққи борми-йўқми?

Бу қандай савол бўлди?!

– Албатта бор!

Ана шу бор деганингиз ҳақ, Аллоҳнинг инсонлар ва жамият устидаги Илохлик ҳаққидир.

Англаётганимни кўргач, сўзларини давом эттирди:

– Илохлик ҳаққини тушунганингиздан кейин, иккинчи масалани ҳам билиб олишингизга тўғри келади. Яратган Раббимиз ана шу Илохлик ҳаққини ҳеч бир пайгамбарга, ҳеч қайси авлиёга, ҳеч қимга, ҳеч қайси жамиятга, ҳеч қанақа маъмуриятга на-да ҳеч бир давлатга бермаган! Инсонлар ҳамда жамиятлар устидаги ана шу Илохлик ҳаққи, фақат ва фақат Аллохга оид бўлган ҳақдир!

Жуда аниқ ва лўнда гапирган Саид домлага қараб қолдим. Унинг айтганларини гоёта яхши англаганим. Инсонлар ҳамда жамиятлар устидаги Илохлик ҳаққи фақатгина Аллохга оид бир ҳақ эди!

– Тушундим, устоз!

– Агар тушунган бўлсангиз, шу саволимга жавоб беринг! Ҳар қандай бир инсон, ҳар қандай маъмурият, ҳар қандай давлат, Аллохнинг Илохлик ҳаққини ўзида кўрса, шундай ҳақ менда ҳам бор деса, ўзини қимнинг ўрнига қўйган бўлади?

Дарҳол жавоб бердим:

– Илох ўрнига!

– Тўғри, лекин улар илоҳми?

– Албатта йўқ!

Сўнг сўзлашдан тўхтади ва бошини қимирлатди.

– Инсонларнинг илоҳиман, дея даъво қилаётган сохта илоҳлар мана шулардир! Аллох таоло ҳукм қўйган бир масалада у ҳукмни инкор қилиб, ўзи ҳукм қўйишга уринадиган, Аллох ҳаром деган нарсани ҳалол, ҳалол деганини эса, ҳаром дейдиган ҳар қандай инсон ёхуд давлат ёки ҳар қандай жамият билиб-билмай инсонларга илоҳлик қилишга уринган ҳисобланади! Мусулмоннинг бурчи ва мусулмон бўлишнинг шарти, ўзига илоҳлик қилмоқчи бўлган ҳар қандай қучни “Ла илаҳа” дея рад қилиши, Илох ўларок фақат Аллохни қабул қилиши, ёлғиз Унга йўналашидир!

Қотиб қолганим. Хайратга тушдим ёки бошим шишди, демайман. Чунки, на хайрон қолган, на-да қарахт бўлганим.

Балки, айтилганларни гоёта яхши тушунганим, бироқ англаганларим муаллақ тургандек эди. Фикрларимни бир ерга жамлаётганим.

– Бир оз аниқроқ тушунтирасизми?

– Албатта. Масалан, Раббимизнинг намоз мавзусидаги ҳукмларидан бири, дунёнинг қаерида, қайси бурчагида бўлмайлик, Қаъбага йўналмоғимиздир. Энди ҳар қандай бир киши ёхуд ҳар қандай бир кенгаш, “Бундан кейин намоз ўқиётганда Қаъбага эмас, Шветсарияга юзланасиз” деса, шундай бир қонун чиқарса нима қиласиз?

– Нима дейишим маълум-ку, устоз! Уларга, сизни ҳам, қонунларингизни ҳам...

Қўли билан ишора қилганча мени тўхтатди. Ва ўзи давом этди:

– Қисқаси бундай ҳукмни, қонунни рад қиласиз. Бу мавзуда ҳукм қўйиш Раббимнинг ҳаққидир ва энг гўзал ҳукм қилгувчи Унинг Ўзидир, дейсиз. Шундай эмасми?

– Ҳа, – дедим.

– Мухим бўлган нарса шуки, Аллохнинг ушбу ҳукмида кўрсатган мусулмонга ҳос қатъиятчи, Жаноби Ҳақнинг қолган барча ҳукмларида ҳам кўрсатишингиздир! Чунки, Парвардигоримиз бизга фақатгина намоз ва рўзани буюрмаган. Ҳукм ва ҳикмат соҳиби бўлган Раббимиз, тугилганимиздан то ўлганимизга қадар бутун бир ҳаётимизни қамраб оладиган ҳукмларни буюргандир. Бу ҳукмларнинг бир қисми муҳим, қолганлари аҳамиятсиз эмас! Намозга тегишли ҳукмлар қандай муҳим бўлса, уйланишга оид, оила ҳаётига алоқадор, ишимиз, тижоратимиз, жамиятдаги ўзаро муносабатларимизга

тегишли хукмлар ҳам худди шундай муҳимдир! Бу хукмларнинг барчаси, Аллоҳга куллигимизнинг исботи ўларок яшашимиз, амал қилишимиз керак бўлган хукмлардир. Аллоҳнинг бу мавзудаги хукмларига зид хукмлар қўйиб, инсонларни шу сохта хукмларга итоат қилишга чакирадиган ҳар қандай шахс ёки жамият, инсонларга илоҳлик даъво қилаётган, инсонларни ўзига куллик қилишларини талаб қилаётган бир тогутдир. Мусулмоннинг бурчи эса, Ўзига илоҳлик даъвосида бўлган барча тогутларни “Ла илаҳа” дея инкор қилиши ва тогутларга куллик қилишдан ўзини асрашидир.

Ха!..

Тогутнинг нима экани энг охирида аниқ бўлганди. Аллоҳнинг ҳукми ўрнига ҳукм қўядиган, инсонларни ана шу ҳукмга амал қилишга даъват қиладиган ҳар қандай шахс ёки жамият тогут эди. Ва пайгамбарларнинг барчаси инсониятни ана шу тогутга кулликдан қутқариш учун юборилганди!

– Зотан пайгамбарлар ҳам худди шунинг учун юборилмаганмиди?

Кўзларида севинч порлаганча боши билан тасдиқ ишорасини қилди.

Саид домланинг айтганларини ўйлаганим сайин жойимда туролмай қолдим. Унинг фикрлари, изоҳлари гўё ҳар тарафни ойдинлатиб, нурга тўлдириб юборгандек эди! Хонада мендан бўлак ҳеч ким йўқдек, ўрнимдан турдим. Деразанинг ёнига борганча ташқарига, олисларга кўз ташладим.

Хамма нарса бошқача, мутлақо бошқача кўринарди кўзларимга! Барча нарсанинг юзидан никоби тушган, хақиқий башараси намоён бўлганди гўё!..

Аллоҳнинг хукмларини инкор қилиб,

Аллоҳнинг хукмларини

Аллоҳнинг хукмларини ўтмишга нисбат этиб, бу илоҳий хукмларга “эскилик саркити” деган тамгани уриб, инсонларни ўз хукмларига бош эгишга даъват қилган юзлаб сохта илоҳларни, юзларча тогутларни кўрардим атрофда!..

“Вой, беномуслар, вой подалар!” деган бир ҳақорат юксалди ичимдан. Инсонларни қанчалик алдаётган, қанчалар йўлдан оздираётганди улар!..

Шунингдек, мени ҳам, менингдек маданиятли ишбилармонни ҳам алдаёлганди улар!

Бўғзимгача, нақ бўғзимгача бир ширк боткогига ботганлигимни ҳис қилдим ана шу лаҳзада! Илгари ҳечам кўрмаганим, авваллари асло фарқлаёлмаганим бир ифлослик эди бу!

Нима қиламан, энди нима қилмоғим керак, дея ўйламадим. Чунки, билардим, жуда яхши билардим нима қилишим, нима дейишим кераклигини!

Ла илаҳа!..

Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқдир!.. Аллоҳ ҳақки йўқ!

Ла илаҳа!..

Инсониятга илоҳлик даъвосида бўлган барча сохта илоҳларни инкор қиламан!

Ла илаҳа иллаллоҳ!

Инсонларга илоҳлик даъвосидаги барча илоҳларни рад қиламан. Чунки, Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқдир! Факат ягона Аллоҳ бордир!

Ла илаҳа иллаллоҳ! Ла илаҳа иллаллоҳ!..

Энг гўзал ҳақиқатни энг гўзал шаклда ифода этган бу сўзни гўё эндигина ўрганган, бу сўзнинг ҳикмат тўла сиррига гўё янгидан воқиф бўлгандим!

Нақадар гўзал ва нақадар мухташам бир сўз эди бу!

Бу сўзни ҳар айтганимда, ташқарида кўрганим сохта илоҳларнинг, ташқаридаги тогутларнинг ифлослигидан узоклашганимни, пок, топ-тоза бир шахсиятга томон

юксалганимни хис килардим!

Алхамдулиллах!..

Миннатдорчилик тўла кўзларимла Саид домлага карадим. Индамасдан ўтирарди.. Гўё хеч нарса билмагандек, хеч бир иш килмагандек!..

Аслида эса, шохлари ўсиб, хар тарафга тарвакайлаб кетган улкан бир дарахтни беш-ўн дакикалик сухбат ёрдамида бутаб кўйган ва ўртада текис ва чиройли бир шакл хосил килган эди!

Очик-равшан бир хакикат намоён бўлган эди!

“Аллохдан бошка илох йўк . Факат АЛЛОХ бордир”.

Саид хўжа тушликка пиширилган овкатдан бир-икки лукма егач, кетишга изн сўради. Уни машинада олиб бориб кўйишимни айтсам, рози бўлмади. Мен хам ортикча кистамадим. Домла кетгач, пешин намозини ўқиш учун масжидга тушдим ва намоздан сўнг хонамга кириб, магнит тасмасидаги ёзувларни такрор-такрор эшита бошладим.

Аср намозидан кейин яна сухбат тингладим.

Шом кирганди.

Уларни неча бор тинглаганимни билмайман, факат хар эшитганимда янада яхшироқ тушунар, тафаккур уфким тобора кенгаяётгандек туюларди...

Тасмадаги сўзлар бор-йўги уч калима ёхуд, учта тушунчани ифодалар эди:

Дин, Илох, тогут...

Факат шу учта сўз, факатгина шу уч тушунча, барча инсонлар, айникса ва энг аввал барча мусулмонлар билиши лозим бўлган тушунчалар эди! Чунки буни билмай туриб, уларнинг кандай маъно англатишини тушунмай туриб, факат ва факат ягона Аллохга куллик килишимиз, кила олишимиз мумкин эмасди!

Бир пайтлар ўқиганим икки мисра хаёлимга келди:

Ўттиз уч йил соатим ишлабди, мен турибман,

Кўк юзидан беҳабар мен учирма учирибман!..

Адашмасам, бу шеър раҳматли Нажиб Фозил каламига мансуб эди. Ушбу мисраларни илк бора ўқиганимда, масалани Нажиб Фозилнинг шахсига тегишли деб баҳолаган, факат унинг гафлати хақида сўз кетмокда дея изохлагандим. Холбуки, бахс мавзуси бўлган гафлат, менинг гафлатим, тилга олинган гафлат улкан бир жамиятнинг гафлати экан!.. Аллохга имон келтирган, Унга куллик килишни истаган канча-канча инсонлар афсуски, бу хакикатдан беҳабар эди. Белини тўгрилашдан ожиз бўлган бу инсонлар, хам Аллохнинг, хам тогутнинг каршисида эгилишарди. Холбуки, мусулмон дегани факат Аллохнинг хузурида эгиладиган инсон дегани. Чунки, Аллохнинг даргоҳида қабул килинадиган куллик, ёлғиз Унга килинган кулликдир!

Бирок билишмасди, англашмасди инсонлар бунинг моҳиятини!

Эртаси кун фабрикага келгач, барча ишчиларни овкатланиш хонасига тўплаб, барчасидан бирма-бир “Дин нима, Илох нима, тогут нима?” дея сўрагим келди. Барчасига бу хакикатларни билдириб, хаммасини намоз ўқишга чакиришни истадим.

Сўнгра бу фикримдан кайтдим. Бу сухбатни Саид домланинг ўтказгани маъкул эди.

Истагимни унга етказишим лозим эди. Негаки, кўл остимда ишлаётган инсонларга нисбатан масъул эдим. Уларнинг олдида бажаришим шарт бўлган бурчим, муҳим

вазифам эди бу!

Мен шундай бўлса ҳам, пешин ва аср намозларини фабриканинг масжидида ўқиган ишчиларни ёнимга чакириб, улар билан суҳбатлашгим келди. Аввал уларга саволлар бердим. Барчаси бир-бирининг юзига термулганча, саволимга жавобни ёнидагининг афтидан топишни истаётгандек, жим туришарди. Тогут хакида сўраганимда эса, мутлако хайратга тушишди. Ёши кексароги эса, “Таксир, у тогут эмас, тобут”, дея менинг хатоимни тузатишга ҳаракат килди.

Тогутнинг нима эканини билмасдан, тобут томон одимлаётган бу кишига ачиниб қарадим... Узок йиллардан буён беш вақт намоз ўқиётган, неча минг марталаб масжидга борган бу кишининг, тогутни рад қилиши бир тараф, унинг не эканини билмаслиги бир тараф эди...

Бир қанча масжид ҳамда баъзи масжид имомлари хакидаги гаплар тўғри эди. Аллох рози бўладиган динни ўрганиш мақсадида масжидга борган кўплаб инсонлар, дарахт экишнинг фазилатини ўрганишарди, бироқ Ислонинг фазилатини ўрганишолмасди. Ислонга киришнинг энг муҳим шarti бўлган қалимаи тавҳиднинг маъноси нима эканини, “Ла илаха” деганларида нимани инкор қилишганини билишмасди!

Қизик, инсонларга бу ҳақиқатларни ўргатмаган диндорлар бу ҳолни қандай баҳолашаркан?! Ёки ўзлари ҳам билишмасмикан? Йўқса, била туриб жим қараб туришганмикан?

Мен учун муҳим бўлган бу саволнинг жавобини ўрганишни, ҳозирок билишни истардим!..

Энг яхшиси, уларнинг ўзидан сўраш ва жавобни уларнинг оғизларидан эшитиш эди.

Шунда ақлимга магнит тасмалар келди. Уларни чакириб, тасмадаги ёзувларни бирга эшитишимиз мумкин эди. Зотан, тасмаларни худди шу ниятда тўлдирган эдим.

Дарҳол иккита имом домлага сим қоқиб, уларни тушлиққа таклиф қилдим. Таклифимни қабул қилишди ва пешин намозидан кейин қелишларини билдиришди.

Масжидда пешин намозини ўқиб, юқорида чикқанимда меҳмонларим ҳам етиб қелишди. Иккаласи ҳам кўп йилдан бери ваъз ўқирди. Иккиси ҳам ҳурматга, обрў-эътиборга эга воъизлар эди.

Аввал тушлиқ қилиб олдик. Мендан ҳаста “ўртоғим”нинг ахволини сўрашди. Ҳозирча ҳеч қандай ўзгариш йўқлигини айтдим. Улар шу масалада чақирган, дея ўйлаётганлари билиниб турарди.

Уларга Саид домланинг исмини айтмасдан, масалани қисқача тушунтирдим. Сўнгра, менинг бу мавзуда етарли билимим йўқлигини, шу сабаб магнит тасмаларни тинглаганларидан кейин фикр билдиришларини айтдим.

Улардан бири менга шубҳа билан қаради. Соқоли бори эса: “Жуда соз, Салжукбей, эшитамиз!” деди.

Қахва буюрганча, биринчи тасмани магнитофонга қўйдим. Тинглай бошладик. Овоз гоят тиник ёзилганидан, жуда аниқ эшитиларди. Улар мендан Исмоилнинг қимлигини сўрашди. “Эски танишим”, дедим.

Эшитишда давом этишди.

Саид домланинг бир қанча масжидлар ҳамда маърузачилар хакидаги гапларини такрор эшитмокчи эканликларини билдиришди. Орқага қайтарганча, истакларини бажардим. Соқолсизи ёнидагисига қараганча, бошини икки тарафга чайқади. Бу ҳаракатининг маъносини тушунолмадим.

Саид домланинг тогут хакидаги сўзларини ҳам эшитганларидан кейин иккинчи қассетани қўйдим. Безовта бўлаётганга ўхшашди. Соатларига қараганча, вақтлари йўқлигини, кеч

колишаётганларини айтишди. Бу кассетанинг киска эканини билдириб, тинглашларини сўрадим.

Истамайгина рози бўлишди!..

Хеч нарса демасдан иккинчисини ҳам эшитишди. Юзларидаги ифодадан, тасмадаги гапларни хеч ҳам хушламаганликлари кўриниб турарди! Магнитофонни ўчирганча, соколи йўгига юзланиб сўрадим:

– Хўш таксир, кандай фикрдасиз?

Бирдан жавоб бермади. Бир оз жим тургач, ўйга толди. Сўнгра бошини кимирлатганча, сўз бошлади:

– Мухтарам Салжукбей! Ўзини домла деб атайдиган бунаканги кишиларнинг гапларига эътибор берманг. Булар каерда яшаётганини билмайдиган, ўтмишдан сабок олмаган кимсалардир. Туркияда шунча динсиз бор экан, шу динсизларни кўйиб, диндорлар билан тортишадиган бундай кимсаларни нима деб аташга ҳам хайронман! Мен булар хакида бахслашишни истамайман. Энг яхшиси, уларни Аллохга хавола қилишдир!

Мен яна гапиради деган фикрда кутдим. Аммо, бошка бир огиз ҳам сўзламасдан жим бўлди. Хайратим ошди!.. Саид домлани Аллохга хавола қилиш билан ишни битирганди!

– Бир дакика шошманг! Мени кизиктираётган нарса, бу одамларнинг кимлиги эмас, уларнинг сўзлари. Айтганлари тўғрими ёки хатоми?

– Кайси гапи?

– Тогут хакида, дин ва илох хакидаги гаплари.

Жим бўлиб қолишди.

Аввал бир-бирларининг юзларига, сўнгра менинг юзимга термулишди. Мен эса жавоб кутаётган эдим. Сокол кўйгани масалага ойдинлик киритишни истади:

– Эшитинг, унинг айтганлари тўғри бўлгани билан, ҳамма тўғри гапни дуч келган жойда гапиравериш тўғри эмас. Бундан ташқари, бизлар хозирча давлат ишида масъул лавозимда бўлсак!

– Давлат ишида ишлаётганингизнинг бунга нима дахли бор?

Жаҳолатимни кўриб, қулишди. Соколи бўлгани айна табассум билан жавоб берди:

– Салжукбей! Бу ўлкада конунлар бор. Куръони Каримда келган ҳамма хакикатни хар ерда гапиролмайсиз!

– Хаттоки масжидларда ҳамми?

– Албатта масжидларда ҳам!.. Чунки, масжидларда иш юритадиган биродарларимиз ҳам давлат маоши хисобига ишлайдиган ҳукумат хизматчиси. Ҳамма бошлиқлар сингари улар ҳам конунларни эътиборга олишга мажбур! Агар шундай қилишмаса, ҳам ишдан айриладилар, ҳам устларидан жиной иш очилади.

– Тушунмадим?

– Нимасини тушунмайсиз? Масалан, масжидларда иш олиб борадиган хар бир биродарларимиз, Аллохнинг ҳукми билан ҳукм қилмаганларнинг кофир эканлигини жуда яхши билади. Билади-ю, бироқ буни масжидларда айтолмайди. Чунки, Куръони Каримда келгани билан, давлатни танқид қилган давлат ишига тегишли ояти қарималарни кун тартибига киритиш маън қилинади. Бу қоидага амал қилмаган бир қанча диндорлар, халқни давлатга қарши гиж-гижлашда айбланиб, қамокка олинган.

– Қамокка олинган ўша инсонларнинг гаплари тўғрими?

– Албатта тўғри! Ҳаммаси Куръоний хакикатлар, барча айтганлари рост.

Ҳақини давом эттирмакчи эди, бироқ. Ёнидаги туртиб кўйгандан сўнг тўхтаб қолди.

“Нима дейсан?” дегандек унга каради. Иккинчиси столга караганча, магнитофонга ишора килди!

Котиб колди! Магнитофонга тикилган кўзлари кўркувдан йириклашди. Нигохларини аввал менга, сўнгра магнитофонга тикиб, пичирлаган овозда: “Магнитофон кўшилганми?” деди.

Уни тинчлантиргим келмади.

“Хамма гапингни эшитдим, ким эканингни биламан”, дегандек бошимни кимирлатганча унга карадим. Оёкка туриб, магнитофонга карамокчи бўлди. Магнитофонни стол устидан олиб, тортмага солиб кўйдим.

Бир муддат оёкда турганча колди! Сўнг жойига ўтирди. Кўрккани, вахимага тушгани билиниб турарди. Мен эса киёфамни ўзгартирмасдан унга караб турарканман, энди нима килишини, нима дейишини кутиб турардим.

– Салжукбей!.. Сиздан ўтиниб сўрайман, бу гаплар орамизда колсин. Уч ярим йилдан кейин нафакага чикаман. Илтимос!..

“Бу гаплар орамизда колмайди”, дедим. Кўзлари катталашди. Нима килишини билолмай, аввал соқолини тутамлаб турди, сўнгра иягини каший бошлади. Сўзимни давом эттирдим:

– Мана шу суҳбатимиз, оғзимиздан чиккан хар бир сўз Махшарда, Хузури Илохийда юзага чиқади!..

Иккаласи ҳам баравар чукур “Уххх...” деб юборди! Юзларидаги кўркув ва хавотир секин-аста йўқола бошлади. Енгил тортишгани кўриниб турарди!.. Уларга карадим.

Аллохнинг динини ўрганиш учун масжидларни тўлдирган шунча инсон Исломи мана шулардан, шуларга ўхшаш диндорлардан ўрганишадими?! Хатто тўрт девор орасида хакни, хакикатни гапиришдан кўркадиган бу инсонлар, жамоатга очик майдонда қандай килиб ҳақдан гапирсин?!.

Олдинига уларга ачиндим!.. Магнит ёзувлар кўркувидан қаршимда қалтираб, букилиб ўтирган бу одамларга аввал тўғриси ачиниб кетдим. Сўнгра кўз олдимга масжидларни тўлдирган милёнларча қорасиз инсонлар келди! Ачинишим керак бўлганлар, ҳеч шубҳасизки, ҳақ талабида масжидларни тўлдириб, Исломи ўрганишга интилган инсонлар эди!

Исломи динига толиб бўлишларига қарамай, хақиқий Исломдан беҳабар бўлган бечора инсонларга ачинишимиз, уларга марҳамат қилишимиз керак эди! Уларни шу аҳволга солганлар эса, манавилар, шуларга ўхшаган диндорлар эди!

Тўрт-беш сўм маош илинжида хақиқатни бекитган, нафақа ҳаққига кўз тикаман деб, Илохий ҳақдан кўз юмган бу бечора инсонлардан жиркана бошладим. Бир лаҳза нима қилишимни, уларга қандай муносиб сўз айтишимни билмай ўйланиб туриб қолдим. Уларга фақат “Йўқолинг!” дейишим мумкин эди. Оёкка турганча “Йўқолинг!” дея хайкиргим келди!

Фақат бунинг иложи йўқ эди. Негаки, улар меҳмоним ҳисобланишарди. Бу сўз уларга жуда муносиб эди, бироқ менинг оғзимга ярашмасди. Бир амаллаб ўзимни қўлга олишга, жаҳлимни забт қилишга уринарканман, уларга эшиқни кўрсатдим:

– Марҳамат кетинг, энди кетинг!..

Бугун яқшанба.

Аёлим билан бу тун узок суҳбатлашдим. Болаларни соат ўнда ухлатганимиздан кейин залда ёлғиз қолгандик. Менинг бошим озгина оғриётганди. Чой билан бирга иккита оғрик қолдирувчи дори ичдим. Хотиним Ширин бу оғрикнинг сабаби кўп ишлаганимдан деб

Ўйларди, ўзим унга шундай дегандим. Шунинг учун сал камрок ишлашимни уқтирди. Ширин жуда яхши аёл эди. Унга меҳр ва мухаббат билан караганча сўзлай бошладим. Энг аввал унга имон келтирганимиз Зот Аллох хақида гапирдим. Аллохга бўлган ишончимизнинг хар кандай шубхадан йирок эканини яна бир бор такрорладим. У хам менинг сўзларимни самимий тарзда тасдиқлади. Сўнгра пайгамбарлар хақида гапирдим. Пайгамбарлар инсонларни факат Аллохга куллик килишга даъват килишганини ва инсониятга энг тўгри хак динни келтиришганини тушунтирдим. Дин хақида таъриф бериб, хак хамда ботил динлар хақида кискагина маълумот бердим. Агар инсоният биринчи бўлиб келган пайгамбар хамда у олиб келган хак динни бузишмаганларида, Аллохнинг хак динига ўзгартириш киритмаганларида, ана шу битта пайгамбар хамда бир дин уларга етарли бўлишини билдирдим. Бирок, инсонлар хар келган янги динни бузишганини, шу сабаб Аллох таоло хар бир ўзгаришдан кейин бошка бир пайгамбар воситасида яна янги дин нозил қилганини тушунтирдим. Мана шу ергача айтган сўзларимни жуда яхши тушунди.

Кейин эса, барча пайгамбарларнинг юборилиш гоёси бўлган, инсониятни тогутга кулликдан қайтариб, Факат Аллохга куллик килишга даъват масаласини тушунтира бошладим.

Тогутнинг нима эканини Ширин хам яхши англаёлмади.

Тогутни қийинчиликсиз тушуниши учун, Илох калимасининг маъносини хамда тавхиднинг нима эканини англадим.

Хақикий Илох билан, инсонларга илохлик даъвосида бўлган сохта илохларнинг, тавхид калимаси билан кандай қилиб бир-биридан айрилганини, сохта илохларнинг инкор қилиниб, ягона Илох ўларок Аллохнинг тасдиқ этилиши кераклигини тушунтирдим.

У барча айтганларимни диққат билан тингларкан, маъносини англашга харакат қиларди. Сўнг кўзларимга тикилганча: "Сал аввалроқ тогут деганингиз, инсонларга илохлик даъво қилган сохта илохлармасми?" дея сўради. Аллохга хамд айтиб: "Ха худди шундай!" дедим. Кейин, тогутга мисоллар келтириб, тавхид калимасини шу идрок билан айтиши лозимлигини уқтирдим.

"Ла илаха иллаллох" деди. Сўнг бир нафас тўхтади-да, ўйлай бошлади. Бошини охиста қимирлатганча, яна "Ла илаха иллаллох" деди.

Бир муддат жим қолдик. Кейин мандан: "Жуда соз, Салжукбей! Энди нима қилишимиз керак?" дея сўради. Хотинимнинг бундай самимий гапириши менга жуда ёққан, хам мени тўлқинлантириб юборганди. Унга аниқ бир жавоб бердим:

– Аллохнинг динини, калламизга келганига кўра эмас, анъана ва урф-одатларимизга кўра яшашдан воз кечиб, Аллохнинг ҳукмларига, буюрганларига кўра яшаймиз! Чунки, ёлғиз Аллохгагина куллик қилишнинг бундан бошка йўли йўқ!..

У ниҳоятда ақлли инсон эди. Бу гапларимнинг кандай маъно касб этишини биларди.

Кулимсираганча, "Яъни, шариатчи бўламизми?" деди.

Мен хам жилмайдим:

– "Чи-чи" деган кўшимчаларни ташла!.. Зотан, "Ла илаха иллаллох" дерканмиз, ягона Илох ва ҳукм кўювчи Зот факат Аллох деб қабул қиламиз. Аллохнинг ҳукмларини, яъни Унинг шариатини инкор қилиб, бошка ҳукмларга, бошка шариатларга йўналишимиз албатта мумкин эмас!

Бошини қимирлатганча "Албатта!" деди. Сўнгра жим бўлганча ўйлай бошлади. Нимани ўйлаётганини хис қилаётгандек эдим. Янглишмагандим!

– Салжукбей, ўранаманми?

– Ўранишни хохламайсанми?

Яна жим бўлиб колди. Карахт ахволда колгандек эди!..

– Билмадим!.. Жуда галати эмасми? Ўранишни ўйлаганимда хаёлимга Аллох эмас, атрофимиздаги инсонлар, атрофимдаги аёллар келяпти. Улар нима деб ўйлашади, менга кандай карашларини ўйлаяпман...

Хеч нарса демасдан унга карадим. Гапирган сўзларидан кандай хулосага келиши мени кизиктирарди. У бир муддат ўйланиб турди-да: “Бехуда, Худо хаkki бари бекор!” дея ўрнидан даст турди. Шахд билан ётоқхонага кириб кетди.

Мен эса, жимгина кутардим. Кутаётган нарсам, мужда билан якунланди! Чунки, бир неча дакикадан кейин ётоқхонадан чикиб келган Ширин ўранган эди!

Мавлидларда бошига ўрайдиган оппок рўмолини ўраб олганча: “Худо хохласа, бундан кейин факат шундай!” дея ёнимга ўтирди.

Унга карадим!.. Кўзларимни узолмай колдим ундан!.. Каршимда хакикатдан ширин, шип-ширин бир аёл турарди!.. Рўмолга бурканган юзи гоятда нурли кўринарди.

Тўлкинланиб кетдим!.. Кўзларимни кайнок бир нарса тўлдирганини хис килдим.

Ўрнимдан турганча, унинг ёнига ўтирдим. Ўнг кўлини кўлларим орасига олдим. “Сендан Аллох рози бўлсин!” дея кўлини лабларимга босдим... Кайта-кайта ўпдим.

Хуркибгина, уялибгина ўзини тортди. Кўлини кўлларимдан бўшатиб оларкан, менинг кўлларимни тутганча: “Сиздан ҳам Аллох рози бўлсин!” деди.

Бир муддат шундай ўтирдик. Бундай аёлнинг, бундай умр йўлдошининг инсон учун нақадар гўзал, нақадар бебахо бир неъмат эканини янада яхшироқ англадим!..

Бундай жуфти халолнинг киммати бойликдан ҳам, мол-дунёдан ҳам, давлатдан ҳам юксакроқ эди бир инсон учун!.. Менга ана шундай бебахо хаёт йўлдошини насиб килгани учун Аллохга шукроналар айтдим!..

“Мен хуфтонни ўкиганим йўк”, дедим. Кулимсираганча “Мен ҳам хали ўкимадим”, деди.

Намозни бирга адо килдик. Аёлим бахтли, жуда бахтиёр кўринарди. Бу тундаги суҳбатимиз туфайли у янги, яп-янги бир дунёга кириб колгандек хис киларди ўзини!..

Душанба куни бирга майда-чуйда харид килишга чикдик. Бир нечта дўкондан баъзи нарсаларни олганимиздан кейин, Исмоилнинг дўконига бордик. Унинг дўконига аёлларнинг либослари жуда кўп ва хилма-хил эди.

Аёлим сотувчи кизнинг ёрдамида хижоблар ҳамда кўйлакларни кўздан кечираркан, биз Исмоил билан бирга ўтирдик. Мендан Саид домла билан килган суҳбатимиз хакида сўради. Кискагина айтиб бердим. Мен учун гоят фойдали бўлганини билдирдим. Саид домланинг суҳбатларидан нафакат менинг, балки жуда кўп мусулмонларнинг ҳам фойда кўрганлигини айтди.

Мен у киши билан яна кандай учрашишим мумкинлигини сўрадим. “Билмадим, ўзи билан олдин гаплашишим керак”, деди.

Ширинга карадим. Баъзи либосларни танлашда кийналаётгандек кўринди. Унинг ёнига бориб, ёктирган ҳамма кийимларини сотиб олишини айтдим. Жилмайганча: “Унчалик кўп кийимнинг кераги йўк”, деди. “Мен шуни хохлаяпман, йўк дема!” дея каттик туриб олдим. Хакикатдан ҳам шуни истардим.

Индамади. Сотувчи кизга кайрилиб: “Осмон хоним! Ёктирган кийимларининг хаммасини ўраб беринг!..” дедим.

Исмоил телефонда гаплашаётганди. Бир пайт менга караб: “Эртага фабрикадамисан?” дея сўради. Эртага нима килишимни, каерга боришимни ўзим ҳам билмасдим. Шундай

бўлса-да, ўйлаб ўтирмасдан "Ха", дедим. Кейин ўтирдик. Исмоил менга хозир Саид домла билан гаплашганини, аник эмас-у, эртага пешиндан кейин фабрикага бориши мумкинлигини айтди. Мабодо бирор ўзгариш бўлса, Саид домла ўзи менга сим кокармиш. Исмоилга миннатдорчилик билдирдим, унинг хабаридан жуда севингандим!.. Харидни шу кўтаринкилик билан тугатдим. Пешин намозини Исмомнинг дўконида ўқидик. Ширин янги хижобини кийиб, бошига унинг рангига уйгун рўмол ўраб олганди. Исмоил билан хайрлашиб, аёлим билан бирга дўкондан чикдик.

Ширинга ажойиб бир тушлик олиб бериш ниятида эдим. Камаралти масжидининг рўпарасида кўмир чўгида жуда мазали дўнар кабоб пиширишарди. Ўша ерга караб юра бошладим. Хотиним билан кетарканмиз, дўконларнинг ойналарига қарардим – иккимиз ҳам бутунлай ўзгаргандик!..

Менда уч-тўрт кунлик сокол бор эди.

Хотиним Ширин эса, бутунлай бошка бир хоним, тамоман ўзга бир хонимафанди бўлиб қолганди!.. Нима бўлганда ҳам, ушбу янгиликдан бегонасирамаганга ўхшарди! Эгнидаги янги либослари ичида эски, хар доимги бир рохат билан юраётгани билиниб турарди. Гўё, шу либослар билан тугилган, шу кийимларда улгайгандек рохатланиб ўтирарди. Овқатланаётиб, янги холатимиздан, янги дунёимиздан суҳбатлашдик.

Гарчи, яна аввалгидек еб-ичаётган, сайр қилаётган, яна дунё неъматларидан фойдаланаётган бўлсак-да, олдин барча харакатларимизни ақлсиз, фикрсиз бир шахс ўларок амалга оширган бўлсак, энди Аллохга тобе бир кул ўларок бажарардик. Энг мухим ўзгариш бизларда содир бўлган ўзгариш эди.

Биз ўзгарган, биз билан ҳамма нарса ўзгарганди, гўё!

Суҳбатимиз сўнггида бу дунё хаётининг абадий эмаслигидан, ва эртами-кечми ўлишимиз аниқлигидан гаплашдик. Бир мусулмон ўларок, ўлимга хар лахза тайёр туришимиз кераклигини таъкидладик. Рафикам мени тинглаш билан бирга, сўзларимни аник ва сермаъно фикрлари билан тўлдирарди. Унинг бу холати ҳамда ўлим хақидаги гоят теран сўзлари қаршисида лол қолдим. Унга хасталигим хақида билдириш мавриди етганмикин, деган ўйга толдим... Бу саволимнинг жавобини унинг сокин ва нурли чехрасидан, хақиқатга тик қараёлган кўзларидан излардим.

У бенихоят бахтиёр эди. Шу боис фикримдан воз кечдим. Унинг янги дунёсидаги яп-янги бахтиёрлигига соя солгим келмади. Хасталигим хақида унга кейинрок, фурсати билан айтишга қарор қилдим.

Пешингача умуман телефон овозини эшитишни истамадим. Хар кўнгирок овози келганда ажабо, Саид домла келолмаслигини билдириб кўнгирок қилаётганмикин, деган хавотирда ўтирдим. Лекин, соат ўн бир ярим бўлганда у кириб келди. Уни яна эшик тагида кутиб олдим. Юқорига чиқишда кийналмаслиги учун, пастдаги катта хонага таклиф қилдим.

Кискагина хол-ахвол сўрашганимиздан сўнг, ўтган галги суҳбат учун миннатдорчилик билдирдим. Ва бу суҳбатимиз мен учун гоятда фойдали бўлганини билдирдим. Бундан ташқари, унинг суҳбатини рухсат сўрамасдан магнит тасмасига ёзиб олганим учун кечирим сўрадим. Хеч қандай эътироз билдирмасдан, "Зотан, барча сўзларимиз қайд қилиниб боришлигини, елкамиздаги фаришталар орқали амал дафтаримизга ёзиб қўйилаётганини хис қилган холда, эътиборга олган холда гапирамиз", деди.

Бу сўзлари менга ёқди.

Кассетани эшиттирганим бошка домлалар хаёлимга келди. Саид домла билан улар орасида қанчалар катта фарқ бор эди!.. Саид домлага улар хақида ва уларнинг сўзлари

хакида айтиб бердим.

Бирок, уларни камситадиган, хакоратлайдиган бирор сўз демади. Факатгина, барча имом-домлалар бундай эмаслигини, уларнинг ичида хакни гапиришдан кайтмайдиган мард инсонлар ҳам борлигини билдирди.

Гоятда босик киши эди у! Унинг сўзлари ниҳоятда теран ва пурмаъно эди. Илгари ҳар қандай киши билан суҳбатлашарканман, у билан нима хакида қанча гаплашишимни ўйлар, ўзимга маълум бир чегара кўярдим. Саид домла билан суҳбатлашарканман, бундай чегарага асло ҳожат туймасдим. Гўё ҳар қандай масалада, ҳамма муаммони бемалол гаплаша олиш мумкин бўлган бир инсон эди у!..

Ва бирдан хасталигим эсимга тушди!.. Ҳеч кимга айтолмаган дардим, хасталигимни айтишим мумкин бўлган бирдан-бир инсон, шу домла эди. Узок ўйлаб ўтирмасдан, “портладим”:

– Устоз, миясида шиши бор бўлган ўша “огайним” ўзимман!.. Шуни айтганимдан кейин анча енгил тортганимни ҳис қилдим. Домланинг юзларида на бир хайрат, на бир хаяжон излари кўринмади. Бир лаҳза, “Ажабо, ёки аввалдан билганмикин?” деган фикр ўтди хаёлимдан.

– Хайрлиси бўлсин!..

Жавоб бермадим. Ичимда секингина “Омин!” дерканман, бу хасталикда қандай ҳам хайр бўлиши мумкинлигини ўйладим.

– Қачон билдингиз?

– Бир ярим ойга яқинлашди.

Жим бўлганча ниманидир ўйлай бошлади. Юзи ҳамда нигоҳлари шу тушунча билан ювинаётганга, шу тушунча таъсирида титраётганга ўхшарди. Тўлкинлангани билиниб турарди. Ич-ичидан келаётган ҳазин бир овозда гапира бошлади:

– Пайгамбаримиз (с.а.в.) ўлим ҳақиқатига ишора қилиб: “Насихат ўларок ўлим етарлидир”, дея марҳамат қилганлар. Ўлимни билиш, ўлмасдан аввал ўлим ҳақиқатини таниш ҳақиқатдан ҳам буюк бир насихатдир. Инсонларга бу насихатни баъзан бир мусулмон, баъзида бир пайгамбар беради.

Бир муддат тин олгач, давом этди:

– Сизга эса, бу насихатни Аллоҳ таолонинг Ўзи берибди. Сизга ўлмасингиздан олдин ўлажагингизни билдириб, шу ҳақиқат сабаб уйғонишингизни, ўзингизга келишингизни истабди.

Титраганимни ҳис қилдим!..

Хозиргача бу хасталигимнинг Аллоҳдан эканини билардим, аммо уни Аллоҳнинг бир насихати деб эмас, бир мусибати ўларок қабул қилгандим!.. Холбуки, ахвол мен ўйлагандек эмасди!.. Саид домла жуда тўғри айтганди, мени эски истикоматим ичида ҳар лаҳза ўлдириши мумкин бўлган Раббим менга раҳматини неъмат қилган, ўлмасимдан олдин ўлажанимни билдириб, олти ойдан иборат узок бир муҳлат берган эди!.. Шу ўйлар билан севинганимни ва менга марҳамат кўрсатган меҳрибон, энг раҳмдил бўлган Раббимни янада кўпроқ яхши кўришимни ҳис қилдим.

Саид домлага охиста бошимни кимирлатиб, “Гапларингиз гоятда тўғри!” дедим ва кўшимча қилдим:

– Шу хасталик сабабли ўзимни бир фоний эканимни ниҳоятда яхши англаб етдим.

– Олдин-чи?

– Илгари ўлимнинг не эканини билардим, бироқ ўзим билан ўлим ўртасида жиддий бир

муносабат бор деб ўйламасдим. Тўғрироғи ўлимни, ўлишимни хис қилмасдим. Ўлимни хис қилмай туриб, албатта ўлим ҳақиқатини англаш мумкин эмас. Билмадим, гўё дунёда абадий яшайдигандек туйғу бор эди ичимда.

- Бу туйғуни ҳеч ўйлаб кўрдингизми?
- Қайси туйғуни?
- Абадийлик туйғусини.
- Хархолда ботил ва ахлоқона туйғу бўлиши керак!..
- Мен бундай фикрда эмасман.
- Нега?
- Менимча, бу ботил туйғу эмас. Фитратимизда бўлган ҳақиқий туйғу бу!..
- Тушунолмадим?
- Тингланг, Салжукбей! Инсонларнинг дунё ҳаётини абадий деб билиши, албатта шайтоний васвасадир. Мен айтмоқчи бўлаётган нарса, шу васвасага мойил бўлган фитратимизда, шундай бир туйғунинг ҳақиқатдан бор ёки йўқлиги!..
- Борми?
- Албатта бор! Агар Раббимиз бизларни абадийлик билан таништирмаганида эди, биз абадийликнинг қандай маънога эга эканини билмасайдиқ, шайтони лаъин, дунё ҳаётини инсонларга абадий ўларок кўрсата олмасди!..

Яна бошим шишиб кетганга ўхшади.

- Аниқроқ тушунтиринг, – дедим.
- Масалан, шайтони лаъин инсонларга турли васвасалар бериб, уларни очлик ва қашшоқлик билан кўрқитади, тўғрими?
- Тўғри.
- Агар Тангри таоло бандаларига кўркув сифатини бермаганида, инсонларнинг фитратида бу ҳақиқат бўлмасайди, улар кўркувнинг нима эканини билишмасайди, шайтони лаъин одамларни кўрқита олармиди?
- Кўрқитолмасди!
- Абадийлик туйғусини ҳам худди шундай тушунмоғимиз керак.
- Аллоҳ таоло абадий ҳаёт ҳақида бизга хабар бериб, бизни шу туйғу билан таништирмаганида, шайтони лаъин қандай қилиб, бизга дунё ҳаётини абадий қилиб кўрсата оларди?
- Кўрсатолмасди!

Берган жавобимдан ўзим ҳам ҳаяжонланган, берган жавобимнинг қандай маъно касб этишини ўйлай бошлагандим. Ҳақиқатдан ҳам кўрсата олмасди! Бу тўғри жавоб эди. Кўркув не эканини билмайдиган бир жонзотни кўрқитиш мумкин бўлмаганидек, абадийлик нима эканидан беҳабар жонзотни ҳам абадийлик хабаридан воқиф қилиш, унга бегона бўлган бу туйғуни сингдириш имконсиз эди.

Кўркув васфи фитратимиздан қандай жой олган бўлса, бу туйғу ҳам худди шундай эди. Албатта! Инсонлар билан абадийлик ҳақида бахслашилганда, ҳеч биттаси: “Абадийлик нима ўзи, у қандай туйғу?” дейишмасди! Гўё барча биладиган, ҳаммага таниш бир тушунча, ҳар ким хис қила оладиган ҳақиқат эди у!

Бирок, булардан қандай маъно, ҳулоса чиқариш мумкин? Йўқса, инсон абадий борлик деганими бу?..

- Устоз, буларнинг барчасидан қандай ҳулоса чиқарасиз?
- Аллоҳ таоло бизларни абадийлик билан таништирган! Аллоҳ ҳақиқати фитратимизда қандай бор бўлса, абадийлик ҳақиқати ҳам фитратимизда худди шундай бордир. Биз

фитратан биладиган, бизга асло бегона бўлмаган хакикатдир бу!..

Бир лахза тин олди. Сўнг давом этди:

– Ва шайтон аталган лаънати борлик, инсонларни уларнинг фитратларида бор бўлган мана шу хакикат билан алдаб кўяди!.. Шайтоннинг хийласига алданган инсонга дунё хаётини абадий килиб кўрсатади ва уни ишонтиришга уринади!

– Шайтон инсонларни шу билан алдаса, Аллох таоло инсоннинг фитратига нега абадийлик туйгусини жо килди?!.

– Албатта, бу шайтоний васвасага алданиб, дунё хаётини абадий деб билишлари учун эмас! Кўркув сифатини кандайки, факатгина Унинг Ўзидан кўркишимиз учун берган бўлса, бу хакикатни ҳам абадий бўлган охират хаётини янада яхшироқ англашимиз, хис кила олишимиз учун берган! Абадий Жаннатнинг ҳамда абадий Жаханнамнинг нима эканини идрок килишлари учун!..

Ха... Ана энди ҳамма нарса равшан бўлганди.

Демак, коинотни чексиз, дунё хаётини абадий деб ўйлаган инсонлар, фитратларида бор бўлган абадийлик ва чексизлик тушунчасини, хакикатини нотўғри изоҳлаган, тўғрироғи, бу сифатларни янглиш нарсаларга нисбат килган инсонлар эди!.. Абадийлик деб аталадиган бир хакикат бор эди, бироқ бу хакикат бу дунёга эмас, охиратга нисбат эди, охират хаёти абадий эди! Фитратларимиздаги бу абадийлик туйгуси абадий хаётнинг борлигига очик далил эди!

Азалий бўлмаган ва азалийлик туйгусига бегона бўлган биз инсонлар, абадий хаёт хақидаги хитобдан бохабар бўлганимиз учун, абадийлик туйгусига умуман бегона эмасдик.

Галати бўлиб кетганимни хис килдим!.. Абадий хаётни кўргандек, у билан ёнма-ён тургандек эдим. Шу туйгулар ичида эканман, ўлимни ўйладим.

Ўлимнинг ҳам мохияти ўзгарганди ички дунёмда!.. Илгари хаётни тугатувчи бир нукта, улкан бир нукта деб билганим ўлим кичик, жуда кичкина бир вергулга айланганди онгимда!..

– Нимани ўйлаяпсиз?

Саид домлага карадим. Нигохларида кайнок бир муносабат, ички бир самимият бор эди. Туйгуларим билан, фикрларим билан ўртоқлашишни истаётгандек эди. Майин табассум билан “Ўлимни”, дедим ва кўшимча килдим: “Зеро, бир ярим ойдан бери энг кўп ўйлаётган нарсам!..”

– Ўлимдан кўркасизми?

Дархол жавоб бермадим. Беролмасдик ҳам!.. Чунки, бу мавзуда анча фаркли туйгулар, анча фаркли ўй-фикрлар ичида эдим.

– Билмадим. Факат кишининг қачон ўлажагини билиши, галати ва мушкул бир туйгу...

– Қачон ўлишингизни биласизми?

– Узоги билан тўрт-беш ойдан сўнг!..

– Нимага бундай деб ўйлаяпсиз?

– Айтдим-ку, шиш деб. Умидим йўк...

Кулимсираганча бошини икки томонга чайкади.

– Йў-ў-ўк, сизни ўлдирадиган шиш эмас, Аллох!.. Ўлим ҳукми факат ва факат Аллохнинг кўлида. Истаса тўрт ой, истаса тўрт йил, агар истаса қирк тўрт йил! Қасалим жиддий, деяпсиз. Лекин ҳеч бир қасаллик Ҳазрати Айюб алайҳиссаломнинг ҳасталигичалик жиддий эмас. У кишининг вужудларидаги яралар қуртлаб, гўшлари тўкила бошлаганди! Ҳазрати Айюбнинг (а.с.) ўша ҳолатларини бизнинг давримиздаги тиббиёт ходимлари

кўришганда эди, чидаш у ёқда турсин, шундай ахволда яшаганларини кўриб, хайратдан лол бўлиб колишарди.

Сўнг бир лахза тин олди. Енгилгина кулди.

– Хазрати Айюб (а.с.) ўша ҳолатда ётган пайтлари бир нарсадан жахллари чикиб, хотинларига нима деганларини биласизми?

– Нима деганлар?

– Тузалганимдан кейин сени кирк дарра ураман!.. Ўйлаб кўринг! Хаттоки, шундай огир ахволда ҳам согайишдан умид узмаганлар! Жумладан Аллох таоло Ўзидан умид узмаган кулини согайтиради. Дардини берган Аллох, давосини, дармонини ҳам беради. Домланинг сўзларини жон кулогим билан тинглардим. Бу гўзал киссага қандай ажойиб шарҳ берганди!

– Шунингдек, умидим йўқ, дедингиз!.. Сизнинг ахволингиз, баликнинг корнида қолган Юнус алайхиссаломнинг ахволларидан ҳам огир, умидсизми?!.

– Тушунмадим?

– Тўфонли хавода кемадан денгизга ташланган ва бир балик тарафидан ютиб юборилган инсон ҳақида нима дейсиз! Кутилишига умид борми?

“Йўқ”, демокчи эдим, индамадим. Чунки, Хазрати Юнус алайхиссалом кутилган эди!

Кулимсираганча бошимни кимирлатдим.

Саид домла тўгри гапираётганди.

Хаттоки энг умидсиз, огир ҳолатларда ҳам Аллохдан умид узмаслигимиз керак эди.

Хамма нарса Аллохнинг амрига, Унинг хошишига боғлиқ эди.

– Сиз ҳаксиз, устоз! Ҳеч қачон умидимизни узмаслигимиз лозим.

“Шундай” дегандек бошини кимирлатди. Кейин қошларини чимирганча кўшиб кўйди:

– Албатта, буларнинг барчасини хаттоки “сакарот-ул мавт” яъни, ўлим шиддати, жон чиқар ҳолатда ётганда ҳам ўлишларини ҳаёлларига келтирмайдиган, согайишларига қаттиқ ишонган кишиларга ўхшашингиз учун айтмаяпман. Мутлақо ўласиз, барчамиз ўламыз!.. Фақат қачон, қаерда ва қай ҳолатда ўлишимизни ёлғиз Аллох билади. Тўрт-беш ой дедингиз, балки тўрт-беш кун, балки тўрт-беш йилдир!.. Аллох билади. Мухим бўлган нарса, ҳар лахза ўлимга тайёр туриш, ўлимга доимо тайёр ҳолда яшаш!..

Унга қарадим. Нихоятда тўгри ҳамда гўзал сўзларди. Айтаётганлари ҳақиқат эди, бироқ ўзи шу гапларининг маъносини ҳис қила олаётганмикин? Ўлимнинг ва ўлим туйғусининг нима эканини менчалиқ англай олар, ҳис қила олармикин?

– Устоз, сиз менинг ахволимда эмассиз. Шунда ҳам ўлим ва ўлим тушунчаси нима эканини ҳис қиляпсизми? Бу туйғуни англай оляпсизми?

– Бир дўстимнинг гўзал бир сўзи бор. Ҳақиқий тафаккур эгаси, кўрларни ўйлаган вақтида кўзлари кўрмайдиган кишидир. Миямиз орқали ўйлаганда, биламиз, қалб билан англашимиз эса, ҳис қилишимизни таъминлайди. Ўлим тушунчаси миямиздан қалбимизга кўчган пайтда, бу ҳақиқатни яшаётгандек, бошимиздан кечираётгандек ҳис қилишимиз мумкин. Бундан ташқари ҳолатларимиз орасида муҳим фарқ ҳам йўқ. Барчамиз ўлимга тўгри кетяпмиз. У манзилга қим олдин боришини Аллохдан бошқа ҳеч қим билмайди. Балки мен сиздан олдин, анча аввал ўларман.

Бу куп-курук, бекорчи сўзлар эмасди.

Саид домла англаганини ҳис қиладиган, ҳис қилганини англатадиган бир инсон эди. Унга ҳурмат билан қарадим. Менга бир нарсаларни тушунтириш учун, менга нималарнидир ўргата олиш учун тинмай ҳаракат қилган бу инсонни ростдан ҳурмат қилар, ҳақиқатдан яхши кўрардим!..

Шу боис унинг учун нималардир килгим, уни севинтиргим келди. Бир муддат ўйлаганимдан сўнг аклимга келган биринчи фикрни унга айтишга қарор килдим:

– Устоз, сизга миннатдорчилигимни билдирмокчиман. Мен билан шугулландингиз, жуда кўп ва муҳим нарсалар ўргатдингиз. Узок йиллар давомида ўрганган билмингиздан мени баҳраманд килдингиз, билганларингизни мен билан бўлишдингиз...

Бир лаҳза тин олгач, давом этдим:

– Менинг эса, узок йиллик меҳнатим эвазига эришган нарсам – дунё моли. Изн берсангиз, мен ҳам шу кўлимдаги бойлигимни сиз билан бўлишмокчиман. Юкоридаги сейфимда ишлатмайдиганим, мен учун ортикча бўлган анча пулим бор. Шуни илтимос, қабул килсангиз!..

Индамади.

Ҳеч нарса демасдан кўзларимга тикилди.

Ниманидир кўришни, нималарнидир тушунишни истаётганга ўхшарди!..

Мен эса, кўркмадим, мен эса уялмадим бу нигоҳлардан. Чунки ниятим холис эди, чунки самимий эдим. Пулга киймат бериб, пулни аҳамиятли деб билганимдан буни таклиф килмагандим. Факатгина кичкина бир истагимни, кичик бир орзуимни тилимга чиқаргандим.

Мен англаёлмайдиган бир юз ифодаси билан “Бу билан икки марта бўлади”, деди.

– Нима икки марта бўлади?

– Мени иккинчи бор кашшок дея хисоблаясиз. Эҳсон килиш албатта гўзал фазилат. Аммо кимларга эҳсон килишингиз лозимлигини ҳам ўрганинг!..

Нима дейишимни ҳам билмай колдим. Мен бу сўзларни, бу дашномларни кўтара олмадим. Бир оз жаҳлим чикканини, бир оз кайфиятим тушганини хис килдим.

– Саид домла, мени нотўғри тушундингиз. Буни чин кўнгилдан килгандим. Мен билмагандим!.. Сизга нимадир бериб, ўз миннатдорчилигимни изхор килмокчи эдим!..

Бундан бошқаси кўлимдан келмасди!..

Бокишлари ўзгарди, бир оз ховуридан тушди.

– Кўлингиздан келадиган, беришингиз мумкин бўлган бошқа нарса бор эди!..

– Нима бор эди?

Майин табассум килиб, гапира бошлади:

– Эшитинг, сизга бир хикоят сўзлаб бераман. Огилидаги сигирининг оркасидан кун кечирадиган бир киши бор экан. Нимадир бўлибди-ю, мол-дунёга хирс кўйган бир киши унинг кандайдир ишига қарашиб юборибди. Дунёпарастнинг шу кичик ёрдами олдида қарздор бўлиб қолишни истамаган ўша одам, бир оз ўйланиб тургандан кейин унга шундай дебди: “Аллоҳ рози бўлсин десам, бу сен учун камлик, мен учун кўплик қилади. Яхшиси оғилдаги шу сигирим билан бузогини олиб кетакол!..”

Во-оxxx!.. У одамга ва унинг “Аллоҳ рози бўлсин!” дуосига берган баҳосига қаранг!..

Домлага қарадим. Бу қиссани нима сабабдан менга англаганини тушундим. У мендан худди шу “Аллоҳ рози бўлсин!” деган дуони кутганди. Мен эса, унга сигир билан бузогини эмас, бор-йўги кичкина бир “бузокча”ни тухфа килмокчи бўлгандим!..

Кулимсираганча унга қарадим ва “Устоз, айбга буюрманг”, дедим. Сўнгра “Аллоҳ рози бўлсин!” дуосининг маъносини англаган холда, унинг бебаҳолигини хис килган холда:

– Сиздан Аллоҳ рози бўлсин! – дедим.

– Иншаоллоҳ, сиздан ҳам Аллоҳ рози бўлсин! – деганча ўтирган еридан турди.

– Устоз, кетяпсизми? – дея оёққа турарканман, кўлимни таяб турган курсим билан бирга ерга йикилиб тушдим. Нима бўлганини, бу кандай юз берганини ўзим ҳам билмай

колдим!..

– Ёрдам керакми?

Тушган жойимда котиб колдим.

Мен бу сўзни, бу овозни олдин ҳам эшитгандим! Ха, бу кабристонда эшитган овозим, кабристонда эшитган сўзим эди! Саид домлага ётган еримдан хайрат билан бокдим.

Кўзларим алдамаётганди, мен кабристонда кўрган киши эди бу!

Нима дейишимни, нима килишимни билолмай колдим. Ажабо, у ҳам мени таниганмиди?

Сал олдинрок кабристонда учрашганимизни билармикин?

Юз ифодасидан, нигохларидан бирор нарсани илгаш мушкул эди. Ўрнимдан турарканман, менга илик табассум билан караб турган домлага жавобан мен ҳам табассум килдим:

– Аллох рози бўлсин! Зотан ёрдам бердингиз!..

Бугун уйга бир оз вақтлик келдим.

Рафикам Ширин болалар билан ўтирар, уларга сура ёд олдираётганди. Уларнинг бу харакатидан гоят севиндим. Шунда яна ўлим хакида, ўлимим хакида ўйладим. Аллохга шукрлар бўлсинки, кўзимни хотиржам юмишим мумкин эди. Рафикам, хаётим йўлдоши хакикатдан ҳам яхши инсон, окила аёл эди!.. Болаларимни ҳам яхши хулкли инсонлар килиб етиштира оларди.

Олдинлари ўзимга катта бахо берар, Ширин учун буюк бир неъмат ва ниҳоятда бебахо эр деб билардим ўзимни. Энди эса, Ширин мен учун Аллохнинг улкан бир неъматини эканини англадим.

Кутсал менга янги китобларини кўрсатди. Пайгамбарлар хакидаги киссалар ҳамда диний хикоялардан иборат эди. Ширинга карадим. У бугун болалар билан бозорга борганлигини, ҳам ўзига ҳам болаларга керакли диний китоблар сотиб олганлигини айтди. “Жуда яхши иш килибсизлар”, дедим.

Пайгамбарлар хакидаги киссалар алохида-алохида китоблар холида экан. Ўғлимни ёнимга ўтказиб олдим-да, китобларни биргаликда кўра бошладим. Асмо ҳам дархол бу ёнимга ўтириб олганча уларнинг номини ўқий бошлади. Гўзал кизим, султоним ўқишни анча ўрганиб олгандан, уни исботлашни хохлаётганди. Хазрати Айюб алайхиссалом ҳамда Юнус алайхиссалом хакидаги китобларни кўрганимда Саид домланинг сўзларини эсладим. Имон келтирганимиз Аллох таоло ҳамма нарсага кодир эди. Хар ишга кудрати етадиган Аллохдан эса, ҳеч қачон, хар қандай ҳолатда ҳам асло умид узилмасди.

Хазрати Иброхим алайхиссалом хакидаги китобни кўрарканман, яна Яратганнинг кудрати хакида тафаккур килдим. Хазрати Юнусни (а.с.) баликнинг корнидан кутқарган Аллох таоло хазрати Иброхим алайхиссаломни ҳам оловдан кутқарганди! Мухими, Аллохдан умид узмаслик ҳамда Унга керагича таваккул кила билиш эди!

Овқатдан сўнг соат ўнгача болалар билан ўтирдик. Ҳам сухбатлашдик, ҳам ҳазиллашиб бирга ўйнадик. Болаларни ухлатганимиздан кейин Ширинга касаллигим хакида сўз очдим. Бошим огришининг сабаби, миямда пайдо бўлган кичик бир шиш туфайли эканини билдирдим. Кўзлари катталашди. Хайратга тушди!

– Шишми?..

– Ха... Факат хавотирланишингга хожат йўк, кичкина шиш...

Бир нафас жим бўлиб колди. Сўнг менга каради. Мен гоят сокин эдим. Нигохларимда на бир ваҳима, на бир кайгу бор эди. Сўзларим билан ҳолатим орасида бир богликлик кўришга уринар, лекин кўролмасди!..

– Докторлар нима дейишяпти?

– Шиш эканлигини хаммаси тасдиқлашди. Хаётий хавф бор-йўклиги борасида эса, фикрлари турлича.

– Масалан қандай?

– Баъзиси олти ойдан сўнг хавф бошланади дейишса, баъзилари олти йилдан кейин дейишмоқда. Яъни аниқ бир фикр йўк!..

Кўзларига ёш тўлди. Титрок бир овозда:

– Олти ойми?.. – деди.

Хасталигимдан кўра кўпроқ унинг ахволига ачиндим. Шамолда қолган кичик бир майсадек, нафис бир чечакдек титрарди...

– Ширин, хаётим, бу бор-йўги бир докторнинг фикри холос. Ахир айтдим-ку, балки олти ой, балки олти йил деб. Ким билсин, балки ўттиз олти йилдир!.. Инсоннинг қачон ўлишини фақат Аллох билади. Шунингдек биз мусулмонмиз. Хар лахза ўлимга тайёр туришимиз керакмасми?

Боши билан “Ха”, деган ишорани қиларкан, ўксиб-ўксиб йиглай бошлади. Унинг ахволини кўриб, мен ҳам йигидан ўзимни аранг тийдим. Ёнига ўтирганча, бошини кўксимга босдим. Бир кўлим билан бошини силарканман, иккинчиси билан кўз ёшларини арта бошладим.

– Мени тингла, азизам!.. Сен билан бу дунёда жуда бахтиёр умр кечиряпмиз. Аллох сендан рози бўлсин! Сен ниҳоятда меҳрибон рафика, тушунадиган турмуш ўртоғимсан. Аммо бу биргаликдаги хаётимиз абадий жаннатда ҳам давом этса, янада гўзал бўлади. Умид қиламанки, биз буни Аллохнинг кўмаги ила амалга оширамиз, иншаоллох. Кўксимга кўйилган бошини ўзимга қаратдим. Ёшланган кўзларига мухаббатла боқдим. Ўнг кўлим билан ўнг кўлини секингина сиқиб: “Гапирсанг-чи, буни амалга оширамизми?” дедим.

Бир муддат тутилиб қолди. Кўзларимга тикилди.

Нигоҳларимиз бир-бирига қадалгандек эди гўё. Бир-биримизнинг нафакат кўзларимизга, балки кўзларимизнинг ичига қараётгандек эдик. Аёл билан эркак бирлашди деганлари шу бўлса керак.

Кўлимни секингина сиқиб: “Иншаоллох, иншаоллох амалга оширамиз”, деди.

Шу зайл яна бир неча соат ўтирибмиз.

Унга Саид домла хақида гапириб бердим. Исмоилнинг дўконида у билан учрашганимизни ҳамда қилган баъзи суҳбатларимиз хақида айтдим. Бугун унга каттагина миқдорда пул бермоқчи бўлганимни, бироқ қабул қилмаганини билдирдим. Ширин хайрон қолди. “Хайратланарли ери йўк, у киши биздан кўра бой”, дерканман, пули кўп кишилар эмас, хақиқий қаноатли инсонлар бой эканликларини тушунтирдим.

Сўзларимни самимият билан тинглагач, домлани бирор кун уйимизга меҳмонга таклиф қилишимни сўради. “Иншаоллох”, дедим.

Суҳбатимиз яқунлангач, хуфтон намозида қоим бўлдик, сўнг уйкуга ётдик. Ўнг томонимда индамасдан ётган хотиним ухлаётганмиди, йўкса ўзини ухлаганга солиб ётганмиди, билмасдим. Бироқ мен ухлаёлмай ётгандим. Саид домла билан кабристонда учрашган ўша кунни ва ўша дамдаги ахволимни ўйлардим.

У кун гўзал, гоят гўзал туйгулар ичида эдим. Ҳеч қачон ўзимни Аллохга ўша кундагидек яқин ҳис қилмаган, ҳеч қачон ўша кунда қилганимдек сидқидилдан дуо қилмаган эдим.

Қалбимдан юксалган бир илтижо билан “Аллоҳим, менга ёрдам бер, Аллоҳим менга ёрдам бер!..” дер эдим. Сўнгра, сўнгра эшитганим ўша овоз!..

“Ёрдам керакми?”

Бу тасодиф бўлиши мумкин эмасди. Аввал ўқиган баъзи тасаввуфий ҳикояларни

эсладим. Муридларига ёрдамга етишган муршидлар хакида ёзилганди уларда. Тўғри-да, зотан мен Исмоилнинг дўконига унинг муршиди хакида сўраш учун боргандим. Ва у ерда яна айни инсонни, кидирганимни топгандим!.. Яъни Саид домла эди. Буларнинг ҳеч бири тасодиф эмасди. Хаяжонланганимни хис килдим. Гўё бир мўъжизага, хакикий мўъжизага рўпара келгандек эдим. Саид домлага бўлган фикрим, муносабатим ўзгара бошлаганди. У оддий кишилардан эмасди!..

“Аллохим, Сенга сигинаман, факат Ўзингга сигинаман”, дея дуо килардим. Нега бундай дуо килганимни ўзим ҳам билмайман. Хархолда, бундай нозик мавзуда янглишишни, хато килишни истамасдим.

Кайта-кайта Аллохга сизиндим, Унга таваккул килдим ва таваккул туйгуси ичра уйкуга кетдим.

Саид домланинг олдида боряпман.

Унинг ёнига бориб, яхшилаб сухбатлашмокчи, масалага ойдинлик киритмокчи эдим. Тўрвалига келганимда шошиб колдим. Чунки унинг каерда яшашини билмайман-ку! Машинадан тушиб, махаллаларни айлана бошладим. Йўл ёкасида бир кашшок кишига кўзим тушди. Бориб садака бердим. У садакани олгандан сўнг, менга караб: “Хув анави ерда турган ок автобусга чикасиз”, деди. Унинг гапларидан хайратга тушдим, лекин унга ҳеч нарса демасдан айрилдим. Тўғри у айтган автобуснинг ёнига бордим. Каерга боришини сўрамасдан автобусга чикдим.

Автобус худди менинг чикишимни кутиб тургандек, дархол кўзгалди. Тўрвалидан чикиб, тогли бир йўлдан кета бошладик. Каерга, кайси манзилга кетаётганимизни билмасдим, аммо ички бир туйгу билан Саид домлага якинлашаётганимизни хис килардим. Атроф бирдан корайди. Бир муддат бу ерости йўлининг тугашини кутдим. Факат бу узун коронгу йўлнинг ҳеч поёни йўқдек эди. Ташкаридан одамларнинг овозлари, фарёдлари кела бошлади!.. Дахшат билан ташкарига карадим. Шунда бу коронгу йўлнинг гира-шира бурчакларида гурух-гурух бўлиб турган турли одамларга кўзим тушди. Баъзилари гаплашиб ўтиришарди, баъзилари шароб-ичкилик ичишар, яна кайси бирлари раксга тушишарди!..

Кичкириклар, у кўркинчли фарёдлар шуларники эди, бироқ ўзлари бунинг фаркига боришмасди!..

Бу ваҳима уйготувчи фарёдлар ўзлариники эканидан мутлако беҳабар холда тинмай сўзлашар, кулишар, ўйинга тушишарди!..

Автобус тўхтади.

Чиптачи эшикни очганча, ташкарига каради. Йўловчи олмокчига ўхшарди. Гира-шира бурчаклардаги инсонларга кайта каради. Сўнгра ўнг кўлини кулогига теккизганча азон чакира бошлади.

Хайратдан котиб колдим!..

Кўз ўнгимда содир бўлаётган холатни анграйганча кузатиб турардим. Ташкарига карадим. Жуда кўп инсон азон овозини эшитмасди. Азон овозини эшитган баъзи бирлари эса, бир ҳаракат билан ўтиришларини сал тузатар, сўнг яна гапиришда, кулишда давом этишарди.

Азон тинди!..

Ҳеч ким келмади, ҳеч ким автобусга чикмади!..

Нимадандир хафа бўлганимни, кайфиятим тушганини хис килдим. Ва автобус ўрнидан кўзгалди.

Чиптачига карадим. Орқадаги ўриндигига ўтирганча тасбех ўгирар, нималардир деб

пичирларди. Ташкаридаги кичкирик ва фарёдлар яна-да юксалди!.. Кўзларим автобуснинг эшигига тушди-ю, дахшатдан сесканиб кетдим!.. Эшик ланг очик эди!.. Баландликдан кўркадиган киши, юксак бир ердан туриб, жарликка караганда кандай кўркаса, худди шундай вахима билан очик колган эшикдан кўз узолмасдим!.. Гўё, кандайдир бир мавхум куч мени шу эшикка томон тортаётгандек эди!..

Ўтирган ўриндигимга махкам ёпишиб олдим.

Ўриндикнинг копламасини чангаллаб олган кўлларимни озгина бўшатсам бас, шамол учирган бир пардек автобусдан ташкарига чикиб кетишимни, отилиб кетишимни хис килардим. Чиптачига: “Хой биродар, эшикни ёпсангиз-чи!” дея хайкиргим келди. Бакириш учун огзимни катта килиб очдим, хайкириш у ёкда турсин, огзимдан хаттоки бир товуш, сас-садо чикмади. Гўё огзим улкан бир бўшлиқдан иборатдек эди. Бу бўшлиқда на нафас , на-да бир хаво бор эди.

Гўёки фазода эдим. Хавосиз бўшлиқда гапиришнинг иложсизлигини энди фарклайётгандек эдим!.. Кўзларимни мўлтиратиб чиптачига қарадим. У ҳам менга қараб турар, лекин индамасдан тасбех ўгиришда давом этарди!.. Шу кўркув, шу вахима ичида якка-ёлгиз колгандим. Ахволимдан ўзим ҳам ачиниб кетдим. Ўзим учун, чорасизлигимдан ўкиниб йиглай бошладим.

Шунда аклимга бирдан Раббим келди!.. Дархол, Аллохни эслашим билан, “Ё Раббим, ёрдам бер!..” дея хайкирдим. Овозим барча товушларни, фарёдларни босиб кетди, бутун чинкирикларни тўхтатди!..

Бундан ўзим ҳам хайратда колдим. Хозиргина хайдовчи ёрдамчисига гапирмокчи бўлиб, бир товуш чикмаган огзимдан, бундай гумбурлаган овоз кандай чиқиши мумкин?!

Чиптачига қарадим. Хайкиригимни эшитган бўлса керак, у ҳам менга жилмайганча бокиб турарди. Шунда ёнимдан, шундок ёнгинамдан бир овоз келди: “Ёрдам керакми?”

Аллохим!.. Яна ўша таниш овоз эди! Яна худди ўша сўз эди!

Тош котиб колдим!..

Оташ бўлиб ёнаётган вужудимни хаётбахш сувга киргандек хис килдим шу лахзада. Бутун жисмим рохатлангандек бўлди. Севиндим дейишим, бир оз куйирок таъриф бўлиб қолади. Чунки севинишнинг кандай юксак туйғу эканлигини хис килдим! Гўё хар бир хужайрам севинч ичра ҳаракат киларди!

Бошимни секин-аста овоз келган тарафга бура бошладим. Бошимни бурганим сайин атроф ёришар, автобуснинг ичи ойдинлашиб, ернинг устига чикиб борарди.

Шундок ёнгинамда ўтирган киши Саид домла эди!.. Ҳеч бир сўз демасдан менга қарар, жилмайиб турарди. Юзидан таралаётган нур, автобуснинг ичини ёритиб юборганди гўё!.. Нигохлари эса, умуман бошқача эди. Менга жуда олисдан, бошқа бир оламдан қараётгандек кўринарди.

Бу муборак кўзларга тик қараб гапиролмасдим!.. Туйғуларимни биргина ҳаракат билан изхор қилиш максидида кўллари томон эгилдим. Бу муборак инсоннинг кўлини ўпмокчи, қайта-қайта ўпмокчи эдим. Шу пайтгача ҳеч бир кишига бундай муносабатда бўлмагандим. Бирок энди шундай қилмокчи эдим, қилишим керак эди!.. Чунки Саид домла ҳеч кимга ўхшамаган муборак бир инсон эди. Ичимдаги туйғуларим, хиссиётларимни билиб турганга ўхшарди!..

Ҳурмат билан эгилдим, эгилдим, эгилдим!..

Бирок, галати бир ҳолат рўй берди!.. Мен домланинг кўлига қанчалик эгилсам, кўл мендан шунчалик узоклашарди. Гўё чексиз бир бўшлиққа эгилаётганга ўхшардим! Бирок нима қилиб бўлмасин, мен бу кўлни ўпишим керак эди. Кўзларимни юмганча ўша чексиз

бўшликка, ундаги кўлга томон талпиндим.

Мана ниҳоят унинг кўлини тутдим!.. Дархол лабларимга босганча ўпа бошладим. Бирок, яна хайратим ортди. Мен кўлни ўпганим сайин кўл каттиклашиб борарди!..

Кўзларимни очдим. Тубсиз бир жарликнинг лабида турардим!.. Ушлаганча ўпаётганим кўл эса, хайкалнинг кўли эди. Сочи кўпикка ўхшайдиган кандайдир бир одамнинг хайкали эди бу!..

– Бу ёкка кел!..

Овоз келган тарафга ўгирилдим. Саид домла сал нарирокдаги бир дарахтнинг тагида ўтирарди. Айб иш килиб кўйган боладек унинг ёнига бордим. Нигохлари ўткир ва газабнок эди!.. Ўзига якинрок ерни кўрсатганча, “Ўтир!” дея ишора килди. Ўтирдим. Бир ўралган кичик коғозни олдимга ташлади ва: “Буни ол, бу мени танишинг учун!” деди. Хайрат ичра коғозни оларканман, сўрадим:

– Бу нима?

– Факатгина мен килган бир иш...

Кўлимдаги гижимланган коғозга караб турар, очишга журъат килолмасдим. Мўъжизага, аник бир мўъжизага рўпара келаман, дея ўйлардим. Бу кичик коғознинг ичида нима ҳам бўлиши мумкин?.. Олмосми, ёкутми? Бу олийжаноб, бебаҳо инсон йўкса, бир оддий тошни ёкут холига, олмос холига келтирганмикин?..

Кўлларим титраганча оча бошладим. Ниҳоят очдим. Тилим айланмай колгандек бўлди!..

Негаки, кўлимдаги коғознинг ичида бир нажас, ёнгоқдек катталиқда инсон нажаси турарди!.. Ҳам хайрат ҳам жирканиш билан унга караб турарканман, Саид домлага ўгирилганча: “Бу инсон нажаси-ку!..” дедим.

– Ҳа, менинг нажасим.

– Уни нега менга бердингиз?..

– Бир махлук эканимни, мен ҳам Аллохнинг сенингдек бир бандаси эканимни билишинг учун!..

Нима дейишимни билмай колдим. Бир сўз демасдан унга термулиб турарканман, яна нигохларида кескинлик ва газаб намоён бўла бошлади:

– Мен сенга тоғутни, мени тоғут ўрнига кўйишинг, менга сизинишинг учун танитганмидим? Яхшиямки, пайгамбарларни ва уларнинг мўъжизаларини кўрмадинг! Йўкса, уларга сажда килган бўлардинг!

Аллохим!.. Бу одам нималар деяпти?! Улкан бир уят туйгусининг остида эзилганимни хис килдим. Ер ёрилмади, кириб кетмадим!..

Ахволимни англагандек, холимга ачинганидан бир оз юмшок охангда гапира бошлади:

– Менга кара, эй йигит! Инсонни ҳамма ерда кўриб турадиган, ҳар ерда эшитадиган ва барча дуоларни ижобат киладиган факатгина ёлғиз Аллохдир. Дуоларни қабул килувчи Парвардигор, Ўзига илтижо килган Нух алайхиссаломни кема, Ҳазрати Юнус алайхиссаломни эса, балик оркали куткарди. Ҳазрати Нухнинг кутилишини кемадан деб билишимиз канчалик ахмоқлик бўлса, Юнус алайхиссаломнинг кутилишини баликдан деб билишимиз ҳам худди шундай ақлсизликдир! Ягона кутқарувчи, кутилиш василаларини яратган Аллохнинг Ўзидир! Кутилишларини сабабдан деб билганлар эса, ўша сабабларни илохлаштирган гумроҳлар, жохиллардир. Тушундингми?

Тушундим дегандек, бошимни кимирлатдим. Бу харакатимдан каноатланмагандек, такрор сўради: “Англадингми?” Секингина “Тушундим”, дедим. Бу сафар бакирганча сўради: “Тушундингми деяпман!” Мен ҳам “Ҳа, тушундим, тушундим!” дея бакирганча жавоб бердим. Ва ўзимнинг овозимдан, хайкиригимдан уйғониб кетдим.

“Англадим!..”

Икки-уч хафта кўрган тушимнинг таъсиридан чиколмай юрдим. Хеч кимсага бу туш хакида гапиришни, хеч кимдан унинг таъбирини сўрашни истамадим. Чунки, бу туш мен учун гоят аник ва тушунарли эди. Факат шу тушга тегишли бўлган “Асмо-ул хусна” яъни Раббимизнинг гўзал исмларини, гўзал сифатларини англатган китобни сотиб олдим. Бу китобни ўқирканман, кўрган тушимни ва ундаги воқеа-хабарларни яна ҳам аникрок, яхширок англадим.

Басир бўлган, Самиъ бўлган, Ходи бўлган, Кодир бўлган, Молик бўлган факат ва факат Раббимиздир! Буюк бўлган Парвардигоримизнинг хар кайси сифатидан бирини бир инсонга, бир махлуқка нисбат этиш, у инсоннинг гайбни кўришини, гайбни билишини гумон қилиш, хеч шубхасиз, ўша инсонни, ўша махлуқни илохлаштиришга уринишдир!.. Хам нега, нима сабабдан бундай қилишга эҳтиёж туямиз? Бизни зотан хар ерда кўрадиган, хар ерда эшитадиган, яширин-очик хар амалимизни ҳаққи билан билган, биладиган бир Илохимиз, ягона Раббимиз бор эмасми?!.

Ва шу бир Илохимиз, ягона Раббимиз бизга етмайдими?

Ўз-ўзимча қулимсирадим. Кимни айблаётган эдим?! Шу янглишликка тушган, ҳақ йўлдан адашган кимсалардан биттаси ўзим эмасмидим?! Кадрли бир киши бўлган, бебаҳо мусулмон бўлган Саид домла хакида турли хил хато фикрларга борган мен эдим. Хаттоки, тушни кўргандан, тушимда очик хабарни олгандан кейин ҳам, бир лаҳза, бир муддат бу тушни Саид домладан деган васвасага боргандим!..

Тангрим мени кечирсин!..

Хеч шубха йўқки хар хайр, яхшилиқнинг ягона соҳиби бўлган Аллохдандир. Биз мусулмонлар, хар яхшилиқни Аллохдан деб билишимиз, хар хайрни факат ягона Аллохдан қутишимиз керак.

Раббимга ҳамдлар бўлсин, шукрлар бўлсин!..

Аллохга бўлган ишончим, эътиқодим баъзи хурофотлардан тозалангандан сўнг, бундай соф эътиқоднинг мусулмонлар учун қанчалиқ муҳим, қанчалиқ бебаҳо эканини яна ҳам яхширок англаб етдим. Биз яшаётган бу дунёда миллионларча, миллиардларча инсон бор. Аллохга имон келтириш муҳим, жуда муҳим, бироқ ана шу ишончни кадрли қиладиган унсур, эътиқоднинг хар турли бидъат-хурофотдан, хар турли ширкдан узок бўлиши эди. Ҳамма нарсанинг ягона эгаси, ҳамма нарсанинг яққа Ҳокими Аллохдир!..

Инсон учун энг улкан даража, шон-шараф, ширк кўшмасдан Унга қул бўлиши эди! Хақиқий шараф ва иззат мана шудир!.. “Сен кимсан, кимнинг кимисан?” дея сўраганларида, кўзлари билан Аршга ишора қилиб, “Мен Аршнинг соҳиби бўлган Аллохнинг қулиман!” дея олиши эди!..

Ва мен, Салжук Аллохга ҳамд бўлсин-ки, ҳамдимни эшитган Раббимнинг қулиман.

Энди ёлғиз, энди чорасиз эмасман!.. Чунки, хар ишга Кодир, ҳамма нарсага Ҳоким бўлган бир Раббим бор! Ана шу Раббим шунчалар марҳаматли ва шунчалар шафқатли эдики, менга, менингдек ожиз-нотавон бир махлуқка азиз бир вакил бўлиши мумкинлигини ваъда қилаётган эди!

Аллохнинг бир мўъминга, бир мусулмонга вакил бўлиши!.. Хатто тукларимни тикка қилган, вужудимнинг зарра-зарраларигача таъсир қилган, иззат берган бир неъмат эди бу! Оламларнинг Рабби бўлган Аллохга йўналиб, “Хасбуналлохи ва неъмал вакил” деган Салжук энди ёлғиз ҳам, энди чорасиз ҳам эмасди!..

Раҳмон ва Раҳим бўлган бир Раббим бордир! Мени хар ерда, ҳамма вақт кўриб турган,

менга мендан кўра якин бўлган ана шу Раббим билан биргаликда юрар, бирга ўтирар, бирга яшардим!..

Сенга Сен лойик бўлганингдек хамд бўлсин, Сенга Сен лойик бўлганингдек шукрлар бўлсин эй Раббим!..

Ва орадан анча кунлар, анча ойлар ўтди.

Ўтган хафта роппа-роса олти ой тўлганди. Бир неча хил дорилар билан бирга гиёхларни хам ичишда давом этаётгандим. Бош огригимда кучайиш ёки сезиларли бир ўзгариш бўлмади. Ўтган шу олти ойлик вақт ичида фақат менда ва менинг оиламда ўзгариш содир бўлганди, оила хаётимиз ўзгарганди.

Топ-тоза, нурдай порлок бир хаёт ичига киргандик. Бу дунёга нима учун келганлигимизни билардик ва шу эътикодга кўра, шу идрокка кўра яшай бошлагандик. Бизларни тирилтирган ва хаётимизга ойдин маънони онгимизда уйготган бир идрок эди бу.

Хотирасини йўқотган бир инсон узок йиллар шу ахвода яшагандан сўнг, яна хотираси тикланганда нимани хис килса, мен хам худди шуни хис килаётгандек эдим. Шу хасталик василаси билан мозийимни, шу дард туфайли “колу бала”ни, шу касаллик василасидан Раббимни ва Раббимга берган аҳдимни эслагандим.

Ким эканим, нима бўлганим маълум эди энди. Илгарилари сохиб бўлганим барча “этикитка”ларни, барча сифатларни тарк килган, фақатгина битта сифатга, фақат бир шахсиятга маҳкам ёпишгандим.

Менга шараф берган, менга иззат берган бу шахсият Аллохга кул бўлиш шахсияти эди!..

Бу орада Саид домлани яна икки-уч марта кўрдим. Яна дийдорлашдик, яна суҳбатлашдик, яна иймонлашдик!.. Фабрикага икки марта келиб, барча ишчиларга ниҳоятда гўзал насихатлар ва тушунчалар берди. Кўпгина ишчилар билан самимий ва якин муносабатлар ўрнатди. Гўё уларга мендан кўра якинрок, уларни мендан кўра кўпроқ севаётгандек туюлди. Аммо, кизганмадим! Унга бўлган хурматим ва мухаббатим янада ортди. Қандай гўзал инсон, канчалар яхши мусулмон эди у!..

Шифокорим Закийбек эса, ўтган ойда автомобил халокатидан вафот килганди... У менга менинг ўлимим хабарини бераётганида, шубҳасиз ўзининг мендан олдин ўлишини билмаганди!..

Рафикам Шириннинг кистови билан, пешонамдаги шишнинг холатини ўрганиш учун кайтадан рентген килдирдик. Аслини олганда мен буни умуман хохламагандим. Шиш катталашдими, кичиклашдими, мен учун бунинг ахамияти йўқ эди.

Бутун диккат-эътиборимни, кизикишимни Аллохга қаратгандим. Хаёт томирим Аллохнинг кўлида эди. У хохлаган пайтида, хохлаган шаклида, истаган ерида бу томирни қиркиши мумкин эди.

Хатто, хозир, шу лахзадаёқ кесиб юбориши хам мумкин эди.

Раббим шохид бўлсинки, бу ўй менга ҳеч қандай кўркув ёки хавотир бермаётганди.

Аксинча калбимда умид тўла хушнудлик уйготганди. Чунки мусулмонча яшаш қандай гўзал бўлса, мусулмонча ўлиш хам худди шундай гўзал ва хуш эди!..

Раббимнинг олдида бўйним эгилган, юзим ёруғ эди.

Хамма нарсанинг мутлок сохиби, мутлок Хокими ўларок фақат ва фақат ягона Раббимни кўрар, шу имон-эътикод билан йўналган, Раббимга шу ишонч билан куллик қилишга ҳаракат килардим.

Шундай холатда ўлиш демак, иншаоллоху таоло Рахмоннинг раҳматига қовушиш

деганидир. Чексиз мархамат сохиби бўлган Раббимнинг мени хакикий мусулмон шахсида ўлдириши, менга “Эй бандам, энди Мен сендан розиман! Энди сен учун имтихон, синов тугади!..” дейиши эди!..

Мухими бу шахсни, энг ахамиятли бўлган нарса, бу самимий ва шижоатли мусулмон шахсиятини бой бермасдан, Азроил (а. с.) билан саломлашиш ва ўлим билан кучоклашиш эди!.. Чунки шундай холатда келган ўлим, Жаннатга ва Жаннатнинг Сохибига етишиш дегани эди!..

Иншаоллох, иншаоллох ё Рабби!..

Ширин билан такрор шифокорга бордик. Туширилган рентген натижасига кўра, шиш олти ой олдин кандай бўлса, шундан асло катталашмаганди. Шифокорларнинг фикрига кўра, унинг хавфли боскичи ўтган бўлиб, секин-аста йўқолиб кетиши ҳам мумкин экан.

Бу хабарни эшитиб, на севиндим, на хафа бўлдим. Балки сизга галати туюлар, лекин миямдги бу шишнинг йўқолиб кетишини сираям истамасдим. Чунки пешонамдаги бу шиш маъдан конларида ишловчиларнинг пешонасидаги ёритгич янглиг йўлимни ёритган, тўгри йўлни топишимга васила бўлганди!..

Негадир бу шишни яхши кўриб колгандек эдим. Уни шиш деб эмас, пешонамдаги нур дея кабул қилгандим!..

КАСИДА

Аршнинг куббаларига номи нурла ёзилган,
Исми самода Ахмад, ерда Мухаммад бўлган,
Етти кават осмонда Хак жамолини кўрган
Аввал-охир йўлбошчи, ё хазрати Мухаммад!

Сизга нур ёмгирлари ёгаркан, етти катдан
У тунда сиз, дин келган азал қадар узокдан.
Малаклар хар заррага мужда бераркан, Хакдан
У тунда сиз тугилган, ё хазрати Мухаммад!

Куёш ҳам у кечанинг нурига сажда қилди!
Юлдузлар беҳуд бўлиб, коинот важда қилди!
Хамду санолар бари Яратганга ўқилди,
У тунда сиз туфайли, ё хазрати Мухаммад!

Каъбада ширк тошлари – бутлар ерга қуларкан,
Жаҳолат байроқлари бари бир-бир синаркан,
Минг йиллик қуфр олови абадиян сўнаркан
Қутлуг қадамингиздан, ё хазрати Мухаммад!

Шу тунда Саъва кўли мўъжизайла йўқ бўлди!
Қисро саройларининг устунлари йиқилди!
Арздан Аршгача олам раҳматингизга тўлди!
- У кеча сиз, дин келган, ё хазрати Мухаммад!

Гўдаклик йўргагингиз ок булутдан ўралган,
Тугилиб-тугилмасдан, сажда амри берилган,
Бошингизда оламга рахмат тожи кўрилган!
Коинотнинг сарвари, ё хазрати Мухаммад!

Сизнинг гўзал хулкингиз, ахлокнинг намунаси,
Гўзал сабр бобида башарнинг энг аълоси!
Ул Жаннат маконингиз, факирларнинг хонаси!
Кўнгиллар хазинаси, ё хазрати Мухаммад!

Сизга шохид ҳақ сўзлар азалдан бери ҳар он,
Сизга шохид оятлар ҳар заррада битилган!
Сиздан айро колмокка қандай чидасин, бу жон?!
Сиз ҳар жонда жононсиз, ё хазрати Мухаммад!!!

Меърож тунда бир-бир, очилди сизга кўклар,
Салом билан қаршилаб, ҳар қават пайгамбарлар!
Шундай бир он келди-ки, тўхтаб барча малаклар!
Ҳаққа ёлғиз бордингиз, ё хазрати Мухаммад!

Кўнгил кўзи кўр инсон, жон кўзини найласин!
Дунёда дўнмаган тил, Махшарда не сўйласин?!
Мавло бутун башарни умматингиз айласин!
Байрогингиз остида, ё хазрати Мухаммад!!!

Ҳақ билан қул висоли, у илохий бир тўйда,
Ҳеч қимдан ҳеч қимсага фойда бўлмаган кунда
Хайру-шаррни ҳос тортган, у тарозу ўнгида
Сиз шафоатчим бўлинг, ё хазрати Мухаммад!

Биламизки, ҳукми йўқ, бу дунё неъматининг,
Кўнгилдир сармояси, охират сарватининг
Сизга саловот-салом йўллаган ҳар умматнинг
Жаннат шохиди бўлинг, ё хазрати Мухаммад!!!

Жаннат сари етакланг, ё хазрати Мухаммад!
Жаннатларга етакланг, ё хазрати Мухаммад!

Туркчадан
Гулбахор Абдуллох кизи таржимаси.